

תשורה

משמחת
נישואין של
אברהם ונחמה רחל
שיחיו
דרימר

יום שלישי, כ"ו סיון ה'תשע"א

Mementa

*from the
wedding of
Avrohom and
Nechama Rochel
Drimmer*

Tuesday, 26th of Sivan, 5771

Introduction

We offer praise and gratitude to G-d for the marriage of our dear children **Avrohom** to **Nechama Rochel**.

To our friends and relatives who came from near and far to share in our simcha, we are happy to present this special souvenir as an everlasting memory of the joyous wedding. Lately, it has become a custom amongst Anash to distribute “spiritual delicacies” in addition to the “physical delicacies” to those who join in the simcha. This custom is began with the souvenir that the Rebbe Rayatz distributed at the wedding of his daughter and the Rebbe, Nossi Doreinu.

This souvenir – teshura includes:

1. Letters of the Rebbe to the parents of the Chosson and the parents of the Kallah on the occasion of their weddings.
2. Letters of the Rebbe for the occasion of the births of the Chosson and the Kallah.
3. A letter of the Rebbe Rayatz on the engagement of the Kallah’s grandparents.
4. **First time publication:** A copy of a holy letter of the Alter Rebbe recently discovered.
5. **First time publication:** A copy of the handwritten document of the Rebbe Rashab recently discovered.
6. A biography of Harav Hagoan Reb Shlomo M’Skala, known as the “Beis Shlomo” -of whom, the Chosson is a seventh generation descendent-. He wrote many Shaalos U’teshuvos seforim (volumes of halachic responsa). His scholarly responses established a fundamental approach in halachic rulings for rabbis from all circles who render rulings until today. His great work “Yesharesh Yaakov” on Mesechta Yevamos opens the door to one of the most difficult portions in all of Shas.

His seforim were first printed in 1870. Because of the high price of paper at that time, his seforim were printed with very small letters, which are hard to read. As the years passed, most of his seforim were reprinted; however, the same very old typeset was used.

About five years ago, we started an enormous project to re-typeset and reprint all of his seforim with large clear letters so that it will be easier to study from them. Until now, we reprinted the sefer “Yesharesh Yaakov” and the first portions of Shaalos U’teshuvos “Beis Shlomo” – 2 volumes on Orach Chayim, and 1 volume of Hilchos Stam. The other portions (on Even Ha’ezer and Choshen Mishpat) will be printed soon, with G-d’s help. We have not yet found a copy of one of his seforim entitled “Be’erah Shel Miriam” (on Hilchos Mikva’os, which was printed in his time). We hope to find it soon and reprint with the new typeset.

Memento from the wedding - Tuesday, 26th of Sivan, 5771

7. Memoires written by the Kallah's paternal grandmother, Mrs. Yocheved Zalmanov, of blessed memory, about her escape from Russia with Rebbetzin Chana Schneerson, mother of the Rebbe, Nossi Doreinu. As well, we added pictures and documents related to the story.

The memoires were written by her in Yiddish and translated into English by Rabbi Dov Baron. In hopes of preserving the richness of her writings, the translation was made with efforts to be close to the original, without additions or changes – except for those minor changes needed for clarity.

May it be G-d's will that we immediately merit the fulfillment of the promise, "May there soon be heard ... in the cities of Yehudah and the streets of Yerushalayim the sound of joy and the sound of gladness, the voice of the groom and the voice of the bride"

and may we again merit to see the Rebbe with us physically and he should redeem us.

With respect and honor,

Parents of the Kallah

**Shmuel & Chaya Mushka
Zalmanov**

Parents of the Chosson

**Shlomo & Chaya
Drimmer**

Avrohom and Nechama Rochel Drimmer

*With joy and gratitude to the A-lmighty
we request the honour of your presence
at the marriage of our dear children*

Nechama נחמה' & Avrohom אברהם'

*Tuesday, the twenty-sixth of Sivan 5771
the twenty-eighth of June 2011*

*Kabolas Ponim at five-thirty
Oholei Menachem Ballroom
667 Eastern Parkway, Brooklyn, New York*

*Chupah at six-thirty, 770 Eastern Parkway
Dinner following Chupah at Oholei Menachem
With heartfelt prayers for the immediate redemption*

*Mr. and Mrs. Shmuel Zalmanov
Mr. and Mrs. Shloime Drimmer*

Biography

THE RENOWNED GAON, RABBI SHLOMO DRIMMER OF SKOLA (c. 1800-1872)

Translated and adapted by Daniel Goldberg

Rabbi Shlomo Drimmer (or “Drimmur,” as his son spells it in his introduction to the first volume of *Beis Shlomo*) was the one of the 19th century’s greatest Halachic authorities. His main work is *Beis Shlomo*, a collection of 832 Halachic responsa – carefully argued, scholarly replies to other Rabbis’ queries on issues from all four sections of the *Shulchan Aruch* (central code of practical Jewish law). It is considered a classic and authoritative Jewish legal resource to this day, ardently studied in depth by practicing Rabbis who issue rulings on Jewish law.

HIS MOTHER’S DISTINGUISHED ANCESTRY

Rabbi Shlomo’s virtuous mother, Miryam (d.1852), gave birth to him around the year 1800 in the town of Nadvorna, Galicia, which belonged to the Austrian Empire (Austria-Hungary). He was named after his maternal grandfather, the saintly Rabbi Shlomo Segal Landau of Dolina, who was reputed to hear messages from Heaven. Once, for example, while wearing his *talis* and *tefilin* as he walked to *shul* on a weekday morning, he stopped in the street to respond to *Kedusha*, explaining later that he had heard angels reciting the *Kedusha* in Heaven!

Rabbi Shlomo Landau was from a long line of distinguished and saintly scholars. His father, Rabbi Moshe Landau, Rabbi of Lvov (Lemberg), was the son of Rabbi Tzvi Hersh Vitesh of Apta, whose other sons included Rabbi Yitzchok Landau, Rabbi of Cracow, and Rabbi Yehuda Landau, father of the renowned Rabbi of Prague, Rabbi Yechezkel Landau (1714-1793), famed as the “*Noda Byehuda*” (after his classic volumes of Halachic responsa). Thus, Rabbi Shlomo Landau was a first cousin of the *Noda Byehuda*.

Their grandfather, Rabbi Tzvi Hersh Vitesh, in turn, was a son of Rabbi Yechezkel Segal Landau, communal leader and *dayan* (Rabbinic judge) of Apta, whose father-in-law was Rabbi Yitzchok Charif – known as “Reb Itzik Shpitzkopf” – Rabbi of Apta and later of Cracow. Rabbi Tzvi Hersh’s father-in-law, Rabbi Eliezer, Rabbi of Dubno, son of Rabbi Yissochor Berish of Cracow, was a son of the famed and saintly Rabbi (Avrohom Yehoshua) Heshel of Cracow (d. 1663), who traced his

Avrohom and Nechama Rochel Drimmer

ancestry to Rashi (Rabbi Shlomo Yitzchaki, 1040-1105, the foremost commentator of the *TaNaCh* and Talmud).

Thus, on his mother's side, Rabbi Shlomo Drimmer was of distinguished Rabbinic lineage. It should be noted that the aforementioned cities – Prague, Cracow, Lvov, Apta and Dubno – were all prominent Jewish communities in Eastern Europe, which selected Rabbis only of the highest caliber.

HIS FATHER

His father, Rabbi Yaakov Drimmer – also known as “Reb Yaakov Pollak” (or Pollik) – was a wealthy follower of the Chassidic Rebbe, Rabbi Tzvi Hersh of Nadvorna (1740-1802), author of *Tzemach Hashem Latzvi* – a disciple of Rabbi Dov Ber, the Maggid of Mezritch (d. 1772) and of Rabbi Yechiel Michel of Zlotchov (1726-1781), who were both leading disciples of the Baal Shem Tov (1698-1760), the founder of Chassidism. After Rabbi Tzvi Hersh's passing, Reb Yaakov became a follower of his disciple, Rabbi Menachem Mendel Hager of Kosov (1768-1826).

In those days, villages and small towns sometimes employed a *shochet* not as expert or careful in observing the rules of *shechita* (Jewish ritual slaughter) as Jewish law requires. Rabbi Mendel Kosover felt deep responsibility to ensure high standards of Jewish observance in his region, and he insisted that every local *shochet* receive the approval of his own trusted *shochet*. This aroused great opposition, particularly from another Chassidic leader, Rabbi Yitzchok of Radvil (d. 1832, son of Rabbi Yechiel Michal of Zlotchov), who was then Rabbi of Nadvorna, in the same region. Rabbi Avrohom Yehoshua Heschel (1748-1825), the Rabbi of Apta, one of the most respected Chassidic Rebbes of the era, took Rabbi Yitzchok's side in the dispute.

Once Reb Yaakov boldly declared in the Apter Rov's presence, “Rebbe, if you do everything the Radviller Chassidim want, you are extending a hand [i.e. giving aid] to sinners!”

The Apter Rov, who tolerated no disrespect, gave Reb Yaakov a sharp look. “Young man, do you know who you're talking to? Be careful, or I'll finish you off and turn you into a heap of bones!”

Reb Yaakov recoiled momentarily, for the Apter Rov's threats were not idle. Thinking quickly, he replied, “Rebbe, every year we address *Hashem* with this same phrase in the *Ne'ila* prayer at the end of Yom Kippur – “You extend a hand to sinners” – but no one protests. You have heard this just this once, yet immediately you've become offended!”

The Apter Rov calmed down and said nothing in reply.

Nevertheless, Reb Yaakov was afraid that the Apter Rov's annoyance might cause him harm, and he immediately traveled to Kosov to request his Rebbe's protective blessing. The Kosover reassured him that no harm would befall him, and added that within a year a son would be born to him, “who will illuminate the eyes of the Jewish people with his Torah teachings.” Indeed, his son Shlomo was born within the year.

Memento from the wedding - Tuesday, 26th of Sivan, 5771

Rabbi Chayim (1760-1818), Rabbi of Tchenowitz and other communities, author of *B'eir Mayim Chayim* and other celebrated Chassidic works, was a disciple of the Apter Rov and other great Chassidic leaders. He lived in the same region and was also upset with the Kosover Rebbe's stance concerning the *shoch'tim*.

Once Reb Yaakov visited Tchernowitz for *Shabbos*, and attended Rabbi Chayim's *Shabbos "tisch"* on Friday night, without revealing that he was a follower of the Kosover Rebbe. After imbibing some wine, he jumped up onto the table and danced gaily, singing songs in honor of the holy *Shabbos*! Everyone was curious to know who this visitor was, who dared to dance on their Rebbe's table. Rabbi Chayim himself, although actually pleased with the stranger's sincere Chassidic joy and fervor, wondered about his bold behavior and asked him from where he came.

Reb Yaakov declared, "Look at the Kosover Chassidim, to whom I belong! 'When wine goes in, secrets come out'" (quoting the Talmud, *Eirubin* 65a) – indicating that his joy revealed the inner Chassidic fervor of Kosover Chassidim.

Later, Rabbi Chayim questioned him on the *shoch'tim* issue. Reb Yaakov explained his Rebbe's viewpoint so well that Rabbi Chayim conceded he was right and withdrew his opposition.

After Rabbi Menachem Mendel's passing in 1826, Reb Yaakov and his son, Rabbi Shlomo, became followers of their Rebbe's son, Rabbi Chayim Hager of Kosov (c. 1795-1854), author of *Toras Chayim*.

Thus Rabbi Shlomo was born into a family distinguished not only by its lineage but also by its devotion to *Chassidus* and its leaders. Reb Yaakov passed away in 1854-1855 (as Rabbi Shlomo indicates in the title written after his father's name in his signature at the end of several responsa in *Beis Shlomo*).

HISTORAH TEACHERS

Rabbi Shlomo's main Torah teacher was the brilliant scholar, Rabbi Avrohom Dovid (1771-1840), Rabbi of Buczacz, himself a native of Nadvorna and disciple of great Chassidic leaders. He was a prodigious writer of scholarly insights, who authored many learned works on most areas of *Halacha* and other Torah subjects. He regarded Rabbi Shlomo as one of his most outstanding students, and Rabbi Shlomo, in turn, often mentions his teacher with deep reverence in many of his Halachic responsa, always respecting his rulings.

Another of Rabbi Shlomo's teachers was the great scholar, Rabbi Aharon Moshe Taubs, Rabbi of Sniyatin and of Jasi, author of *Toafos R'eim* and *Karnei R'eim*. He also studied under the great scholar and Kabbalist, Rabbi Noson Nota Klitzer, Rabbi of Pudheitz.

Avrohom and Nechama Rochel Drimmer

MARRIAGE

Rabbi Shlomo married the daughter of Rabbi Moshe Menachem Mendel, a follower of the Apter Rov. In a responsum (*Yoreh Dei'a* II, #117), he quotes a ruling of the Apter Rov concerning certain cases of circumcision, that he had heard several times from his father-in-law,.

Following his marriage, Rabbi Shlomo went into business and, with his brilliant mind, enjoyed great success. Several years later, however, at the urging of his Rebbe, Rabbi Chayim Kosover, he left the world of business to accept a Rabbinic position.

In later years, after his first wife passed away, Rabbi Shlomo remarried. His second wife was the daughter of the great scholar Rabbi Tzvi Hersh Grossman, Rabbi of Delyatin.

RABBINIC APPOINTMENT

In 1834, Rabbi Shlomo was appointed Rabbi of the important city of Skola, where he resided for the rest of his life, almost 40 years, becoming known as the “Skoler Rov.”

A grandson of Rabbi Shlomo, Reb Mendel Kostiner, told the following story, which has bearing on his grandfather’s appointment as Rabbi:

Many years later, after the passing of his Rebbe, Rabbi Chayim Kosover (in 1854), Rabbi Shlomo became very sick. One night he dreamt he was standing before the Heavenly Court. He was apprehensive, feeling he must have been summoned there for issuing some incorrect Halachic ruling. Suddenly, a door opened and Rabbi Chayim Kosover appeared. Rabbi Shlomo felt a twinge of resentment, for it was his Rebbe who had persuaded him to accept the Rabbinic position, and now, apparently as a result, Rabbi Shlomo had been summoned before the Court.

In the dream, his Rebbe approached him and placed a large raisin in his hand. Rabbi Shlomo awoke, holding the raisin! After he ate half the raisin, he became completely healed. Later he gave the other half raisin to his children, who preserved it for many years as a sacred object that provided Divine protection.

HIS REBBES – 1) THE “TORAS CHAYIM” OF KOSOV

As noted, Rabbi Shlomo was a devoted follower of Rabbi Chayim Hager, the Rebbe of Kosov, author of *Toras Chayim*, before whom he stood in awe as a servant before his master. Whenever he visited Kosov, if anyone asked him questions on Torah law, Rabbi Shlomo refused to give a ruling, explaining that, when in close proximity with the Rebbe, he was so overwhelmed with awe and reverence that he was unable to concentrate properly on determining the correct Halachic ruling!

The Rebbe, in turn, held Rabbi Shlomo in the highest esteem. One example occurred when the Skoler Rov visited Kosov for Yom Kippur. On that holy day, many are accustomed to stay in

Memento from the wedding - Tuesday, 26th of Sivan, 5771

shul all night to study Torah, sleeping only minimally. Indeed, the Rebbe's *shul* in Kosov was full of Chassidim – some of whom remained because they had nowhere else to sleep. The Rebbe was accustomed to walk through the *shul* on Yom Kippur night to gaze at the faces of his Chassidim as they studied or slept, sometimes requesting that some individual be awoken. Once, as he walked through, he noticed Rabbi Shlomo asleep on a chair. The Rebbe's attendant wanted to awaken him to offer him a place to sleep in bed, but the Rebbe warned not to touch him.

“G-d forbid!” the Rebbe admonished. “Don't you know that he studies Torah for its own sake?” (Studying Torah for its own sake, not for self-aggrandizement or intellectual gratification but to become closer to G-d by fulfilling His will, is the highest level of Torah study.)

On one occasion, in the presence of his Chassidim, some of whom were Torah scholars, the Kosover Rebbe mentioned a ruling of the *L'vush* (an important Halachic code by Rabbi Mordechai Yofeh, c. 1535-1612) concerning the kind of cup permissible to use for ritually washing one's hands before eating bread etc. The Rebbe said he was inclined to rule in accordance with this minority Halachic opinion.

Present was an outstanding Torah scholar named Reb Zalman who found his Rebbe's pronouncement problematic, for the *Magein Avrohom* (by Rabbi Avrohom Gombiner, 1634-1682), a principal commentary on the first section of the *Shulchan Aruch*, rules against the *L'vush* on this point, as do most later Halachic authorities. But he dared not make any comment in the Rebbe's presence. He decided that since Rabbi Shlomo, the Skoler Rov, was soon to visit Kosov, and the Rebbe probably would repeat his unusual ruling in that renowned Rabbi's presence, Rabbi Shlomo would surely comment to the Rebbe about it.

Indeed, Rabbi Shlomo came to Kosov for *Shabbos*, and the Rebbe repeated what he had said. But Rabbi Shlomo made no comment. Reb Zalman was astonished and later asked why he had accepted the Rebbe's words without comment: Surely they were contrary to the *Halacha*?

“Have you ever seen the Rebbe washing his hands with such a cup as the *L'vush* permits?” Rabbi Shlomo asked. “In actual practice, the Rebbe never follows this ruling. But this must surely have been an opportunity for the Rebbe to rectify some soul departed from this world. Accordingly, I didn't dare to contradict his words, for that could ruin what he desired to accomplish and rectify!”

Once the Kosover Rebbe spent *Shabbos* in the town of Zalistchik, and Rabbi Shlomo came to visit him there. The town's large *shul* had a ladies section that was too small, and *shul* officials wanted to extend it by using part of the men's section. Some community members had questioned whether the *Halacha* permits this. The Rebbe asked Rabbi Shlomo not to attend his *Shabbos* “*tisch*” that Friday evening but instead to spend the night delving into the issue to try and find a Halachic basis for permitting it. Indeed, that night he examined the issue and found it to be permissible, as explained in his lengthy responsum (*Beis Shlomo, Orach Chayim* I, #28). The Kosover Rebbe confirmed that Rabbi Shlomo has indeed ruled correctly, and gave him his blessing that his Torah works be universally accepted among Jews.

The Kosover Rebbe headed his region's “*Colle*” charity collection organization for support of poor

Avraham and Nechama Rachel Drimmer

Torah scholars in the Holy Land and their families. When a dispute arose concerning distribution of funds, it was decided to settle it by a *din Torah* (Halachic court case) of “*ZaBLA*” – meaning that each side selected one judge, responsible for representing its arguments properly, and the two selected judges together then chose a neutral third judge. Rabbi Shlomo Drimmer was selected to represent Kosov’s side in that dispute.

A grandson of the Kosover Rebbe, Rabbi Yisroel Hager (1860-1936) – the renowned Vishnitzer Rebbe, known by the name of his collection of Torah insights, *Ahavas Yisroel* – related the following: His grandfather was once discussing with Rabbi Shlomo Skoler the passing of Rabbi Shimon bar Yochai (the renowned sage of the *Mishna*), whose passing was on *Lag Ba’omer*, 33rd day of the counting of the *Omer*, the fifth day of its fifth week, which corresponds, in Kabbalistic terms, to the *sefira* (Divine attribute) of *Hod-within-Hod*. Rabbi Shlomo expressed his opinion that Rabbi Shimon ben Yochai had selected that date for his eventual passing specifically because of that *sefira*’s unique qualities.

“My grandfather,” said the Vishnitzer Rebbe, “commented that he considered *Hod-within-Y’sod* [a week after *Lag Ba’omer*], too, to be a special date. Indeed, several years later, my grandfather passed away on that very date, the 40th day of the *Omer* [25th Iyar, 5614-1854]!”

In *Yashreish Yaakov*, Rabbi Shlomo’s classic work on the Talmudic tractate *Y’vomos*, he quotes an explanation of a certain passage in the tractate in the name of his Rebbe, Rabbi Chayim Kosover, who by then had passed away.

Although the *Toras Chayim* was Rabbi Shlomo’s main Rebbe, he also became close, during the later years of his Rebbe’s life, to the renowned Ruzhiner Rebbe, as related further.

HIS REBBES – 2) THE “TZEMACH TZADDIK” OF VISHNITZ

After the passing of the *Toras Chayim* of Kosov, Rabbi Shlomo did not visit his Rebbe’s son, Rabbi Menachem Mendel Hager (1830-1884) – known by the name of his collection of Torah insights, *Tzemach Tzaddik*. He was the Rabbi of Vishnitz (next to Kosov), where he established his court. Rabbi Shlomo’s initial reluctance to visit him may have been due to the Vishnitzer’s youth – he was just 24 when his father passed away.

Once, Rabbi Shlomo was asked a complicated question concerning a couple who, depending on his ruling, might have been compelled to separate according to the *Halacha*. He labored hard but could find no resolution, and became deeply troubled that he might have to issue the severe ruling that they must separate.

One night, Rabbi Shlomo’s Rebbe, the *Toras Chayim*, appeared to him in a dream and asked why he was so distressed. He assured him that there was no need to despair. “If you find no solution in the *Halacha*, you travel to visit a *tzaddik* [saintly Rebbe], and plead to be relieved of the problem, and that itself will accomplish the relief you seek!” According to other versions of this story, his Rebbe explicitly asked why he didn’t visit his son in Vishnitz.

Memento from the wedding - Tuesday, 26th of Sivan, 5771

Rabbi Shlomo was deeply moved by this dream. Since it was close to the holiday of *Shovuos*, he traveled to Vishnitz for the holiday. After morning prayers, Rabbi Shlomo was among prominent Chassidim invited to the Rebbe's *Kiddush* and dairy meal customarily eaten by Jews on *Shovuos*. Present there was the *Toras Chayim's* widow, Rebbetzin Tzipora, who, although she still resided in Kosov, was staying in Vishnitz for the holiday. She was known as a saintly woman of exalted status – the renowned holy Rebbe, Rabbi Meir'l Premishlaner (1783-1850), had once said of her that her influence was considerable even in Heaven!

“Skoler *Rov*,” she asked him, “until my companion [i.e. husband] came to tell you, didn't you know where there is a *tzaddik*?” (Or, according to another version, “Why did you have to bother my companion to tell you to visit my son? Couldn't you come otherwise?”)

Later, when Rabbi Shlomo went in to meet her son, the Vishnitzer Rebbe, the latter smiled and said, “Women talk a lot! If they know something, they have to tell it immediately!”

(Other versions of this story differ from the above in various details.)

On one occasion, when the Vishnitzer Rebbe traveled away from home for a while, his mother decided to donate her jewelry to charity, without specifying to which one. When her son returned, she asked him to which charity she ought to contribute. This question was addressed to Rabbi Shlomo, and his *Beis Shlomo* includes his Halachic responsum (*Yoreh Dei'a* II, #106), where he opined that she should give a third of the money to the poor of the Holy Land.

Another of Rabbi Shlomo's responsa appears not only in *Beis Shlomo* but is also quoted in full in the collected responsa of another Halachic authority. There, however, it includes an additional passage that quotes an explanation of the Vishnitzer Rebbe – the *Tzemach Tzaddik* – concerning the greatness of circumcision: Since circumcision involves some element of danger, he writes in the Rebbe's name, it is analogous to reading the *Sh'ma*, in which one devotes one's life to G-d with utter submission and self-sacrifice.

In recent years, the journal *Vishnitz* has published from manuscript hitherto unpublished Torah insights heard from the *Tzemach Tzaddik* of Vishnitz. A later issue adduced various proofs to show that the manuscript was written by Rabbi Shlomo. The fact that he labored to record these Torah insights reveals that his devotion to his Rebbe's son (who was 30 years his junior) was by no means superficial or just out of respect but was that of a *Chossid* to a Rebbe.

It is recorded that Rabbi Shlomo tested the *Tzemach Tzaddik's* son, Rabbi Yisroel of Vishnitz, author of *Ahavas Yisroel*, on the Torah laws studied for *semicha* (Rabbinic ordination). Since, when Rabbi Shlomo passed away, the *Ahavas Yisroel* was only 12 years old, his Torah knowledge at that early age must have been prodigious!

HIS REBBES – 3) RABBI YISROEL OF RUZHIN

As noted, Rabbi Shlomo had previously become close to the Vishnitzer Rebbe's father-in-

Avrohom and Nechama Rochel Drimmer

law, the renowned Rebbe, Rabbi Yisroel Friedman of Ruzhin (1796-1850). A great-grandson of Rabbi Dov Ber, the *Maggid* of Mezritch (d. 1772), who succeeded Rabbi Yisroel Baal Shem Tov (1698-1760) as the leader of the Chassidic movement, the Ruzhiner had been one of the leading Rebbes in the Russian Empire.

In 1838, the Ruzhiner was imprisoned by the Czarist government on various charges. Released after 22 months, he was kept under constant surveillance, and it was learned that the government would exile him to Siberia. He moved to Kishinev, in Bessarabia (Moldava), from where he escaped across the border into the Austrian Empire. Russia requested Austria for his extradition, but eventually he was permitted to remain. In his new homeland, the Rebbe was universally respected by all Rabbis and Chassidic leaders, many of whom came to visit him, even from as far away as central Poland and Germany.

Soon after the Ruzhiner's escape in 1841, he lived for a while in Skola, before eventually establishing his court in Sadigora. When he first met Rabbi Shlomo, the Rabbi of Skola, the Rebbe exclaimed that this was the first *Rov* he had met [according to another version, the first *Rov* he had met in the Austrian Empire] in whom he "perceived the *tzelem Elokim* – the "Divine image" – at its fullest state of perfection!"

The Rebbe esteemed Rabbi Shlomo greatly. One example was when, after the Rebbe's first wife passed away in 1847, he remarried on 1848. He requested Rabbi Shlomo to conduct the wedding ceremony (as *m'sader kiddushin*). It is related that when, prior to the ceremony, the Rebbe met with him privately to tell him personal details in connection with his remarriage, Rabbi Shlomo was so overwhelmed by what the Rebbe told him that he passed out!

While the Ruzhiner lived in Skola, Rabbi Shlomo once came to meet him. He found the Rebbe seated, gazing at a burning *yohrtzeit* (memorial) candle that stood on the table. The Rebbe remarked, "When one looks at the candle, one can perceive the [departed] soul!" Hearing this, Rabbi Shlomo was suddenly so overwhelmed with awe that he hurried to leave, but was so confused by the experience that he couldn't find the door!

The following anecdote reveals Rabbi Shlomo's sense of utter submission before the Ruzhiner: Once, the Rebbe sent to call him. His attendant gave Rabbi Shlomo the message without realizing that the Rabbi was then praying the *shmoneh-esrei* prayer, when one is considered to be standing before G-d and the *Halacha* normally forbids any interruption. Nevertheless, Rabbi Shlomo immediately stopped his prayer to go to meet the Rebbe. When he returned, he was asked how he, a prominent Rabbi exemplary in his careful Halachic observance, could have done what is normally prohibited. He explained that the Talmud explicitly directs us to interrupt even this holy prayer in cases of danger, such as if a scorpion is close by. Since the *Mishna* (*Avos* 2:10) states, "Warm yourself by the fire of the Sages, but beware of their glowing embers, for... their sting is the sting of a scorpion..." and the Rebbe was one of the great Sages of the generation, Rabbi Shlomo felt compelled to interrupt his prayer to obey the Rebbe's command. "I have followed the *Halacha*," he insisted, "for if the Rebbe called me in now, it must certainly have been for an exalted reason!"

On another occasion, Rabbi Shlomo was present at the Ruzhiner's *Shabbos "tisch"* and noticed that

Memento from the wedding - Tuesday, 26th of Sivan, 5771

the Rebbe, when he washed his hands before the meal, did not spread the water around each hand with his other hand, as required by *Halacha*. If this is not done, the washing is still valid, but Rabbi Shlomo wondered why the Rebbe had not done it.

The Rebbe finished his blessing on the bread and ate the minimum required amount. He started speaking about Rabbi Boruch of Mezibuzh (1753-1811), a respected grandson of the Baal Shem Tov:

“Reb Boruch’l was known to be short-tempered. His attendant, who feared his temper, used to ask him concerning every detail of the household affairs, particularly about what to prepare and cook for breakfast. On one occasion, the Rebbe didn’t reply, and his attendant awaited his instructions. Reb Boruch’l went to pray in *shul*, and his attendant followed. When the Rebbe donned his *talis* and *tefilin*, and started to recite his prayers, reaching ‘*Boruch she’omar...*’ – after which it is forbidden to interrupt the prayers with speech – the attendant despaired of getting a reply until after the prayers. But when Reb Boruch’l reached ‘*Boruch...yotzer or...*’, he gestured with his finger to his attendant, who understood what he meant and happily returned home to prepare breakfast.”

The Ruzhiner turned to Rabbi Shlomo. “What do you say, is what Reb Boruch’l did in accordance with the *Halacha*?”

Rabbi Shlomo was amazed to realize that the Rebbe was aware of his private thoughts questioning the Halachic validity of the Rebbe’s conduct. Later he related this incident to others.

The following remarkable story appears in several sources:

While the Ruzhiner was in Skola, the Chassidim once awaited him late on Friday to come into *shul* for *Shabbos* evening prayers. But the Rebbe did not appear at his usual time. As darkness started to fall, the Chassidim became increasingly curious.

Suddenly, the Rebbe’s attendant came out and told Rabbi Shlomo the Rebbe wanted to see him. When he entered, the Rebbe asked him to be seated, for he had something important to discuss. Rabbi Shlomo realized that, if the Rebbe had called him in at such a time, particularly when so many Jews waited outside and were delaying their *Shabbos* prayers until the Rebbe’s appearance, it must be for some urgent purpose that could not wait.

The Rebbe told him about one of his Chassidim, a man of great wealth. Realizing he had been endowed from Heaven with wealth for the sake of helping others, he acted most generously to all who were in need. His home was open for the poor and unfortunate, and he personally participated in caring for their needs. Whoever needed interest-free loans, even for large sums, knew he could receive it from him. His honesty was impeccable, and many who sought a sound investment entrusted him with their funds. He was also meticulous in observing all other *mitzvos*.

This wealthy man was a contractor, with close connections in government circles and the aristocracy. Often he built mansions for members of the nobility and government ministers, for which he was paid handsomely. Once he succeeded in receiving a government contract to construct a highway several hundred miles long. Knowing it would require considerable funding for much greater stocks of construction materials and employment of many more workers than usual, he

Avrohom and Nechama Rochel Drimmer

took loans from many wealthy acquaintances. Many others who were less than wealthy eagerly offered him all their available funds, feeling it was a guaranteed investment – for surely the Imperial government would have no problem paying.

After amassing the materials he needed and commissioning the required workers, he was due to sign the contract with senior officials at a certain government office. On checking the specified signing date, however, he was shocked to realize it was on a *Shabbos*. All his efforts to change the date failed, even when he traveled to the capital to plead his case. The government officials, who harbored little love for Jews, were full of glee at his discomfiture. If he did not appear to sign at the required time, he was told, the contract would be awarded to someone else.

The man was beside himself with distress. If all the funds he stood to lose were his own, he would not mind. But vast sums belonging to others were involved. Could he imperil all their funds because of *Shabbos*? In his mind's eye, he already saw all his many creditors shaking their fists at him as they charged him with robbery and naivety for being so religious at their expense!

“Why didn't he discuss it with a *Rov*? And why didn't he come to us,” asked the Ruzhiner Rebbe, referring to himself, “so that we could help him in a ‘miraculous’ manner?”

Unfortunately, he was overwhelmed by his concern at what would likely happen if he lost all the funds belonging to others, and with the thought of how he would ever forgive himself.

Finally, the *Shabbos* arrived. He prepared himself for the holy day as usual, prayed the *Shabbos* evening prayers and ate his *Shabbos* meal. Early next morning he walked to the government office, signed the contract, shook hands with all the officials, and hurried off to *shul*. Praying there with all his heart, he begged Divine forgiveness for this first-time-ever profanation of *Shabbos*, vowing it would never recur. Indeed, besides that single signature, he did nothing else forbidden even on that *Shabbos*, nor on any later *Shabbos*.

After *Shabbos*, he pledged large percentages of his profits from this project for charity. Following its completion and receipt of the hefty payment, he paid off all his debts down to the last penny and fulfilled all his pledges to charity.

Today, the Rebbe related, this wealthy man passed away and was buried before *Shabbos* – meaning, as the Talmud says, that he was spared suffering. Now he stands before the Heavenly Court. He has no shortage of advocates on his behalf, because of his multitude of good deeds. But one accuser stands on the other side, arguing that his one deliberate profanation of the holy *Shabbos* – a most serious transgression – should weigh the scales down the other way. After all, he argues, “this is the World of Truth. Can we let this pass without retribution?”

When the departed soul realized his misfortune, he asked permission to enlist the aid of his Rebbe, the Ruzhiner. “As you are well aware,” the Rebbe said to Rabbi Shlomo, “we never forget any *Chossid* of ours. Although he acted improperly, for he shouldn't have made that decision without consulting with us, nevertheless, what he did has already happened..

“We began to plead his case before the Heavenly Court, but the accuser brought strong arguments

Memento from the wedding - Tuesday, 26th of Sivan, 5771

and refused to back down. Finally, the Court issued a ruling that since ‘Torah is not in Heaven,’ the decision must be made by a great *Rov* and Halachic authority in this physical world. But since *Shabbos* is about to start, and ‘capital cases are not judged on *Shabbos*,’ only a few moments are left to decide this case, so that if he is acquitted of his offence, he may then proceed to his eternal rest immediately as *Shabbos* starts.

“And now,” concluded the Rebbe, “you should be aware, Skoler *Rov*, that the Heavenly Court follows your Halachic rulings, for you are the strong pillar of Halachic ruling, and all your Torah study is for the sake of the Torah itself. Please examine this case and issue your ruling now, because we cannot go to receive the *Shabbos* before this man’s case is decided one way or the other. But don’t waste any time...”

Rabbi Shlomo sat deep in thought. Clearly this was no minor matter. His ruling now would decide the fate of a soul standing before the Heavenly Court!

Indeed, profaning the *Shabbos* was serious, particularly for someone aware of this transgression’s severity. On the other hand, the man had felt himself to be under compulsion in this case, for he had made every effort to avoid reaching that point, but without success. With his vast scholarship, Rabbi Shlomo succeeded in finding several approaches to minimizing his sin, at least according to some Halachic opinions, especially by taking into consideration the extenuating circumstances, so that the act of signing should not be considered a deliberate transgression according to the Torah itself. Furthermore, after the fact, the man had felt genuine remorse, taking care not to repeat the sin, and his *teshuvah* (repentance), together now with his death, could be considered as sufficient atonement for this serious sin. Accordingly, Rabbi Shlomo concluded, the man may go to his eternal rest!

As soon as he completed his ruling, the Rebbe arose from his seat. “Thank you, Skoler *Rov*. The Heavenly Court has already issued its decision to acquit this departed soul, and he has already been led into *Gan Eiden* [Paradise] to enjoy the reward for his good deeds. Fortunate is he who is privileged to go to his rest immediately before *Shabbos*! And you, Skoler *Rov*, fortunate are you for your share in vanquishing the heavenly accuser by the power of your Torah study! Now we can immediately go to receive the *Shabbos*, which is already awaited in Heaven.”

Beis Shlomo includes a responsum (*Yoreh Dei’a* II, #125) that starts, “Regarding what the honored Rabbi, the holy *tzaddik*, may you be well, informed me in your holy letter, that the sages of the Sefardim and of Lithuania [who had immigrated to the Holy Land] had desired, on the day before Pesach, to offer the Pesach sacrifice while in a state of impurity...” It is known that this responsum was addressed to the Ruzhiner Rebbe.

HIS REBBES – 4) RABBI DOVID MOSHE OF TCHORTKOV

After the Ruzhiner’s untimely passing in 1850, Rabbi Shlomo occasionally visited one of his sons, Rabbi Dovid Moshe of Tchortkov (1827-1903), who held him in high esteem. An example was when the Tchortkover Rebbe’s son (and eventual successor), Rabbi Yisroel (1854-1933), was

Avraham and Nechama Rachel Drimmer

called to the Torah on the *Shabbos* before his marriage. Rabbi Dovid Moshe's custom was to listen to the Torah reading from a private room adjacent to the *shul*. After his son's *aliya*, the Rebbe came out – which he never normally did at that point in the prayers – and walked over to Rabbi Shlomo, who had come to participate in the celebration and was sitting at his respected place by the eastern wall. The Rebbe took Rabbi Shlomo's arm and led him to the *bema* (Torah-reading platform) to bless the young groom and future Rebbe!

The young Rabbi Yisroel, even in his youth, was a Torah prodigy. When he was just 14 years old, he once had a profound scholarly discussion with Rabbi Shlomo, asking him a weighty question on a renowned commentary on *Yoreh Dei'a*. After a lengthy discussion, the *Skoler Rov* promised to send him a detailed written response, which he did on his return home

But the young man was not satisfied with Rabbi Shlomo's response, and started writing his objections in reply. In the middle, Rabbi Yisroel's father, the Rebbe, entered and asked what he was writing. When his son explained, the Tchorckover told him, "I don't want you to be a '*baal teshuva*'! It's not our way" (i.e. not the custom of their distinguished family). The normal meaning of "*baal teshuva*," of course, is a "penitent" (one who repents), Here, however, the Rebbe meant one who writes a "*teshuvah*" – a Halachic response. The young man obeyed his father and asked his attendant, Rabbi Aharon Dahl, himself a respected Torah scholar, to reply for him. Rabbi Shlomo replied a second time to clarify what he had written in his first response. Both of his responsa appear in *Beis Shlomo (Yoreh Dei'a I, #184-185)*.

HIS LIFE AND PERSONALITY

Rabbi Shlomo did not enjoy an easy life.

In one of his early published responsa on the complex laws of *agunos (Even Ha'ezer, #29)*, he writes, in his great humility, "I know my lowly worth, at home I have neither food nor clothing, I am young in age, I have not reached [the level of issuing rulings on difficult subjects]... Perhaps, because of the depth of the subject and my own shortage of understanding, I may come, G-d forbid, to great error. However, I do not come to determine the actual *Halacha* in practice, but to submit the case [of the unfortunate woman in question] before the great scholars of the generation... Nevertheless, I cannot escape attempting to fathom her case in Halachic terms – but not for actual practice – in accordance with my weak judgment. Since, at that time, she was within my region... it devolved upon me, [despite being] so young, to commence the act of rescuing her..."

In many responsa written in his later years, Rabbi Shlomo mentions his physical weakness and frequent sickness: "My heart is not with me in the heat of my sickness," "I am extremely weak," "My strength is failing seriously," "Writing is very difficult for me and is also very harmful for the preservation of my physical health," "Since my strength is failing seriously, and I am undergoing medical care, I cannot [write] at greater length," "My toothache has become more intense to a terrible extent," "I have become very sick because of my pain," "My heart is not with me because of the intense toothache."

Memento from the wedding - Tuesday, 26th of Sivan, 5771

In some places he refers to other troubles, without going into detail: “Besides my physical weakness, I am also – because of my many sins – loaded with troubles,” “Because of my many sins, my heart is not with me, due to negative causes; my eyes yearn for Divine mercy,” and many similar quotes. In a responsum written in 1858, he is more specific, “My heart is not with me because my young son, may he live, has not recovered – may G-d send him the help he needs... and heal him speedily.”

In winter, 1843, he refers several times to a fire that apparently burned his Torah books. In one responsum, he goes into detail, “Although I know my lowly worth, especially now that I have been left without Rabbinic books after the fire that G-d caused to burn in our location, and ‘a craftsman cannot function without his tools,’ particularly for such major matters.” (Despite his lack of scholarly works, however, he wrote a lengthy, 17-chapter responsum, with amazing erudition and depth of scholarship – all based, apparently, on his prodigious memory.)

A grandson related that Rabbi Shlomo’s *siddur* (prayer book) was literally wet with the tears he shed during his prayers! For Pesach, he related, Rabbi Shlomo’s stringencies to avoid *chometz* (leaven) were boundless – reflecting his deep *yiras Shomayim* (religious devotion).

Once, when a resident of a village near Skola came into town for market day, he addressed a question to Rabbi Shlomo, concerning his marital life. After receiving the Rabbi’s positive ruling, he returned home. Later that day, the Rabbi reconsidered that his ruling may have been incorrect, and he commissioned a fast rider to rush to the village to tell the man not to act upon his ruling. Meanwhile, however, Rabbi Shlomo was so perturbed that perhaps the man had acted improperly as a result of his ruling that his trembling caused two of his teeth to fall out!

In one responsum, Rabbi Shlomo replies to another Rabbi, “There is no need to make a public commotion because of this [issue]. Perhaps the transgression of embarrassing others publicly is more serious than any monetary loss involved.”

HIS HALACHIC AUTHORITY

During his lifetime, particularly during his later years, Rabbi Shlomo was considered a pre-eminent Halachic authority throughout Eastern Europe. In a responsum to his son-in-law he writes, “Due to my multitude of preoccupations – especially since, in these times, they have loaded upon me from all places, close and far, to expound, to rule for them on the Divine laws on various subjects, and most of these are urgently needed for actual practice – I have been unable to study your letter until today, when I [was able to] study it for a while.”

In another responsum Rabbi Shlomo writes, “I will not write at length with complex discussions, since I am kept busy from all sides, both to reply to those who send questions from afar, desiring to draw upon the ‘waters of my cistern’ [i.e. my learning], [in addition to] my set study schedules and the affairs of the community.”

In yet another responsum he writes, “I received your letter almost four weeks ago, but when it

Avrohom and Nechama Rochel Drimmer

reached me, I was very busy composing responses to urgent matters that could not wait. Afterwards I traveled away from home twice, remaining away each time for several days. When I arrived home, I found many letters, from several places, which were urgent for me to answer, because they could not wait. Also, I felt very weak. Therefore I have not studied your responsum until now. Even now I am not free and my preoccupations are many, way over my head, besides my physical weakness, so I could not reply to your words, and I am answering [now] only what is relevant to practical law, in accordance with my humble opinion.”

Nevertheless, when the matter was truly urgent, Rabbi Shlomo did not delay his reply, as he wrote in another responsum, “As is known, it is impossible to delay from dealing with this great *mitzva* [of that particular case] even for one hour...”

Rabbi Shlomo was very precise in his language, as he writes in one responsum, “I [write] precisely with careful precision. All my words are without any involved or devious language.” In another, he closes with the admonition, “You should read my words with deliberation.”

ESTEEM BY GREAT CONTEMPORARIES

Rabbi Shlomo was highly esteemed by the great Rabbis of his era. The first Belzer Rebbe, the renowned “Sar Sholom” (1779-1855), said of Rabbi Shlomo that he studied Torah “for its own sake.” The holy Rabbi Meir of Premishlan (1783-1850) noted that on the verse, “Justice, justice, shall you pursue” (*D’vorim* (16:20)), our Sages say it means “[Seek] a worthy *beis din*” [Rabbinic court]. In his day, Reb Meir’l said, it meant “Go to Rabbi Shlomo in Skola!”

The Tzanzer Rov, Rabbi Chayim Halberstam (1707-1875), one of the greatest Chassidic Rebbes and Halachic authorities of his generation, wrote in one of his works, “The ruling should follow the *Beis Shlomo*, who was an expert Halachic authority, and it is proper to rely upon him even in the most serious cases, as I have heard from *tzaddikim* [i.e. Rebbes] of the previous generation.” In another responsum he wrote the following remarkable words, “...”Who can understand the secret logic of great scholars such as the mighty Halachic authority, the author of *Beis Shlomo*, to fathom his holy opinion on subjects that are concealed from us?”

Rabbis of many communities sent Rabbi Shlomo queries on their most difficult issues. Here are just a few anecdotes:

He corresponded with the renowned scholars, Rabbi Yosef Shaul Natansohn (d. 1875), Rabbi of Lemburg (Lvov), and his brother-in-law, Rabbi Mordechai Z’ev Halevi Ettinga, authors of *M’forschei Hayam* and other learned works. In the former’s response to Rabbi Shlomo’s first letter, he writes that “you have shown [there] your erudition in the works of the *acharonim* [later Halachic authorities], both recent and classic. In fact, for many years I have heard your good reputation, and now I have seen [this example of your learning] and enjoyed it greatly. I have decided to gather bright lights from among your pleasant words, and I will not contradict [your] genuine words of truth, for I will not say what our Sages have said that ‘a wise man’s question is half the answer,’ but that [in your case]

Memento from the wedding - Tuesday, 26th of Sivan, 5771

it is the entire answer, because many points that have occurred to me I have found in your words, and it remains for me [to gather] only a few 'berries at the treetop'..."

After publication of *Beis Shlomo's* first volumes, Rabbi Mordechai Z'ev Ettinga wrote to his son, "This holy composition, the three volumes of responsa *Beis Shlomo* by your honored father, the great scholar, the 'illumination of the exile' – I have read through [them] again and again and it is like honey in my mouth for sweetness, for indeed his good reputation was known to be exalted and the world has been illuminated by his glory. I have advanced beyond what I previously had heard now that I have seen [these] precious jewels which precisely reflect Torah truth, for 'G-d is with him,' [meaning, as our Sages say] the *Halacha* follows his rulings."

Rabbi Shlomo was acquainted with the renowned scholar, Rabbi Yaakov Wiedefeld, the Rabbi of Harimlov and author of *Kochov Miyaakov*. Reb Yankele Harimlover, as he was known, was several years his junior, but Rabbi Shlomo respected his depth of learning. Sometimes the two were invited to serve together on a *beis din* (Rabbinic court) at a *din Torah*. On one such occasion, after Rabbi Shlomo expressed his opinion, Reb Yankele argued against him, bringing proofs to counter Rabbi Shlomo's arguments. A heated dispute ensued, until Rabbi Shlomo asked Rabbi Yaakov to come into the next room, and challenged him, "Young man! There's no one here but us and the Creator. Admit that what I have said is correct!" Reb Yankele, who apparently had argued more theoretically than out of conviction that he was right, readily admitted, in his honesty, that Rabbi Shlomo was right, and even begged his forgiveness.

On another occasion, an involved Halachic question was brought before them. Rabbi Shlomo remarked that it was a frequent question which, in a number of variations, had often been discussed in the literature of Halachic responsa. "But surely the Harimlover *Rov* will reveal a new source [in Torah literature] for approaching a resolution for this particular question."

Indeed, Reb Yankele indicated a possible source in the *Tos'fos* commentary on the Talmud in *Eirubin*, which seemed to be discussing a somewhat analogous situation. Rabbi Shlomo was deeply impressed by this unexpected reference.

They continued to discuss other Halachic issues, and Rabbi Shlomo was so impressed that he exclaimed, "Whoever wants to get some idea of who was Rabbi Yonoson Eibeschutz, let him come and get to know the Harimlover *Rov*!" Rabbi Yonoson Eibeschutz (1690-1764), Rabbi of Prague, Metz and Hamburg, and celebrated author of *Urum V'tumim* and many other works on a wide array of Torah subjects, was renowned for his depth of logic.

ESTEEM BY LATER AUTHORITIES

All the published works of the Rabbis of Galicia in his own and later generations regularly quoted and discussed Rabbi Shlomo's rulings, as do Halachic authorities of all communities until today. In the new edition of *Beis Shlomo*, their comments, which regard Rabbi Shlomo's rulings with the greatest respect, are quoted at length in footnotes.

Avrohom and Nechama Rachel Drimmer

Rabbi Meir Arik (d. 1925), Rabbi of Yazlovitch, Butchatch and Turna, a disciple of Rabbi Yaakov Harimlover, was one of the greatest scholars of pre-World War II Galicia. He once said that previously the *Noda BYehuda* (Rabbi Yechezkel Landau, renowned Rabbi of Prague, 1714-1793) had been the Halachic authority of his generation. In the following generation, it was the highly regarded *Chasam Sofer* (Rabbi Moshe Schreiber, renowned Rabbi of Pressburg, Slovakia, 1763-1839). Following his passing, continued Rabbi Meir, the Halachic authority of the generation was the *Beis Shlomo*.

Rabbi Meir Arik also stated that the responsa in *Beis Shlomo* are “as powerful [i.e. firmly based and strongly argued] as the responsa of the *Chasam Sofer*, and sometimes even more powerful!” On another occasion he said that the *Beis Shlomo* was to be considered “a final version of the *Chasam Sofer*.” A nephew of Rabbi Meir quoted him as saying that his teacher in understanding the profundity of Talmudic subjects was Rabbi Yaakov Harimlover, while his teacher in learning how to rule on Halachic questions was the *Beis Shlomo*.

The highly regarded Tchebiner *Rov*, Rabbi Dov Berish Wiedenfeld (1879-1965), son of Rabbi Yaakov Harimlover, used to refer to Rabbi Shlomo as “the Galician *Chasam Sofer*.”

Another prominent authority, the Rabbi of Tchimpa, author of *Tiferes Adam*, quoted important Rabbis of the previous generation as saying that the *Beis Shlomo* was considered as great as the *Noda BYehuda* in his generation.

One of the greatest Torah authorities and Chassidic Rebbes of the pre-World War II era was Rabbi Chayim El’ozor, Rabbi of Munkatch (1872-1937). In one of his responsa in *Minchas El’ozor* he writes: “The great scholar, [author of] *Beis Shlomo*, was one of the leading columns of Halachic ruling among the *acharonim* [later authorities] in the previous generation.”

Rabbi Yisroel Meir Hakohein of Radin (1839-1933), renowned as the *Chofetz Chayim*, after one of his major works, authored *Mishna B’rura*, the popular practical commentary on *Shulchan Aruch Orach Chayim*. In that work he rarely quotes responsa of the later generations, yet he does quote *Beis Shlomo* in at least four places and relies upon its Halachic rulings.

Rabbi Avrohom Yishaya Karelitz (1879-1954), known by the name of his Torah works as the *Chazon Ish*, once remarked that he was acquainted with the *Beis Shlomo* from “back home” in Lithuania – “He was a Halachic authority.” He said that his father, Rabbi Shmaryahu Yosef, Rabbi of Kosova, Lithuania, kept *Beis Shlomo* on his table. In his works, the *Chazon Ish* rarely discusses works of recent generations, but in at least two places he does discuss in detail responsa of the *Beis Shlomo*.

Rabbi Sholom Moskowitz, Rabbi of Shotz, Hungary, who lived in London, England, after World War II, was an accomplished Halachic authority. He often said that after students complete study of the first part of *Shulchan Aruch Yoreh Dei’a* for *semicha* (the initial level of Rabbinic ordination), the best way for them to learn how actually to decide Halachic rulings – an art that largely involves comparing one Halachic case with similar recorded precedents and rules – is to study the responsa of *Beis Shlomo* in its section on *Yoreh Dei’a*.

Memento from the wedding - Tuesday, 26th of Sivan, 5771

HIS FAMILY

On *Shmini Atzeres*, 22nd Tishre, 5633 (1872), Rabbi Shlomo passed away. He was survived by nine children – six scholarly sons and three daughters:

- 1) Rabbi Avrohom Drimmer was renowned as a prodigious scholar. He served as Rabbi of Prubizna until after his father's passing, when he was appointed to succeed him as Rabbi of Skola – at the urging of the *Tzemach Tzaddik* of Vishnitz. It was he who prepared his father's responsa for publication, writing the introductions and adding occasional scholarly comments, many of them lengthy, which appear as footnotes in *Beis Shlomo*. After Rabbi Avrohom's passing in 1920, he was succeeded by his son, Rabbi Nosson Nota, who served until 1943, when the community perished in the Holocaust.
- 2) Rabbi Yosef Drimmer.
- 3) Rabbi Moshe Aryeh Drimmer, whose son, Rabbi Yochanon Eliezer, was also a known scholar.
- 4) Rabbi Yeruchom Drimmer, whose son, Rabbi Dov Ber, was the Rabbi of several communities in Galicia and passed away in 1929.
- 5) Rabbi Yaakov Drimmer apparently was named after Rabbi Shlomo's father, who passed away in 1854-1855. If so, he was born in his father's later years. A son of his, Reb Efrayim, lived with his wife Henya in Dolina-Borislav. Their son, Reb Shlomo, lived with his wife Chana in Droh'bitch, from where the Nazis expelled them during the Holocaust. The son of Reb Shlomo and Chana, Reb Kalonymus Kalmen עמנו"ש, is the father of Reb Shlomo Drimmer of Crown Heights, father of the present *choson*, Avrohom, and publisher of the new editions of *Beis Shlomo* and *Yashreish Yaakov*.
- 6) Rabbi Yehuda Leib Drimmer.

Rabbi Shlomo's daughters were:

- 1) Sheina Rochel, who was married to Rabbi Boruch Meir Mentchel, a native of Buczacz, and a prodigious scholar. At the age of 20, he was appointed Rabbi of Zablotov. In 1850, he became Rabbi of Potik, and in 1860, Rabbi of Ustzia-Biskupia, close to Skola. In several of Rabbi Shlomo's responsa addressed to him, he praises his son-in-law's depth of scholarship. Rabbi Boruch Meir's own responsa on *Yoreh Dei'a* were published under the name *Rav Tuv'cha* (Lemberg, 1884). In them he often discusses in depth passages from his father-in-law's works.
- 2) Rosa Rivka was married to Rabbi Mendel Federer.
- 3) Miryam was married to Rabbi Moshe Halevi, Rabbi of Butushan, to whom several of his father-in-law's responsa are addressed.

Avrohom and Nechama Rochel Drimmer

HISTORAH WORKS

Rabbi Shlomo himself published *Yashreish Yaakov*, his commentaries on the Talmudic tractate *Yevomos*, in Lemberg, 1863. This work has been very popular in *yeshivos* and among scholars. It was republished several times in editions photographed from the original edition. Now it has been republished in a new edition, completely reset in large type.

Beis Shlomo, including his Halachic responsa on all four parts of the *Shulchan Aruch*, was published after his passing, over the course of several years, by his son, Rabbi Avrohom, who added many learned comments of his own. It is in the process of being republished now in a newly reset, multi-volume edition with many improvements that facilitate study.

Rabbi Avrohom mentions his father's work on laws of *tum'a* and *tahara* which he hoped to publish, but it was never actually published. Rabbi Shlomo's work on the laws of *mikvaos*, *Be'eirah Shel Miryam*, apparently was published, but no copy is known to remain extant. We hope a copy will soon resurface so that we can republish it, too, in an improved edition.

REVERENCE FOR THE ALTER REBBE

Rabbi Shlomo was about 12 years old when the Alter Rebbe, Rabbi Shneur Zalman of Liadi (1745-1812), author of the *Tanya* and *Shulchan Aruch (Harav)*, passed away. The Alter Rebbe's *Shulchan Aruch* was published only following his passing. Although it was widely disseminated in the Russian Empire, where it was published, its dissemination in Galicia and other Jewish centers in the Austrian Empire was more limited due to the difficulty of transferring merchandise across the borders unless heavy customs duties were paid.

Nevertheless, Rabbinic scholars were eager to study this respected Halachic code. Chassidim, in particular, were aware that the second great leader of Chassidism, Rabbi Dov Ber, the Mezritcher *Maggid* – the master of all their Rebbes – had asked his brilliant disciple to compose this practical code of observance, while also explaining some of the depth underlying the practical rulings. Accordingly, ways were found to import the Alter Rebbe's *Shulchan Aruch*.

It is not surprising, then, that a Halachic authority of Rabbi Shlomo's stature often quoted the Alter Rebbe's *Shulchan Aruch* (and his included responsa). But his deep respect and reverence for the Alter Rebbe and his rulings were indeed unique.

Rabbi Shlomo was most careful and precise with his words, and – as a genuine *Chossid* and a man of truth – he never used inflated titles. For example, when addressing or referring to contemporary Rabbis, even renowned scholars, he hardly ever used the title "*Gaon*" (brilliant and erudite scholar). Even for those of the previous generation, he rarely used this title (one exception was for the *Shaagas Aryeh*, Rabbi Aryeh Leib, Rabbi of Metz, 1695-1785). Yet whenever he mentioned the Alter Rebbe – dozens of times – he always referred to him as "the *Gaon*, the *Chossid*," or "the holy *Gaon*" (he never refers to any other authority as "holy").

Memento from the wedding - Tuesday, 26th of Sivan, 5771

In one place, the *Beis Shlomo* quotes verbatim – and relies upon – an entire responsum of the Alter Rebbe since it was not published in earlier editions of the Alter Rebbe’s *Shulchan Aruch* but only in the later Zhitomir edition, which had hardly reached the Austrian Empire. In another place, he notes his correspondent’s comment that what Rabbi Shlomo had written contradicted the Alter Rebbe’s ruling, and he goes into detail to explain how, in fact, his ruling was no contradiction at all.

Whenever the *Beis Shlomo* quotes the Alter Rebbe, he invariably refers to him and discusses his words with the greatest respect. In one place he ruled differently – because the Alter Rebbe’s responsum where he was said to have explained his ruling in depth was not available in its entirety, and Rabbi Shlomo felt unable to fathom the full extent of the Alter Rebbe’s reasoning. Nevertheless, he concluded his discussion with the words, “We can express no response after the ‘lion’ [has expressed his opinion].”

פתח דבר

בשבח והודיה להשי"ת על נישואי צאצאינו היקרים, החתן התמים מ' אברהם עם ב"ג הכלה המהוללה מ' נחמה רחל שיחיו, הננו שמחים להגיש בפני ידידנו וקרובינו שבאו מרחוק ומקרוב ליטול חלק בשמחה - 'תשורה' מיוחדת, למזכרת נצח משמחת החתונה, על יסוד התשורה שחילק כ"ק אדמו"ר הרי"צ בחתונת בתו עם כ"ק אדמו"ר נשיא דורנו, כפי שהונהג לאחרונה בקרב אנ"ש לכבד את הבאים להשתתף ב"סעודה של שמחה" (ברית, בר מצוה, חתונה וכדומה) - בנוסף ל"מטעמים ומעדנים" גשמיים - גם ב"מטעמים ומעדנים" רוחניים.

'תשורה' זו כוללת:

- א. מכתבי הרבי לחתונות הורי החתן והורי הכלה.
- ב. מכתבי הרבי להולדת החתן והכלה.
- ג. מכתב אדמו"ר הרי"צ לשידוכי זקני הכלה.
- ד. פרסום ראשון - צילום מכתב קודש של אדמו"ר הזקן שנתגלה לאחרונה (מאוסף ר' שלמה דרימר).
- ה. פרסום ראשון - צילום כתב יד קודש של אדמו"ר הרשב"ב שנתגלה לאחרונה.
- ו. ביוגרפיה של הרב הגאון ר' שלמה מסקאלא הנודע בשם ה"בית שלמה" (שהחתן הינו דור שביעי ממנו), מחבר ספרי שו"ת רבים שתשובותיו מהווים אבן יסוד בפסיקה לרבנים מורי הוראה מכל החוגים עד היום. ידוע בחיבורו הגדול "ישרש יעקב" על מסכת יבמות שפותחת דלת בפני אחת המסכתות הקשות בש"ס.
- ז. ספריו החלו לצאת לאור בשנת ה'תר"ל (1870), ובשל מחיר הנייר הגבוה נדפס בשעתו באותיות קטנות שהקריאה מהן קשה. ברבות השנים נדפסו שוב רוב ספריו אך עדיין במהדורות צילום מההוצאה הראשונה.
- ח. לפני כחמש שנים התחלנו בפרויקט אדיר של הוצאה לאור וסידור הספרים מחדש, באותיות מאירות עיניים, על מנת להקל על הלימוד בהם. עד עתה הדפסנו מחדש את ספר "ישרש יעקב" ואת החלקים הראשונים משו"ת "בית שלמה" - ב' כרכים על "אורח חיים", כרך על הלכות סת"ם. ד' כרכים על "יורה דעה" ייצאו לאור בעזהשי"ת בקיץ השתא. שאר החלקים (על "אבן העזר" ו"חושן משפט") יצאו לאור בקרוב בעזהשי"ת. אחד מספריו "בארה של מרים" (על הלכות מקוואות, שיצא לאור בשעתו) - לעת עתה עדיין לא מצאנו עותק ממנו, ואנו מקווים למצוא כזה בקרוב ולהדפיסו אי"ה מחדש.
- ט. זכרונות שכתבה סבתה של הכלה מרת יוכבד ע"ה זלמנוב, אודות בריחתה מרוסיה בשנת ה'תש"ו-ז עם הרבנית הצדקנית מרת חנה ע"ה ז"ל שניאורסאהן, אמו של כ"ק אדמו"ר נשיא דורנו. כן נדפסו כאן תמונות ומסמכים השייכים לנכתב בפנים.
- י. הזכרונות נכתבו על ידה בשפת האידיש ותורגמו לאנגלית ע"י הרה"ח דב שי' באראן. בשל הרצון לשמור על העשירות בה נכתבו הזכרונות - נעשה התרגום מתוך הצמדות לנכתב במקור, בלי תוספות ושינויים, למעט עריכות קלות המתבקשות מאליהן.

ויהי רצון שתיכף ומיד ממש נזכה לקיום היעוד "מהרה... ישמע בערי יהודה ובחוצות ירושלים קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה", "ונזכה זעהן זיק מיט'ן רבי'ן דא למטה אין א גוף ולמטה מעשרה טפחים, והוא יגאלנו".

מוקיריהם ומכבדיהם

הורי הכלה

שמואל וחי' מושקא זלמנוב

הורי החתן

שלמה וחי' דרימר

בעזה"ת

אנו מודים לר' על כל הטוב אשר גמלנו, ובחסדו הגדול
זיכנו בנשואי צאצאינו החתן התמים מ' אברהם שיחי'
עם ב"ג הכלה המהוללה מ' נחמה רחל תחי'.

החופה תהי' בעזה"י למו"ט ביום השלישי, ששה ועשרים
יום לחודש סיון ה'תשע"א, הבא עלינו ועל כל ישראל יחיו,
לטובה ולברכה, בחצר ביהמ"ד כ"ק אדמו"ר נשיא דורנו, 770
איסטערן פארקוויי, אשר בעי"ת ברוקלין, ניו יע"א, בשעה
החמישית*, בשעה טובה ומוצלחת. הקבלת פנים וסעודת
החתונה תהיינה באולם אהלי מנחם, 667 איסטערן פארקוויי.

בשמחה וטוב לבב נקרא לידידינו ומכירינו אשר יואילו
נא לשמוח אתנו יחדיו, ביום שמחת לבבנו, ולברך את הזוג
יחיו ואותנו כולנו בברכת מז"ט, וחיים מאושרים בגשמיות
ורוחניות.

הא-ל הטוב, הוא יתברך, יברך את כבודו ואנשי ביתו
יחיו, בתוך כלל אחבי יחיו, בברכות מאליפות מנפש ועד
בשר. וגזכה להגאולה האמתית והשלימה בקרוב ממש.

מוקיריהם ומכבדיהם

הורי הכלה
שמואל ורעיתו זלמנוב
מונטריאל, קנדה

הורי החתן
שלמה ורעיתו דרימר
ברוקלין, ניו יורק

* הקבלת פנים בשעה 5:30, והחופה בשעה 6:30.

מכתבי הרבי למשפחת החתן

דרימר - ברוקלין
 מנחם מענדל שניאורסאהן
 ליובאוויטש
 770 איסטערן פארקוויי
 ברוקלין, נ.י.
 רב"ה, כח' סיון תשל"א
 ברוקלין, נ.י.

RABBI MENACHEM M. SCHNEERSON
 Lubavitch
 770 Eastern Parkway
 Brooklyn, N. Y. 11213
 Hyacinth 3-9250

האברך הו"ח אי"א נו"נ וכו'
 מוה' רפאל שלמה שי'
 וב"ג תי'

שלום וברכה!
 במענה על ההודעה מקביעות זמן החוננים
 ליום ה' תמוז הבע"ל,
 הנני בזה להביע ברכתי במזל טוב
 מזל טוב ושתיי' בשעה טובה ומוצלחת ויבנו
 בית בישראל בנין עדי עד על יסודי התורה והמצוה
 כפי שהם מוארים במאור שבתורה זוהי תורת
 החסידות.

בברכת מזל טוב
 מזל טוב

דרימר - ברוקלין
 מנחם מענדל שניאורסאהן
 ליובאוויטש
 770 איסטערן פארקוויי
 ברוקלין, נ.י.

RABBI MENACHEM M. SCHNEERSON
 Lubavitch
 770 Eastern Parkway
 Brooklyn, N. Y. 11213
 493-9250

בי"ה, כ"ו תשרי תשד"מ
 ברוקלין, נ.י.

הו"ח אי"א נו"נ וכו'
 מוה' רפאל שלמה שי'

שלום וברכה!
 במענה על ההודעה אשר נולד להם בן למזל טוב,
 הנה יה"יר מהשי"ת שיכניסוהו לבריתו של אברהם
 אבינו, וכשם שיכניסוהו לברית כן יכניסוהו לתורה
 ולחופה ולמעשים טובים, ויגדלו ביחד עם זוג' תי'
 מתוך הרחבה.

בברכת מזל טוב

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

מכתבי הרבי למשפחת הכלה

RABBI J. SCHNEERSOHN
OF LUBAWITZ
770 EASTERN PARKWAY
BROOKLYN 13, N. Y.
SLOcum 6-2919

יוסף יצחק שניאורסאהן
ליובאוויטש

ב"ה, ד' מ"ח תש"י
ברוקלין.

ידידי הו"ח אי"א מוה"ר
חיים מאיר שי' גארעליק

שלום וברכה!

במענה על כתבו אודות הצעת
השידוך לבחן מרת' זכבד תחי' עם בת ידידי
מוה"ר שמואל שי' שו"ב, ההצעה נכונה היא
ויגמרו למז"ט והשי"ח יצליחם.

ידמדו הדו"ש ומברכם

י. שניאורסאהן

זלמנוב - מונטרעאל

RABBI MENACHEM M. SCHNEERSON
Lubavitch
770 Eastern Parkway
Brooklyn, N. Y. 11213
493-9250

מנחם מענדל שניאורסאהן
ליובאוויטש

770 איסטערן פארקוויי
ברוקלין, נ. י.

ב"ה, י' סיון תשמ"ז
ברוקלין, נ. י.

הו"ח אי"א נו"נ וכו'
מוה' שמואל שי'

שלום וברכה!

במענה על ההודעה אשר נולדה להם בת למזל טוב

הנה יה"ר מהשי"ת שיגדלה ביחד עם דוג' תי'
לתורה ולחופה ולמעשים טובים מתוך הרחבה.

ידוע מכ"ק אדמו"ר (מוהרש"ב) נ"ע, אשר
מנהגו הוא לאמר גם בלידת בת לתורה ולחופה
ולמעשים טובים, ע"פ מרז"ל (ברכות ס"א א) בשם
במאי זכ"ק באקרו"י כו' באתנו"י כו' ונטרין כו'.

בברכת מזל טוב

זלמנוב - מוניץ

RABBI MENACHEM M. SCHNEERSON
Lubavitch
770 Eastern Parkway
Brooklyn 13, N. Y.
HYacinth 3-9250

מנחם מענדל שניאורסאהן
ליובאוויטש

770 איסטערן פארקוויי
ברוקלין, נ. י.

ב"ה, טו' מנ"א תשל"ש
ברוקלין, נ. י.

האברך הו"ח אי"א נו"נ וכו'
מוה' שמואל שי'
וב"ג תי'

שלום וברכה!

במענה על ההודעה מקביעות זמן התונחם
ליום כ' אלול הבע"ל,

הנני בזה להביע ברכתי ברכת מזל טוב
מזל טוב ושתהי' בשעה טובה ומוצלחת ויבנו בית
בישראל בנין עדי עד על יסודי התורה והמצוה
כפי שהם מוארים במאור שבתורה זוהי תורה החסידות.

בברכת מזל טוב
מזל טוב

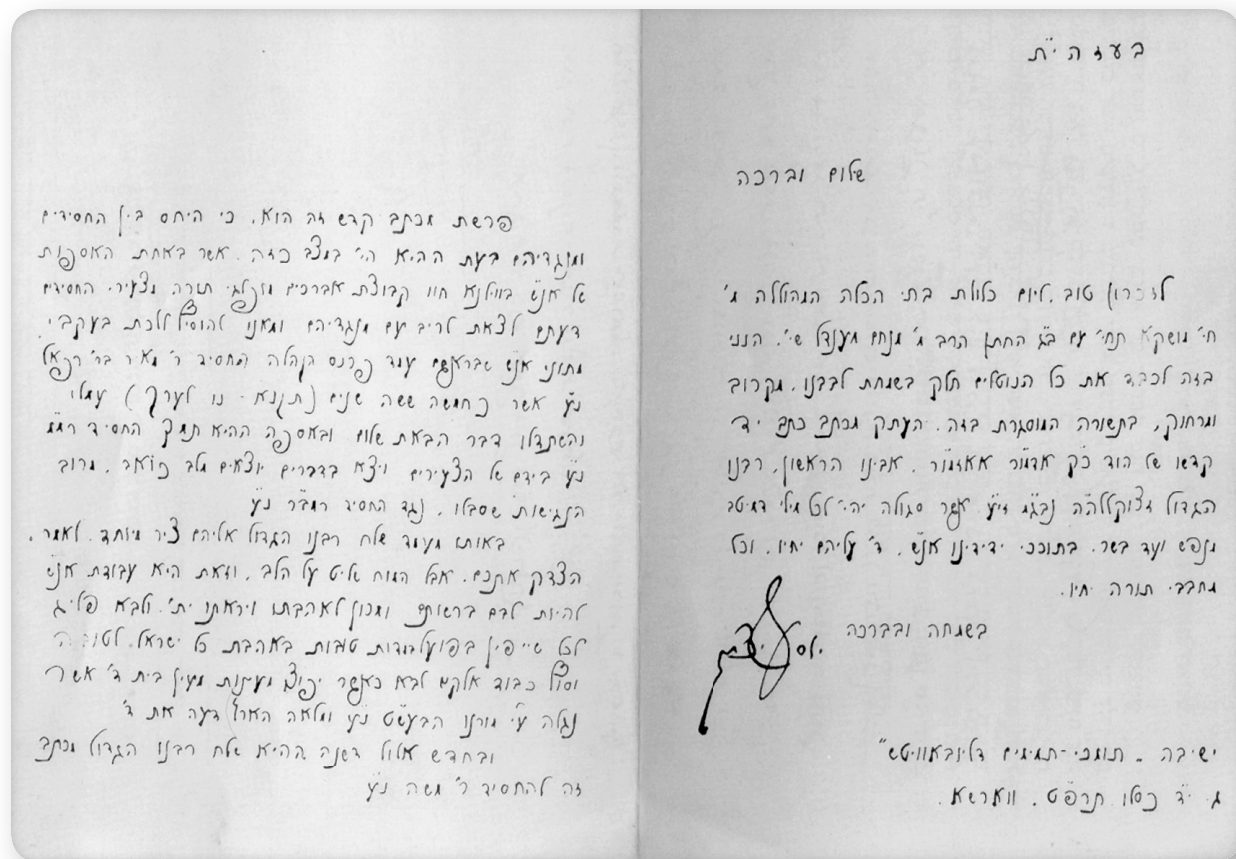
התשורה שחולקה בחתונת הרבי

באמצע סעודת החתונה של הרבי, בי"ד כסלו תרפ"ט, שעה שהסיבו המסובים ליד השולחנות הערוכים, ציוה הרבי הרי"צ לאחד מתלמידי התמימים, לחלק בשמו, לכל אחד ואחד מהמסובים, תשורה מיוחדת:

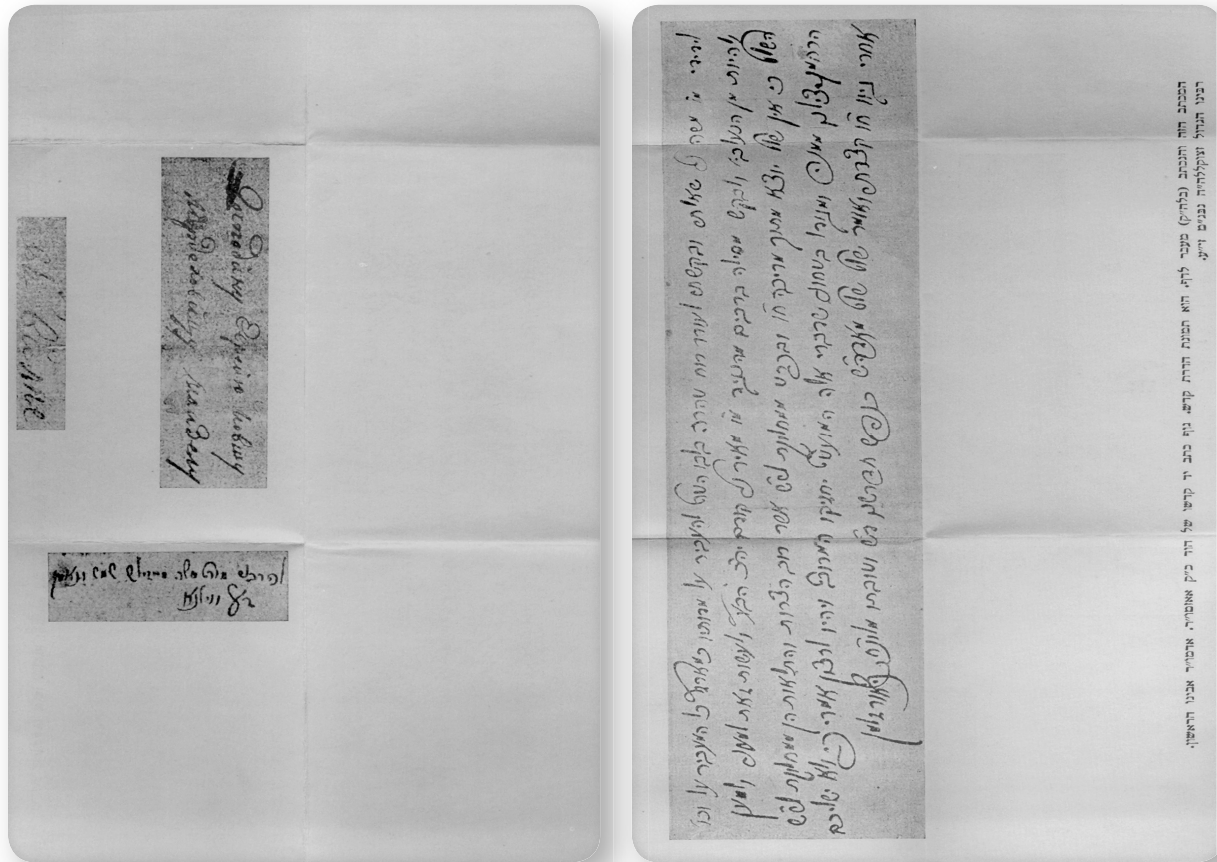
גיליון שנכפל לשלושה חלקים. מצדו האחד של הגיליון נדפס צילום "תמונת הדרת-קודש. גוף כתב יד קדשו של כ"ק אאזמו"ר. אדמו"ר אבינו הראשון. רבינו הגדול זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע", ומצדו השני, כלפי חוץ, נדפסו שלושה צילומי קטעים קטנים, האחד - כתוב בלשון הקודש - אף הוא בגווי"ק של אדמו"ר הזקן. השניים האחרים נכתבו ברוסית על-ידי אדם אחר.

לגיליון זה צורף גיליון נוסף שנכפל לשנים: מצד ימין נדפס צילום מכתבו של הרבי הרי"צ - הכתוב בכתב ידו של אחד המזכירים וחתום בגווי"ק של אדמו"ר הרי"צ - בו הוא מודיע כי מכתב של אדמו"ר הזקן שראה לכבד בו "את כל הנוטלים חלק בשמחת לבבנו, מקרוב ומרחוק. . אשר סגולה יהי' לכל מילי דמיטב מנפש ועד בשר, בתוככי ידידינו אנ"ש, ד' עליהם יחיו, וכל מחבבי תורה יחיו". בצד השמאלי של הגיליון, נדפסה פשר פתשגן הכתב - אף זאת בצילום כתב-ידו של אותו מזכיר - בו מפרט הרבי את הנסיבות בגללן שלח רבינו הגדול את מכתבו הנ"ל.

בנוסף לחלוקת ה'תשורה' בעת החתונה, שלח הרבי הרי"צ 'תשורה' זו לכמה מחסידיו, וכלשון הרבי באחד ממכתביו: ". אשר כ"ק מו"ח אדמו"ר שלחו בתור מתנה לחסידים ואנ"ש בקשר עם חתונתי".

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

לידידי מו' משה נ"י שאלתי ובקשתי לעורר רוח טהרה בלבנו הטהור] לחעביר על מידותינו כמאדז"ל כל המעביר על וכו' ולהיות מן הנעלבין] ולבקש מחילה ברבים מהנגיד מו' מאיר נ"י קודם יה"כ הבע"ל [יום הכיפורים הבא עלינו לטובה] ולעשות זאת למעני ולמען השלום] כי אין שלו' יוצא מתוך מריבה ח"ו ובפרט ממחלוקת לש"ש [לשם שמים] אשר רוב הצרות והתלאות הן ממחלוקת לש"ש הרחמן יצילנו מנמנה ומגודל בטחוני שדברי אלה המועטין] יחזיקו המרובין] ויהיו לרצון אמרי פי ולא ישליכם אחרי גיוו ח"ו קיצרתי ואומר שלו' שלו' מאדה"ש [מאדון השלום] כנפש תדרשנו ד"ש [דורש שלומן] וטובתו מלונ"ח [מלב ונפש חפיצה] שניאור זלמן

תרגום הכיתוב בתמונה השמאלית למטה - בגוף כתב יד קודש אדמו"ר הזקן:
 להרבני מו"ה מייזליש שמש ונאמן דק[הלת] ווילנא
 שלוש השורות הנוספות, בשפה הרוסית, נכתבו על-ידי אחר:
 לאדון יהודי משה מורדוכוביץ [בן מרדכי] מייזליש בוילנא

אגרת רבינו הזקן בפירסום ראשון

מבוא

הננו מפרסמים בזה לראשונה מכתב כ"ק אדמו"ר הזקן לאנ"ש משנת תקנ"א אודות מעות ארץ ישראל (בתוספת מבוא והערות שנערכו ע"י התמים הרב יוסף יצחק קעלער שי").

המכתב מתפרסם מכתב יד מעתיק, ובסופו נרשם: 'נכתב בשנת תקנ"א' (ומצורף כאן פקסימיליא מכת"י המעתיק).

ומכתב זה שופך אור ג"כ על ב' מכתבים אחרים של אדמו"ר הזקן אודות מעות ארץ ישראל: המכתב דשנת תק"נ והמכתב דשנת תקנ"ב.

המכתב דשנת תק"נ נדפס באגרות קודש כ"ק אדמו"ר הזקן ח"א ע' כה ואילך (סימן יא) בכותרת: '[חורף תקמ"ט]', וההשערה שמכתב זה נכתב בחורף תקמ"ט הוא מכיון שחלקו הראשון הוא תנחומין על הסתלקות הרה"ק ר' מנחם מענדל מוויטעבסק.

אך כבר נדפס ב'אגרות קודש כ"ק אדמו"ר הזקן – אדמו"ר מהר"ש' חוברת מילואים (שי"ל בשנת תשמ"א) ע' נז שתאריך המכתב הוא: יום ב' פרשת וישב תק"ן. ושם ע' ס נסמן שהמקור לתאריך זה הוא בכתב יד 1300 ד, ב שם נמצא המכתב הנ"ל בכותרת: 'יום ב' פרשת וישב תק"ן, לאזני'. והוא מכתב לכללי לאנ"ש דרוסיה לנחמם על פטירת הרמ"מ מוויטעבסק, ושלא יחצו העם ללכת אחרי צדיקים אחרים; ושימשיכו לסלק הכסף דארץ ישראל, וגם הסכום שהיה ניתן ביחוד עבור הרמ"מ מוויטעבסק בעצמו שיתנו את זה עבור בנו 'הנחמד ונעים, המופלא ומופלג פלג אלקים מלא דעת ויראת ה', כק"ש מו"ה משה נ"י.

[ובמכתב בפני עצמו שנכתב ג"כ בשנת תק"נ כתב להם כ"ק אדמו"ר הזקן ליתן כסף ביחוד עבור השד"ר ר' יואל מסמאליין (נדפס באגרות קודש כ"ק אדמו"ר הזקן ח"א ע' כה ואילך (סימן יב))]

וגם במכתב הנוכחי שנכתב בשנת תקנ"א (שגם הוא מכתב כללי לאנ"ש ברוסיה שיתנו מעות עבור ארץ ישראל) כותב כ"ק אדמו"ר הזקן 'לזרז לזירוזין אודות התנדבות רוח נדיבה של כל או"א מאנ"ש מימים ימימה <לרבות [י]נו שבא"י בחיי אדונינו מורינו ורבינו הקדוש זכרונו לברכה, שלא לתת עתה מגרעות בקודש ח"ו כי מעלין בקודש כמבואר באריכות המענה דאשתקד' והכוונה למכתב זה דשנת תק"ן שם כתב כ"ק אדמו"ר הזקן: שלא יהיו קרובים נעשים רחוקים ח"ו, כאשר שמעתי אומרים אלו עניי הצאן, אשר לא בדעת ידברון, לידון להבן בגרעון כסף ח"ו מכל כסף הקדשים אשר יקדישו לה' מדי שנה בשנה תמידין כסדרן מאת כל איש אשר ידבנו לבו לרבותינו הקדושים שבאה"ק תובב"א.. על כן הוכפלה בקשתי לפני כל אוהביי ורעיי שלא לגרוע ח"ו אפילו פרוטה אחת, הס מלהזכיר, לתת מגרעות בקודש ח"ו, כי אם תם הכסף, כולו תמים יהי' לרצון לפני ה' (אגרות קודש כ"ק אדמו"ר הזקן ח"א ע' כז).

ובמכתב הנוכחי דשנת תקנ"א מוסיף כ"ק אדמו"ר הזקן ומבקש: 'גם לרבות נדבות לכל יחידי סגולה עבדי ה' שבארץ הקדושה תבנה ותכונן במהרה בימינו הממעיט לא יחסיר ח"ו והמוסיף יוסיפו לו ברכה וחיים, הן על יחידים שהיו עמנו פה ועשו להם <מעמדות> בכבודם ובעצמן, הן אשר לא היו פה' (ומבקש ביחוד על ר' צבי הירש הארקער (שכבר חזר לארץ הקודש משליחותו), והרב דחואסטאו (שהיה בחוץ לארץ בשנה ההיא), ור' מאיר ביחאווער (שהיה בחוץ לארץ מפני שהוא השד"ר דשנה זו), ור' ישראל משקלאב).

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

המכתב דשנת תקנ"ב (שהוא ג"כ מכתב כללי לאנ"ש שברוסיה ליתן מעות עבור ארץ ישראל), נדפס באגרות קודש כ"ק אדמו"ר הזקן ח"א ע' לז ואילך (סימן טז, המתחיל: עלינו לשבח) בכותרת 'תקמ"ח - תקנ"ב]. וע"פ המכתב הנוכחי דשנת תקנ"א מתברר שהמכתב הוא נכתב בשנת תקנ"ב, שבמכתב דשנת תקנ"א נזכר ר' ישראל שקלאווער בברכת החיים 'ועל הטוב יזכר שמו ה"ה הרבני הוותיק ידידי חביבי מו' ישראל נ"י משקלאב אשר איתן מושבו בצפת תוב"ב להטיב עמו בכל מילי דמיטב בכלל ובפרט', אבל במכתב דשנת תקנ"ב נזכר בברכת חיי החיים: 'מעמדות האלמנות צרורות באה"ק כמו אלמנת ר' ישראל שקלאווער, שלא לפחות מבחיי בעלה ז"ל'.

ובמכתב דשנת תקנ"ב מצוה כ"ק אדמו"ר הזקן לראות ברשימה מה שתחת ידי מוכ"ז 'מספר נפשות אביונים נקיים דאחינו יושבי אה"ק אשר לא הי' פה במדינותינו' (וכבר העיר העורך שם ע' לח בשוה"ג: 'אולי הכוונה לעולים מפולין וואהלין ואוקריינא'), וכל אחד ואחד מאנשי שלומנו יכתוב ידו לה' לשלוח מדי שנה בשנה לכא"ו א מאחינו יושבי אה"ק נדבה הגונה לפי מספר נפשות ביתו אשר לא יצטרכו לצאת החוצה ח"ו. 'אך שלא לגרוע ח"ו נדבתו אשר התנדב כבר לשלוח לאחינו אשר הי' עמנו פה ועשה להם מעמדות, נא ונא. ואפילו מעמדות האלמנות צרורות באה"ק כמו אלמנת ר' ישראל שקלאווער, שלא לפחות מבחיי בעלה ז"ל, לעשות נחת רוח לדיין אלמנות ואבי יתומים. וגם המעמדות אשר עשו להם אחינו בני ישראל המתגוררים בחו"ל עדיין, לסלק עד פ"א [=פרוטה אחרונה], כמבואר באריכות במענה דאשתקד" [הוא המכתב הנוכחי דשנת תקנ"א].

המכתב דשנת תקנ"ב הוא האחרון שנזכר בו אביו של כ"ק אדמו"ר הזקן בברכת החיים בכמה כ"י (כנסמן במקורות והערות לאגרת זו באגרות קודש כ"ק אדמו"ר הזקן ח"א ע' תכו; וגם בכתב יד מעתיק שממנו נדפס המכתב דשנת תקנ"א נמצא ג"כ מכתב זה דשנת תקנ"ב, ובחתימת המכתב בכתב יד זה נכתב ג"כ: 'שניאור זלמן במוהר"ר ברוך נ"י').

אבי כ"ק אדמו"ר הזקן נפטר בסוף ימיו בסוליש שבהונגריה. מצבתו נעתקה בכמה מקומות (נסמנו באגרות בעל התניא הערות לסימן א), וחזר ונדפס במבוא לאגרות קודש כ"ק אדמו"ר הזקן ע' 9: 'איש תם וישר הרבני המ' והמופלג מ' ישראל ברוך ב"מ אברהם ז"ל, נפ' ח' לחדש תשרי שני' תקנ"ב לפ"ק תנצב"ה'. וכנראה שזמן מה אחרי כתיבת המכתב הזה נודע לאדמו"ר הזקן אודות פטירת אביו, ובמכתב מליצה עבור הרה"ק ר' מנחם נחום מטשערנאביל שנדפס באגרות קודש כ"ק אדמו"ר הזקן ח"א ע' מח-מט סימן כ בכותרת 'תקנ"ב?]' נדפס בחתימה: 'שניאור זלמן במוהר"ב זצלה"ה'.

אגרת כ"ק אדמו"ר הזקן¹

אהובי אחי ורעי אשר כנפשי, העומדים על התורה והעבודה עבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם, ה' עליהם יחיו חיים עד העולם, וצאצאיהם אתם זרע ברוכי ה' המה מעתה ועד עולם² בכלל; ובפרט גבאי א"י תוב"ב וכא"ל שוי"ר נס"ו.

הנה לעוצם תשוקת חבת וחמדת הארץ אשר בוער בליבי כאש יוקדת כל היום לצרור נפשותינו בצרור החיים את ה' בכל רוחינו ונפש ומאוד, הסירותי מסוה הבושה להעתיר בכפילה כפולה ומכופלת, לזרז לזירוזין אודות התנדבות רוח נדיבה של כל או"א מאנ"ש מימים ימים³ לרבות [י] נו שבא"י בחיי אדונינו מוריני ורבינו הקדוש⁴ זכרונו לברכה, שלא לתת עתה מגרעות בקודש ח"ו כי מעלין בקודש כמבואר באריכות המענה דאשתקד⁵. וגם לרבות נדבות לכל יחידי סגולה עבדי ה' שבארץ הקדושה תבנה ותכונן במהרה בימינו הממעייט לא יחסיר ח"ו והמוסיף יוסיפו לו ברכה וחיים, הן על יחידים שהיו עמנו פה ועשו להם⁶ בכבודם ובעצמן, הן אשר לא היו פה, נא ונא.

ומידי דברי זכור אזכור אודות ידידי חמדת ליבי ונפשי מו' צבי הירש הארקער מארץ הקדושה טבריא⁷ תוב"ב⁸ להצילו מנוגשיו תשלום פרעון חובותיו העצומים והרבים כאשר יפרש שיחי מוכ"ז ש' אליו תשמעון, וישמע אליכם אלקים.

1) מכתב זה שנכתב לאנ"ש שברוסיה בשנת תקנ"א, נעתק מכת"י מעתיק. נזכר במכתב משנת תקנ"ב [המתחיל: עלינו לשבח] (שנדפס באגרות קודש כ"ק אדמו"ר הזקן ח"א סימן טז ע' לח): 'וגם המעמדות אשר עשו להם אחינו בני ישראל המתגוררים בחו"ל עדיין, לסלק עד פ"א [=פרוטה אחרונה] כמבואר באריכות במענה דאשתקד'.

2) לשון הפניית כ"ק אדמו"ר הזקן ב'המענה דאשתקד' (מיום ב' פרשת וישב תק"ן) שנדפס באגרות קודש כ"ק אדמו"ר הזקן ח"א ע' כה (וקרוב לזה בהפניית כ"ק אדמו"ר הזקן במכתב מחורף תק"נ לאנ"ש בעד השד"ר ר' יואל מסמאליין שנדפס שם ח"א ע' כח).

3) ימים: אוצ"ל: ימימה.

4) הרב מנחם מענדל מוויטעבסק שנפטר ביום ב' דראש חודש אייר ה'תקמ"ח.

5) מיום ב' פרשת וישב תק"ן. נדפס באגרות קודש כ"ק אדמו"ר הזקן ח"א ע' כה ואילך, סימן יא (ושם ע' כז נדפס: שלא לגרוע ח"ו אפילו פרוטה אחת, הס מלהזכיר, לתת מגרעות בקודש ח"ו, כי אם תם הכסף, כולו תמים יהי' לרצון לפני ה'). חלקו נדפס ג"כ באגרת הקודש סימן כ"ז (בכותרת: 'מה שכתב ליושבי אה"ק...'), וראה במקורות והערות שנדפס שם ע' תכג). וב'אגרות קודש כ"ק אדמו"ר הזקן - אדמו"ר מהר"ש' חוברת מילואים (שי"ל בשנת תשמ"א) ע' נז נסמן שתאריך המכתב הוא: יום ב' פרשת וישב תק"ן. ושם ע' ס נסמן שהמכתב נמצא בכתב יד 1300 ד, ב בכותרת: 'יום ב' פרשת וישב תק"ן, לאנני'.

6) מעמדות.

7) מארץ הקדושה טבריא: אוצ"ל: מעה"ק [=מעיר הקודש] טבריא.

8) צבי הירש הארקער נסע לחו"ל בתור שד"ר אחרי חג השבועות תקמ"ז וחזר לארץ הקודש ב'שני ימים לחודש זיו' [אייר] תק"ן (כן הוא במכתב הרה"ק ר' אברהם מקאליסק להרה"ק ר' חיים מקראסנה, פקסימיליא מגוכי"ק נדפס בספר יסוד המעלה ח"ב ע' קעג. ועפ"י צריך לתקן שם ע' קעא. ובמכתב הרה"ק ר' אברהם מקאליסק מ"א מנחם אב לעדת החסידים ברוסיה ופולין שנדפס שם ע' קסו עפ"י העתקות 'ביאת שלוחינו.. מוהר"ר צבי הירש הארקער סג"ל.. י' ימים לחודש זיו' ואולי צ"ל: ב' ימים לחודש זיו').

8) =תבנה ותכונן במהרה בימינו.

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

וגם לרבות יחידי סגולה אשר עמם פה היום, הלא הוא הערום ביראה הוותיק מו' צבי נ"י הנק' רב דחוושטב⁹, והתמים במעשיו הוותיק ידיד נפשי מו"ה מאיר נ"י¹⁰.

לסלק למוכ"ז דוקא נדבת כל אחד ואחד הבא עה"ח¹¹ לשלוח לפרנסת ביתם מידי שנה בשנה, ולא יקפוץ ידו ח"ו מלסלק בשנה זו למוכ"ז שי'.

נא ונא. כי ידוע ומפורסם צרכיהם המרובים לפקוח נפש בלבד ממש בצמצום גדול עולה לסך עצום מלבד הוצאות הדרך כי רבה היא, והי' מעשה הצדקה שלום מאדון השלום. כנפש או"נ מלב ונפש חפצה.

שניאור זלמן במו"ה ברוך נ"י

ועל הטוב יזכר שמו ה"ה הרבני הוותיק ידידי חביבי מו' ישראל נ"י משקלאב¹² אשר איתן מושבו בצפת תוב"ב להטיב עמו בכל מילי דמיטב בכלל ובפרט.

שניאור זלמן הנ"ל

נכתב בשנת תקנ"א לפ"ק

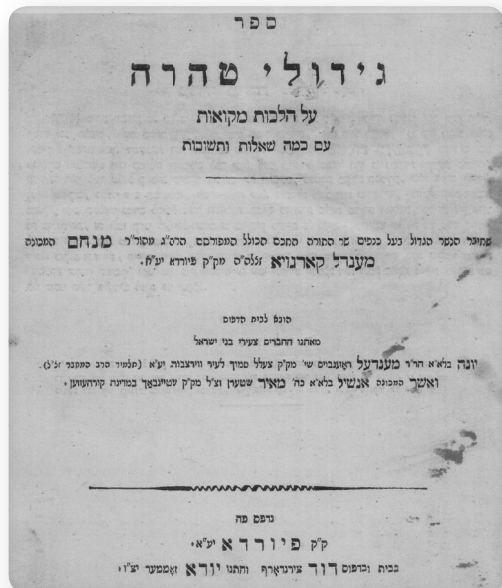
(9) ר' נפתלי צבי ב"ר אליעזר מחוואסטאו. נזכר במכתב הרה"ק ר' אברהם מקאליסק מח' תמוז תקנ"ב (יסוד המעלה ח"ב ע' קעה-קעט): 'שנגעה הדבר יד ה' גם בעה"ק צפת תוב"ב, ורבים מאחינו האשכנזים ברחו לעה"ק פקיעין, וב"ה כולם בחיים ושלום. ה"ה הרבני מ' ישראל לאזנייער.. ומו"ה צבי חווסטווער עש"ז.. כולם בחיים ושלום'. וחתום על מכתב החסידים דטבריא מחודש אדר תקנ"ג (יסוד המעלה ח"ב ע' רו): 'נפתלי צבי במו"ה אליעזר ח"ר, שמש דעה"ק הנ"ל'. ועל מכתב החסידים משלהי שבט תקנ"ה (יסוד המעלה ח"ב ע' רכג בתוך חתימות החסידים דטבריא): נפתלי צבי ב"מ אליעזר חוואסטוור'.

(10) ר' מאיר בן ר' יעקב מביחאב ישן יצא מטבריא שבארץ ישראל לחוץ לארץ בחודש תמוז שנת תקמ"ט והיה בחוץ לארץ במשך שנת תק"נ ותקנ"א וחזר לארץ הקודש בה' בחנוכה תקנ"ב (מכתבו של הרה"ק ר' אברהם מקאליסק להחסידיים בבאריסאו משנת תקנ"ב, תוספת למכתבו משנת תקנ"א; נדפס ביסוד המעלה ח"ב ע' קצג). נזכר גם במכתבו של ר' יעקב בן ר' אריה לייב מסמילאן להדגל מחנה אפרים מר"ח אלול תקנ"א (שנדפס ביסוד המעלה ח"ב ע' שו).

(11) =על החתום.

(12) ר' ישראל בר' יהודה פרנציס משקלאוו, הגיע לארץ הקודש בחצי כסלו תקמ"ח (מכתב הרמ"מ מוויטעבסק משנת תקמ"ח, נדפס ביסוד המעלה ח"ב ע' קטט). וחתום על מכתב החסידים בטבריא משנת תקמ"ח (שנחתם אחרי פטירת הרמ"מ מוויטעבסק ביום ב' דר"ח אייר תקמ"ח) שנדפס ביסוד המעלה ח"ב ע' קכח, ועל כתב שד"רות מהחסידיים לר' זלמן וילנער משלהי מנחם אב תקמ"ט שנדפס שם ע' קנט. נפטר כנראה בסוף שנת תקנ"א. ובמכתב כ"ק אדמו"ר הזקן משנת תקנ"ב (שנדפס באגרות קודש כ"ק אדמו"ר הזקן ח"א ע' לח) נדפס: 'ואפילו מעמדות האלמנות צרורות באה"ק כמו אלמנת ר' ישראל שקלאווער, שלא לפחות מבחיי בעלה ז"ל, לעשות נחת רוח לדיין אלמנות ואבי יתומים'. ובמכתב הרה"ק ר' אברהם מקאליסק מיום ח' תמוז תקנ"ב (שנדפס ביסוד המעלה ח"ב ע' קעט) נזכר שבטבריא לא נכנס מיחוש לשום בר ישראל שסגרו העיר של היהודים בר"ח אדר, 'ושלום ל'אלמנת המנוח מו"ה ישראל שקלאבר ז"ל ע"ש בתה, והיתום ה"ה בנו מאשתו הראשונה הבחור החשוב.. עיין שם בארוכה.

הגהות כ"ק אדמו"ר מהורש"ב נ"ע על "גידולי טהרה"¹

[א]

דפוס פיורדא תר"ה ל, א-ב

שאלה י: שהביא הרמב"ן בחידושו לב"ב בשם י"מ דמ"ש אינן נטהרין בהשקה.. ויש לדקדק על הרמב"ן אמאי לא סתר דבריהם ממשנה מפורשת פ"ג דמכילתין דתנן עד שיעמיד בחצר מ"ס ויטהר העליון מן התחתון² הרי דמהני השקה לשאובים. וי"ל דהא המשנה איירי בבור שנפסל ע"י ג' לוגין דלכולי עלמא אין כאן אלא שאיבה דרבנן ולכך מהני השקה, ועדיין אין לנו ראיי' בשאובים גמורים.. יש לדבריהם סמך ממשנה.. דבתר הך בבא תנן בור שהוא מלא מ"ש וכו'³, ולא תני הך תקנתא דיכשירנו ע"י השקה.

1 הגהות כ"ק אדמו"ר מהורש"ב מתפרסמים בזה מגווי"ק על גליון הספר 'גידולי טהרה' (דפוס פיורדא תר"ה) שהיה בספריית כ"ק אדמו"ר הרש"ב שיצא משרביה לחירות, בתוספת הגהות שנערכו ע"י התמים הרב יוסף יצחק קעלער שי'.

2 דתנן במסכת מקוואות פרק שלישי משנה ב: 'בור שבחצר ונפלו בו שלשת לוגין, לעולם הוא בפסולו עד שיצא ממנו מלואו ועוד, או עד שיעמיד בחצר ארבעים סאה ויטהרו העליונים את התחתונים' (כן הוא בנוסח שעם פירוש המשניות להרמב"ם, ובדפוסים שלנו נדפס: 'ויטהרו העליונים מן התחתונים'). ובהמשך דבריו כתב הגידולי טהרה: 'מיהו י"ל דתנא לא נחית כלל לאשמעינן דין השקה דמלתא דפשיטא היא, אלא משום דתנן ויטהר העליון מן התחתון והיאך אפשר לטהר ע"י השקה כזו הא קיימא לן דלא אמרינן גוד אסיק! וצריך לומר הואיל ולא הוי אלא שאיבה דרבנן שנפסל ע"י ג' לוגין מכשרינן כמ"ש הר"ש פ"ו דמכילתין וזה שייך דוקא ברישא, אבל בסיפא דאיירי בשאובים ממש א"א למתני הך תקנתא לטהר העליון מן התחתון' (ועיי' גם כן בבעלי הנפש להראב"ד שער המים סימן ג אות ו (מהדורא בתרא בסופו): 'התם (ברישא) כולהו כשרים ובשלשה לוגין שאובים הוא דאיפסלו להו, אבל הכא כולה פסולין ומש"ה אזלינן בהו לפי חשבון'). וזהו דוקא לפי הנוסח שבדפוסים שלנו 'ויטהרו העליונים מן התחתונים' (ולפי זה פירש הר"ש: 'שיעמוד בחצר ארבעים סאה. מקוה כשר למטה מן הפסול ופותקו לכשר כדי שיתחברו ויטהר העליון הפסול מן התחתון הכשר, כרבי מאיר בסוף פרק שני דחגיגה דאית ליה גוד אסיק; וכל שכן אם הכשר למעלה, והר"ש גורס בסיפא: 'רבי אלעזר בן עזריה פוסל אלא אם כן פסק' ופירש הר"ש: 'רבי אלעזר בן עזריה פוסל, דלית ליה גוד אסיק' והוסיף: 'ואפשר דאפילו גוד אחית נמי לית ליה, כרבנן דאמרי בתוספתא: אין מטבילין לא בעליונה ולא בתחתונה'), משא"כ לפי נוסח הרמב"ם 'ויטהרו העליונים את התחתונים' (ולפי זה פירש הרמב"ם: 'או שיעשה עליו מקוה של ארבעים סאה.. ויחבר את המים שבמקוה שיש בו ארבעים סאה עם המים שבתוך הבור ויהיה הכל כשר' [והיינו כרבי יהודה בתוספתא מקוואות פרק שלישי סוף הלכה ג בברייתא דתניא התם: 'שלש גמיות שבנחל, העליונה והתחתונה של כ' סאה והאמצעית של מ' סאה, וחרדלית של גשמים לתוכן ויוצא מהן - רבי יהודה אומר: רבי מאיר היה אומר: מטבילין בעליונה, ואני אומר: בתחתונה; וחכמים אומרים: בין כך ובין כך אין מטבילין אלא באמצעית שיש בה מ' סאה, ומהך ברייתא מוכיח עולא בתגיה דף יט סע"א ואילך ד'גוד אחית אית ליה לרבי יהודה, גוד אסיק לית ליה'], וגורס בסיפא: 'רבי אלעזר בן עזריה פוסל אלא אם כן פסק' ומפרש: 'ורבי אלעזר בן עזריה אומר שאותו הבור פסול ואפילו עשה מקוה למעלה ממנו וחברו אליו' עיי' שם בארוכה. ומלשון הרמב"ם בפירוש המשניות משמע דרבי אלעזר בן עזריה דפליג אתנא קמא, לאו משום דפליג אגוד אחית אלא דאעיקר דין עירוב מקוואות סבר רבי אלעזר בן עזריה דשתי מקוות זו בצד זו אחד כשר ואחד פסול לא מהני אלא אם כן פסק את המקוה הכשר עד שלא יגיע שום אדם לאותן המים אלא מן המקוה הפסול ואז יהיה המקוה הפסול טהור; ולכן כתב הרמב"ם שם דאין הלכה כרבי אלעזר בן עזריה. אבל מדברי הרמב"ם בפירוש המשניות שם, מוכח דלתנא קמא אמרינן: גוד אחית; והא דבהלכות מקוואות פ"ח ה"ז כתב הרמב"ם דהא ד'מטהרין את המקוה העליון מן התחתון' הוא רק משום שאין הסלונות פוסלין את המקוה, היינו משום דלא אמרינן גוד אסיק).

3 דתנן שם משנה ג: 'בור שהוא מלא מים שאובין והאמה נכנסת לו ויוצאת הימנו, לעולם הוא בפסולו עד שיתחשב שלא נשתיר מן הראשונים שלשת לוגין'.

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

ממ"ש הראשונים והאחרונים בפי' משנה הנ"ל דהאמה היא מי גשמים⁴ פחותים ממ"ס⁵, הרי דפשוט אצלם דמהני השקה במ"ש. וצ"ע איך אפשר שלא יהיה בהאמה מ"ס שהרי ודאי מיירי שהבור מחזיק מ"ס באופן שכשיצא מילואו ועוד יהי' מקוה כשרה וא"כ בהכרח שיהי' בהאמה יותר ממ"ס. ואפשר הכוונה שאין בה מ"ס במקום אחד וכמו חרדלית שהן מים היורדים מגובה ההר שאפי' יש מתחלתן עד סופן מ"ס אינם מטהרין עד שיהי' במ"א מ"ס וכדעת ב"ה במ"ו דפ"ה⁶. ולפי שאינה מטהרת בעצמה אינה מטהרת ג"כ מי הבור בהשקה. אמנם לפ"ז מה הוצרכו לומר שאין בה מ"ס תיפוק לי' שאינו מועיל השקה מפני שהיא זוחלת ואינה מטהרה בזוחלין. ואפשר זהו באמת כוונת הרע"ב מ"ש כגון מי גשמי' שבאים מן המדרון. דלדיוקא של התוי"ט⁷ בשם הכ"מ⁸ הי' מספיק לומר שהיא מי גשמים, ומה שכ' שבאים מן המדרון הכוונה דלכן אינה מטהרת בהשקה⁹.

4) כמו שפירש רבינו יצחק דסימפונט: 'האמה נכנסת, כגון חרדלית גשמים' (נעתק באור זרוע ח"א סוף סימן שלו), ובפירוש רבינו שמשון משאנץ 'האמה נכנסת לו, כמו חרדלית של גשמים' (ועד"ז בפירוש הרא"ש: 'פירוש: והאמה, חרדלית של גשמים'). ובעלי הנפש להראב"ד שער המים סימן ג אות ו: 'נראה כי האמה הזו מי גשמים היא, אבל אם היתה מן המעיין אינו צריך לחשב'. והרב עובדיה מברטנורא כתב בפירוש על המשנה: 'האמה נכנסת לו, כגון מי גשמים שבאו מן המדרון', והוא ביאור תיבת חרדלית שכתבו רבינו יצחק מסימפונט והר"ש והרא"ש, ומקורו בתוספתא מקוואות סוף פרק ד: 'ואיזהו חרדלית? מי גשמים הבאין במדרון'.

אבל באור זרוע ח"א סימן של"ה כתב: 'והיה דפרק ג דתנן: בור שהוא מלא מים שאובין והאמה נכנסת לו ויוצאת הימנו, לעולם הוא בפסולו עד שיתחשב שלא נשתיר מן הראשונים שלשת לוגין, ותנן נמי: מעיין שהעבירו על גבי השוקת פסול, ולא אמר בהני תרתי שיטהרו בהשקה; פירש רבינו יצחק ב"ר שמואל דהתם בשלא היה במי האמה ובנהר המעיין ארבעים סאה קודם נשיקתן למי הבור ולמי השוקת, וכיון דליכא ארבעים סאה לא מכשרי בהשקתן לשאובין לטבילת אדם, וקמ"ל דאע"ג דהמעין מטהר בכל שהוא והמקוה בארבעים סאה, לטבילת אדם מיהו אפילו מעיין בארבעים סאה כדאמר פרק חומר בקודש [הגיגה כב, א]: דהא ארעא חלחולי מחלחל, ובעינן ארבעים סאה במקום אחד, ולא אהנו מי האמה להכשיר מי הבור לטבילת אדם בנשיקתו כיון דבדידהו גופייהו ליכא שיעור טבילת אדם'. ועד"ז כתב בסמ"ג (עשין רמ"ח): 'ומה ששינונו במסכת מקוואות פרק שלישי: בור שהוא מלא מים שאובין והאמה נכנסת לו.. צריך לפרש שם שמה שאין הבור טהור שם ע"י השקת האמה זהו לפי שאין מעיין מטהר בכל שהוא לטבילת אדם כמו שביארנו למעלה, והואיל ואין מי האמה מרובין שם שיהו ראויין לטבילת אדם אין מועלת השקתו להכשיר מי הבור' (וראה גם לקמן הערה 8).

5) כמו שכתב הר"ש במקוואות פרק חמישי משנה ב ד"ה תניא בתוספתא מעיין היוצא לתלמי: 'ומהא דתנן לעיל בפ"ג: בור שהוא מלא מים שאובין והאמה נכנסת לו ויוצאה הימנו לא קשיא לן דאיכא למימר בשאין ארבעים סאה באמה, דאמה היינו חרדלית של גשמים', וכן כתב הרא"ש בפרק מרובה סימן ג (בבא קמא דף סז): 'והא דתנן פ"ג דמקוואות: בור שהוא מלא מים שאובים והאמה נכנסת לו ויוצאה הימנו לעולם הוא בפסולו עד שיתחשב שלא נשאר מן השאובין ג' לוגין, התם מיירי שלא היו המים של האמה מ' סאה קודם חבורן למי הבור, נעתק בתוספתא יום טוב פ"ג דמקוואות מ"ג ד"ה לעולם הוא בפסולו, ופירש 'דאם לא כן מאי שנא מכשיעמיד בחצר מ' סאה דתנן לעיל דיטהרו העליונים מן התחתונים' (ועד"ז) כתב בפלפלתא חריפתא על הרא"ש שם אות ס). ולא קשיא מעיקרא קושיית הגידולי טהרה (דבמשנה ג בא לחדש דזה שהאמה של מי גשמים הפחותים מארבעים סאה נכנסת לו ויוצאה הימנו אינו מוריד את הפסול של ג' לוגין 'עד שיתחשב שלא נשתיר מן הראשונים ג' לוגין').

6) דתנן התם: 'בית שמאי אומרים: מטבילין בחרדלית, ובית הלל אומרים: אין מטבילין; ומודים שהוא גודר כלים וטובל בהן, וכלים שגדר בהן לא הוטבלו'. וכתב הרמב"ם בפירוש המשניות: 'וחרדלית הוחלף בה החית במקום הא, והוא שם מורכב פירושו הר דלית כלומר הר דל, וענין דברים אלו שמי גשמים היורדין ממקום גבוה כגון ראש הר או גבעה אומרין בית שמאי שמטבילין במים הללו בעת זרימתן אם היה שיעורו אילו נקוה ועמד ארבעים סאה ואף על פי שאינו נמשך ממעיין אלא מן הגשמים, ובית הלל אומרין 'שאין מטבילין בהן' עד שיתקבץ ויעשה מקוה, לפי שאין המקוה מטהר אלא באשבורן ואחר כך מטבילין בו. ובתוספתא: ואי זהו היא הר דלית? מי גשמים הבאין מן המדרון, ואין אם יש מתחלתן ועד סופן צירוף ארבעים סאה מטבילין בהן, ואם לאו אין מטבילין בהן דברי בית שמאי; ובית הלל אומרין: אין מטבילין בהן עד שיהא לפניו עגן ארבעים סאה. ורצה באמרו: עגן, שיהו נחים מקובצים ומבוצרים. ואחר כך אמר שהכל מודים שאם עשה כתלים בכלים סביב אותן המימות המעטים עד שנצטברו המים לפנים מאותן הכלים שהקיף, ונצטברו המים ונעשו מקוה שכתליו כלים, הרי זה כשר לטבילה, ואותן כלים שהעמידן במקום כותל לא עלתה להן טבילה'.

7) מקוואות פרק ג משנה ג ד"ה והאמה נכנסת לו.

8) פרק מהלכות מקוואות הלכה ו: 'כלומר דאילו היתה אמת המים נובעין אפילו אינה אלא כל שהו היתה מטהרת את המים השאובים שבבור'.

9) וכן כתב רבינו שמחה בפירושו על תורת כהנים בפרשת ביום השמיני (על הפסוק 'אך מעיין ובור מקוה מים יהיה טהור') [נעתק באור זרוע ח"א סוף סימן של"ו] 'דוקא נקט אמת המים, דדרך זחילה אינו חיבור, דקטפרס אינו חיבור' (לא כמו שפי' לעיל: דמיירי שלא היו מי האמה מ' סאה קודם נשיקתו לבור, דכיון דליכא מ' סאה לא מכשרי בהשקתו לשאובין לטבילת אדם, שאע"פ שהמעין מטהר בכל שהוא – לטבילת אדם מיהו אפילו מעיין בארבעים סאה; לא כך, אלא ודאי המעיין מטהר את האדם אפילו בפחות ממ' סאה וכגון שכל גופו עולה בהן [אור זרוע שם]).

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

וע"פ פשוט מ"ש מן המדרון הוא שע"ז נכנסת ויוצאת, מ"מ י"ל ג"כ בזה כוונה הנ"ל (ומה שצריכים שתהא נכנסת ויוצאה נר' דאל"כ ה"ז באופן ששוטפת את הבור ואז נשארי' השאובים בבור והוא בפסולו עומד).

ונר' שאחר שלפי החשבון יצאו השאובים ה"ז מקוה כשר גם כשהאמה נכנסת ויוצאה. אח"כ ראיתי שכ"כ התוי"ט פ"ה מ"ה ד"ה ונוטפין¹⁰. א"כ ה"ז לכאור' ראוי להדין שבשו"ע סעי' נו"ן¹¹, והרמ"א מחמיר שם¹². וכ"ש באופן הנ"ל.

וכן משמע בתשובת רבינו יואל הלוי (אביו של הראב"ה) שנעתק בחיבורו של הראב"ה סימן תתק"ץ [נדפס ע"י ר' דוד דבליצקי בבני ברק תשמ"ט ע' רה, קטע המתחיל: וקשיא לי יואל הלוי]: 'והיינו טעמא נמי דאמרינן בבור שהוא מלא מים שאובין ואמה נכנסת לו וכו' דאיידין לעיל, דהאמה אינה מטהרת השאובין; הואיל והשאובין לבד, אינו מועיל חיבור האמה שנכנסת לו: חדא שהשאובין אינן בתוך המקוה, ועוד שמי האמה לא קוו וקיימי' (פירוש שמי האמה נכנסין לתוך הבור ויוצאים הימנו ואינם נשארים בהבור, אבל כל שהמים נשארים באותו הבור אפילו אם מזחילין את המים ע"י דבר שאינו מקבל טומאה הוי חיבור כדתנן במקואות פ"ה מ"ה) [ושם ע' רז: 'אמת המים דלא קוו וקיימי, הא תנן משנה רווחת: בור שהוא מלא מים שאובין והאמה נכנסת לו ויוצאה ממנו לעולם הוא בפסולו וכו' כדלעיל, אלמא שאמת המים לא חשיב'.

10) 'ומצאתי שהרא"ש.. כתב עוד.. דשנינו בפ"ג: בור שמלא מים שאובין והאמה נכנסת לו ויוצאה הימנו לעולם הוא בפסולו עד שיתחשב כו', ומשמע דלאחר שיתחשב שלא נשאר בבור שלשה לוגים, אע"פ שהאמה עדיין נכנסת לו ויוצאת ממנו – כשר'.

11) מקוה של מי גשמים שנפרץ אחד מכתליו והמים יוצאים דרך הסדק אם ישארו בו מ' סאה אחר שיצאו קצתן שעד הסדק כשר ואם לאו פסול משום דהוי ליה זוחלין ואין מקוה מטהר בזוחלין.

12) שהרמ"א שם כתב: 'ויש מחמירין אפילו אם ישארו מ' סאה עד הסדק, ויש לחוש לדבריהם לכתחלה לסתום הסדק'. ובביאור הגר"א שם (ס"ק צא) כתב: 'כפשוטו של פירוש הר"ש [מקואות פ"ה מ"ה ד"ה נוטפין שעשאן זוחלין כגון מקוה שפרץ על שפתו ומימיו יוצאין זוחלין, וכתב הרא"ש בפירושו (וכן בהלכות מקוואות סימן יא): 'אסור לו לטבול בו כיון שמי המקוה ננערו והתחילו לצאת הרי הוא טובל במקוה זוחל, ואפילו ישארו במקוה מ' סאה אחר שיצאו הזוחלין מ"מ השתא מיהו הוא טובל גם במים העליונים שהם זוחלים', וכן דעת מרדכי [שבועות הלכות מקוואות בתחלתן] והרשב"א; אבל ראיות הרא"ש [שכתב שם: 'והנכון יותר לפרש דמיירי דאין במקוה מ' סאה אם לא שיסתום הזחילה', וכן פסק הטור והמחבר] אין להשיב, ממ"ש במתני' ג' פ"ג: בור כו' והאמה כו' אבל אח"כ מטבילין בו אע"פ שהאמה נכנסת בו ויוצאת ממנו [כדכתב הרא"ש בהלכות מקוואות שם: 'וכן שנינו בפרק שלישי דמקואות: בור שהוא מלא מים שאובין והאמה נכנסת לו ויוצאה הימנו לעולם הוא בפסולו עד שיתחשב שלא נשאר בו הראשונים ג' לוגין, והאמה דקתני חרדלית של גשמים דאלו המים נובעין כיון דהושק הבור לאמה מיד נטהר, ומשמע מתוך המשנה לאחר שיתחשב שלא נשאר בבור ג' לוגין אף על פי שהאמה עדיין נכנסת לו ויוצאה ממנו כשר] והרי הם זוחלין, וע"כ בחרדלית של גשמים כמו שכתב הר"ש – דאם במעין נטהר מיד' עיין שם בארוכה.

שאלה י

ר

ויצא לנו מ"ש. א שמואל ליקח פיטורות וסילונות של מתכת מן האוון ולתנורם בקרקע ולמשך עליהם מים למקום אס רוב אנשי המקום אין משתמשין בהן לא במחומר ומעשהן מוכותין עליהם שאינם ראוים לתשמיש של תלוש. ב וטוב יותר אם יאמר לאוון שימקן אותם לשם קרקע. ג וכל זה נדרשם אבל נישגם אסור שם כנר הי' אחד משתמש בהן בתלוש או שישגם עליהן. ד סילונות ופיטורות העושים כמין ג"ס או כמין ארכונה כשרים אם ידוע שאין להם בית קבול כלל. ה מותר לקבוע ברפת השקיה עסין של מתכת ע"פ התנאים שנתבארו בני סילונות. ו"ו אבל אם מסיקין השם תחתיים אסור בכל ענין. ז"ו סילונות ועסין שהזכרנו אפי' אם ידוע שנעשו משברי כלים כשרים.

י שאלה מקום שאוב שמתהוין איתו ע"י השקה אם הנקב דרוך להיות פתוח נשעת טבילה או לא.

תשובה בש"ע סעיף נ"ב הניח דין זה להתר בלי חולק והוא מדברי הרא"ש שנתנוהו אבל בב"י הניח שם ר"י ונחלקו בזה המפרשים ולכך כתב הש"ך דיש להחמיר בכתלה וגדולה מזה מלאנו ג"כ מחלוקת אפי' היכא שכבר נטערו המים בתורת זריעה ותערובות דבסעיף ע"ו בני מעין כ"ש שיכול להשלימו במים שאובין הניח הב"י שם ר"י דאם הלכו או המים למקום אחר שאין בו כלום שנחלקו המפרשים בזה. ולפי שדבר זה שכיח מאוד ראוי לעיין בו היאך לנהוג למעשה והנה על עיקר הדיון אי מהני השקה לטהר מים שאובין כבר ילאו עליו עוררין כמו שהניח הרמב"ן בחידושו לב"ב שם י"מ דמ"ש אינן נטהרין בהשקה והטעם אבאר בסמוך והוא חלק עליהם דנתוספת מנואר להתר ונ"ל דכוונתו לאותו התוספת שהניח הרא"ש בב"ק הי' שאוב והסיקו וכו' ודין זה הוא בסעיף כ"ט כלשון התוספת שם ויש לדקדק על הרמב"ן אמאי לא סתם דבריהם משנה מפורשת פ"ג דמכילתין דתנן עד שיעמיד באלר מ"ס ויטהר העליון מן התחתון הרי דמהני השקה לשאובים ונ"ל דהא הסנה איירי בנור שנפסל ע"י ג"ל דלכ"ע אין כאן לא שאיבה דרבנן ולכך מהני השקה ועדיין אין לנו ראוי בשאובים גמורים. ולכך הניח ראוי מבריתא היה שאוב והסיקו דמשמע אפי' שאובין גמורים. ומ"מ אין זה מיונתא להי"מ דמוקי לה לבריות ג"כ בשאיב' דרבנן ואחרתה יש לדגרייהם סמך משנה שהזכרתי דמתר הך בנא תנן בור שהוא מלא מ"ש וכו' ולא תני הך תקנתא דיבשירו ע"י השקה ואיכא הוי לי' למתני דגבי בור שאלא מ"ש הי' לו להשיעונו דמהני השקה ונדע ממילא דכ"ש ברישא הוכח דנפסל ע"י ג"ל אבל לדעת הי"מ א"ש דנסיבא באמת לא מהני השקה מיהו

י"ל דתנא לא נזית כלל לאשמיטין דין השקה דמלת' דכשיטא היא לא משום דתנן ויטהר העליון מן התחתון והיאך אפשר לטהר ע"י השקה כו' הא קי"ל דלא אמרינן גור אסיק ונ"ל הואיל ולא הוי לא שאיבה דרבנן שנפסל ע"י ג"ל מכשרינן כמ"ס הר"ש פ"ו דמכילתין וס' שייך דוקא ברישא אבל כשיטא דאיירי בשאובים שם א"ל למתני הך תקנתא לטהר העליון מן התחתון ואין להאריך שבנר הסכימו כל הפוסקים דמהני השקה כמ"ס. ועתה יש לברר א"ל דמהני השקה כמ"ס מאיזה טעם הוי וזה הוא העיקר שחבל תלוי בו ד"ל דהשקה דמ"ש היא כמ"ס השקה ששיק מקוה חסר עם מקוה שלם שהוא מטעם לירוק דרוחין שני המקוה'ו' כאו' הם מקוה אחד וממילא דדיונו כמשיק חסר עם שלם דמיד שנסתם הנקב נעלה ההשקה וזה טעם המפרשים שחלקו על הרא"ש דכברי השקה דמ"ש אינה מועלת אלא כל זמן שהנקב פתוח. וי"ל עוד טעם אחר וטעם זה חסר הרא"ש לעיקר דהשקה היא מטעם זריעה והרי מים עמלין שהסיקו נאחרו בעהרתן לעולם ולכך אפי' נסתם הנקב טהורין וזו ודאי סברא ישרה אם הי' דבר זה ברור בדיונו דהשק' היא מטעם זריעה אבל על זה עלמו אנו דנין דבמים שאובים מהני זריעה ואחרתה הסברא נוטה דזריעה ל"ש לא גבי מים עמלים דקרא גבי טומאה כתיב אבל מ"ש הם פסולין מקמת דבר אחר מטעם תפיסת יד אדם או מגוה"כ ולא מהני בבו זריעה כדאמרינן בפסחים דף ל"ד דזריעה אינה מעברת אלא מידי טומאה ולא מידי פסול דהסק דעתה והא דמשמע בזבחים דף כ"א דאף פסול לינה נטהר בהשקה היינו קודם שיבואו לזיז פסול לינה ועוד דשאנו התם דעיקר פסול לינה אינה אלא מדרבנן כמ"ס התוס' סס. ואפי' אם נימא דמ"ש דיון כמ"ס מ"מ צעין דומיא דמ"ט שהמים נטבלו כולם בתוך המקוה וכו' כמ"ס דטהרות גבי מקל שהוא מלא מ"ט דלר"ך שיעביל את כולו*) וכן בשלהי מקוואות כתב הרמב"ם דהשקה של מ"ט היינו שמי המקוה לפני על גביהן וכו'. כמ"ס מהע"א אבל השקה ע"י נקב דאינה אלא נגיעה בעלמא מאן יומר דהוי בכלל זריעה. ועתה אפי' לדעת הפוסקים דנתן סאה ונטל סאה כשר עד עולם משום דקמא קמא נטהר בתורת זריעה אפי' אין זה ענין להשקה דהתם הוי תערובות ממש ושייך בזה זריעה כמו מ"ט אבל השקה ע"י נגיעה לא. גם לפמ"ס הר"ן

והוא העיקר שחבל תלוי בו ד"ל דהשקה דמ"ש היא כמ"ס השקה ששיק מקוה חסר עם מקוה שלם שהוא מטעם לירוק דרוחין שני המקוה'ו' כאו' הם מקוה אחד וממילא דדיונו כמשיק חסר עם שלם דמיד שנסתם הנקב נעלה ההשקה וזה טעם המפרשים שחלקו על הרא"ש דכברי השקה דמ"ש אינה מועלת אלא כל זמן שהנקב פתוח. וי"ל עוד טעם אחר וטעם זה חסר הרא"ש לעיקר דהשקה היא מטעם זריעה והרי מים עמלין שהסיקו נאחרו בעהרתן לעולם ולכך אפי' נסתם הנקב טהורין וזו ודאי סברא ישרה אם הי' דבר זה ברור בדיונו דהשק' היא מטעם זריעה אבל על זה עלמו אנו דנין דבמים שאובים מהני זריעה ואחרתה הסברא נוטה דזריעה ל"ש לא גבי מים עמלים דקרא גבי טומאה כתיב אבל מ"ש הם פסולין מקמת דבר אחר מטעם תפיסת יד אדם או מגוה"כ ולא מהני בבו זריעה כדאמרינן בפסחים דף ל"ד דזריעה אינה מעברת אלא מידי טומאה ולא מידי פסול דהסק דעתה והא דמשמע בזבחים דף כ"א דאף פסול לינה נטהר בהשקה היינו קודם שיבואו לזיז פסול לינה ועוד דשאנו התם דעיקר פסול לינה אינה אלא מדרבנן כמ"ס התוס' סס. ואפי' אם נימא דמ"ש דיון כמ"ס מ"מ צעין דומיא דמ"ט שהמים נטבלו כולם בתוך המקוה וכו' כמ"ס דטהרות גבי מקל שהוא מלא מ"ט דלר"ך שיעביל את כולו*) וכן בשלהי מקוואות כתב הרמב"ם דהשקה של מ"ט היינו שמי המקוה לפני על גביהן וכו'. כמ"ס מהע"א אבל השקה ע"י נקב דאינה אלא נגיעה בעלמא מאן יומר דהוי בכלל זריעה. ועתה אפי' לדעת הפוסקים דנתן סאה ונטל סאה כשר עד עולם משום דקמא קמא נטהר בתורת זריעה אפי' אין זה ענין להשקה דהתם הוי תערובות ממש ושייך בזה זריעה כמו מ"ט אבל השקה ע"י נגיעה לא. גם לפמ"ס הר"ן

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

שם לא, ב

מדברי הר"ש פ"ח דמכלתין¹³ מוכח דחולק על הרא"ש¹⁴, דשם הביא תוספתא¹⁵: מרחץ שבלניה נכרים – ישראל נכנס בשחרית ומשיקה, ואם נתיחדה ברשות הנכרי טמאה¹⁶. ולכאורה קשה על הרא"ש מבריינתא זו דמוכח דאם נפסקה ההשקה טמאה¹⁷. מיהו י"ל דהרא"ש מפרש לאו דחיישינן שמא הפסיק ההשקה אלא דחוששין שמא זילף את כל המים הכשרים והביא שאובין תחתיהם¹⁸, ובאמת איירי שכבר נפסקה ההשקה.

צ"ע דזה שייך דוקא כשנהנה בחליפין אבל שיעשה להכשיל אין חוששין וכמ"ש בגר"א ס"ק י"ב¹⁹ והוא מהש"ך²⁰.

(13) משנה א ד"ה תניא בתוספתא.

(14) שכתב בתשובה שלאחר שנתערב הפסול עם הכשר אפילו רגע נשאר לעולם בהכשרו אפילו נסתם הנקב אח"כ (הובא בטור ושו"ע יורה דעה סימן רא סעיף נב).

(15) מקואות פרק ו, ב.

(16) ולשון התוספתא: 'מרחץ שבלניה נכרים וישראל נכנס שחרית ומשיקה, אע"פ שזה נכנס וזה יוצא – טהורה, נעלה או שנתיחדה ברשותו – טמאה; נמצאת אומר: בימים – טהורה, בלילות – טמאה'.

(17) וכדפירש הר"ש: 'ומשיקה, למקוה כשר להכשירה לטבילה. אע"פ שזה נכנס, אע"פ שנכרי נכנס ויוצא לא חיישינן שמא הפסיק ההשקה דאימת ישראל עליו וטהורה'.

(18) כדתניא בתוספתא מקואות פרק ו, א (הובא בר"ש שם): 'אמר רבי יהודה: מעשה במקוה שבין אושא לשפרעם והיה רבי דוסא מושיב בו ב' תלמידי חכמים כדי שיקו בו המים מ' סאה. שוב מעשה ברום בית ענת שהקוו יותר מאלפים כור ובאו ושאלו את רבי חנינא בן תרדיון ופסל, שאני אומר נכרים נכנסו וזלפוה בלילה וחזרו ומלאו אותה בקילון'.

(19) שעל מזה שכתב המחבר ביורה דעה סימן רא סעיף ד: 'מקוה שהיא של גוי ומקבל ממנו שכר אין להאמין לגוי עליו אא"כ יש במקוה כ"א סאה' [ומקורו בטור יורה דעה שם: 'כתב א"א הרא"ש ז"ל בתשובה על מקוה העומד בבית הגוי ומשכירו לישראל שיתן לו כל הטובל בו דבר ידוע בכל פעם, שאין להאמינו לגוי דחיישינן שמא יחסר וימלאנה', ובתשובת הרא"ש כלל יח סימן ח כתב: 'ששאלת: מקוה שהמים נמשכין לו מן הגגין והמקוה נעול במפתח והמפתח ביד ישראל והמקוה של נכרי עם הגגין שיורדין מן הגשמים למקוה, והנכרי משכיר המקוה לכל מי שטובל בו בפרוטה ויש ימים רבים שלא ירדו גשמים; מי חיישינן שהנכרי ישליך מים מהגג למקוה, או אפילו בזמן הגשמים מי אמרינן דנכרי אינו מתכוין להעביר או לא. תשובה: על המקוה שהוא של הנכרי אין להאמין לנכרי עליו כי בודאי יעשה כל מה שיוכל כדי שלא יפסיד שכרו, אמנם כל זמן שיש במקוה כ"א סאה אינו נפסל אם שפך מים על גגו ונמשכו למקוה דשאיבה מטהרת ברביה והמשכה כדאיתא בפרק קמא דתמורה, ומקוה שטובלים בו תדיר בקל יכול להיות בו כ"א סאה, אבל אם פסקו מימיו לגמרי ולא נשאר כ"א סאה יש לחוש שהנכרי ימשוך לתוכו מים שאובין] כתב בביאור הגר"א ס"ק כג (בהערות לבאר הגולה ס"ק יב): 'ומקבל ממנו כו', דאל"כ אין לחוש כיון שאין לו הנאה כמו שכתבו תוספות בעבודה זרה י"ב א' ד"ה ושדי כו', ומה שכתב שם בתוספתא [פרק ו מהלכות מקואות שהזכירו הגר"א בס"ק כב]: שאני אומר נכרים נכנסו וזילפוה כו' – כבר פירש ב"י להוריקה ממים המלוכלכים כו' ועיין ש"ך'.

(20) ס"ק טז: 'ומשמע דלא חיישינן שנטלו משם מים והחליפו אלא כשנהנה בחליפין (וכדלעיל סימן קי"ח סעיף י) כגון שהמים שבמקוה סרוחים ומתיירא שלא יפסיד שכרו שלא יטבלו בו הנשים וכדאיתא בתשובת הרא"ש, או כמו שכתב הב"י שמא זילפום כדי להוריקה מן המים המלוכלכים ומלאוה מים נקיים לרחוץ גופם עכ"ל הא לאו הכי לא חיישינן שמא כוון להכשיל, וכ"כ ב"י. ולכאורה אפשר לפרש להרא"ש ג"כ בהתוספתא דנכרי שנתיחד עם המקוה דחיישינן שמא זילף הנכרי את כל המים הכשרים כדי להוריקה מן המים המלוכלכים ומלא אותה מים נקיים שאובים לרחוץ גופו'.

תולדות הגאון רבי שלמה דרימר זצ"ל בעל שו"ת "בית שלמה"

מאת: הרב דוד אברהם מנדלבוים

בית אבותיו

בערך בשנת תק"ס נולד הגאון בעל "הבית שלמה" זצ"ל לאביו, הנגיד החסיד רבי יעקב דרימרא זצ"ל בעיר נדבורנה. ולאמו האשה הצדקת מרת מרים, בת הרב הצדיק ר' שלמה סג"ל לנדא זצ"ל, איש צדיק שגר בדאלינא, (בנו של הגאון המפורסם רבי משה סג"ל לנדא זצ"ל, ראב"ד לבוב).^א

אביו של רבינו, הנגיד החסיד רבי יעקב זצ"ל הסתופף תחילה בצל הרה"ק בעל "צמח ה' לצבי" מנדבורנא זצ"ל ולאחר פטירתו הצטרף לחסידי קאסוב.

כשהתעוררה מחלוקת בין בית קאסוב להרה"ק ר' יצחק מראדוויל זצ"ל בענין השוחטים. מסופר, כי לחסידי קאסוב היה נראה כי הרה"ק מאפטא זצ"ל מצדד לטובת ראדוויל, יען היה מחותנו, וברגע מסוים, הרהיב עוז, החסיד הנגיד ר' יעקב ואמר להרה"ק מאפטא זצ"ל: "רבי! באם תעשו הכל כפי רצון חסידי ראדוויל, בזה אתם נותנים יד לפושעים!" (מרוב דבקותו ברבו, נפלטו מפיו מלים חריפות כאלו).

הביט עליו הרה"ק בפנים תקיפות ואמר לו:

"אברך! הידעת אל מי תדבר? - השמר לך פן אכלך ואעשך לגל של עצמות!"

רבי יעקב נרתע לרגע מדבריו התקיפים של הרה"ק, ובחכמתו כי רבה היא, השיב על אתר:

"רבי, את הלשון הזו אנו מזכירים לפני הקב"ה מדי שנה בשנה, בתפלת נעילה, ואומרים לו: 'אתה נותן יד לפושעים', ואין פוצה פה, ואתם, כשמעכם זאת פעם אחת, מיד תרגזו על כך!"

התקררה דעתו של הרה"ק מאפטא ולא ענהו יותר בנדון.

ברם, כתוספת לעובדה זו מסופר, כי הגם שהרה"ק מאפטא נרגע לאחר דברי רבי יעקב, בכל זאת חשש רבי יעקב שלא יכווה בגחלתו של הרה"ק מאפטא, על כן נסע אל רבו מקאסוב בעל ה"תורת חיים" וסיפר לו את כל ונוכחת מה שארע, והביע חשש מפני הקפדת הצדיק. הרה"ק מקאסוב הרגיעו שלא יאונה לו רעה, בהוסיפו, כי לתקופת השנה יוולד לו בן, "אשר יאיר עיני ישראל בתורתו". ואמנם נולד לו אז בנו, רבינו זצ"ל בעל שו"ת "בית שלמה".

ומסופר עוד, כי גם להרה"ק ר' חיים מצרנוביץ זצ"ל, בעל "באר מים חיים", היתה תרעומת על הרה"ק מקאסוב זצ"ל עקב בעיית השוחטים.

א רבי יעקב זצ"ל היה נקרא רבי יעקב פאללאק (או פאליק) ראה בספר אבן שתיה מערכת הרה"ק רמ"מ מקאסוב (ע' כג).

ב עפ"י הקדמת הספר "הדרך הטובה והישרה" (סאטמר תרפ"ו). לרבי שלום יוסף קליין ז"ל מונטא

ג ספר אבן שתיה (ע' כג)

ד ספר כתר מלכות (ע' רסז) בשם הג"ר דוד שנייבלג ז"ל

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

ארע פעם, כי רבי יעקב זצ"ל שבת בשבת קודש בצל הרה"ק ה"באר מים חיים", אך לא גילה שהוא חסיד קאסוב, ובש"ק בעת עריכת השלחן של הרה"ק ישב ליד השלחן.

כטוב לבו בייך, התחיל לרקוד על השלחן ולזמר לכבוד שבת קודש. המסובים שאלו ודרשו, מי זה האיש שירחיב עוז בנפשו לרקוד על שלחן הרבי, וגם להרה"ק ה"באר מים חיים" עצמו היה הדבר לפלא - וחקרו מאין יבוא האיש הזה, כי לאמיתו של דבר מצאו חן בעיניהם צדקותו וחסידותו. עד שבעצמו גילה רבי יעקב ואמר:

"הביטו וראו את חסידי קאסוב, שגם אני אחד מהם - נכנס יין יצא סוד".

הרה"ק ה"באר מים חיים" חקרו אחר כך לדעת אמיתות הדברים בענין השוחטים, וכל ענין המחלוקת, ויהי כראותו כי צדק ידברון חסידי קאסוב, נחה דעתו.

זה היה אביו של רבינו זצ"ל. ובבית רם ונשא זה נולד וגדל רבינו זצ"ל. שנקרא כנראה שמו בישראל על שם זקנו רבי שלמה סג"ל לנדא הנ"ל.

יש לציין שאמו של רבינו, הצדקת מרת מרים ע"ה נלב"ע כנראה בחודש שבט תרי"ב, וזה למדים אנו מדברי רבינו זצ"ל בתשובתו (בית שלמה חו"מ סי' קי"ד) שם הוא כותב וז"ל:

סקאלא, ד' אדר תרי"ב, כבוד אהובי וכו'. מכתבו קבלתי יום ה' העבר ולא יכולתי לקרותו יען הייתי מתפלש באפר על פטירת אמי הכ"מ וכו'.

***

רבותיו

רבינו זצ"ל היה תלמידו המובהק של הגאון הקדוש רבי אברהם דוד מבוטשאטש זצ"ל בעל "דעת קדושים", ובתשובותיו מזכיר רבינו זצ"ל את רבו זה בהרבה מקומות בסילודין ובהערצה יתירה ומתחשב תמיד בדעתו.

עוד למד רבינו זצ"ל אצל הגאון הגדול רבי אהרן משה טויבש זצ"ל, אב"ד סניאטין ויאס. מח"ס שו"ת תועפות ראם וקרני ראם.

כן למד עוד אצל הגאון המקובל רבי נתן נטע קליצר זצ"ל אב"ד פודהייץ.

***

בהגיעו לפרקו נשא את בתו של רבי משה מנחם מענדיל זצ"ל, שהי' מחסידיו של הרה"ק ה"אודהב ישראל" מאפטא זצ"ל וכמו שכותב רבינו זצ"ל בתשובותיו (י"ד ח"ב סי' קי"ז) וז"ל:

ה ספר אבן שתייה (ע' כד)

ו ראה לדוגמא בשו"ת בית שלמה או"ח ס' ל"ז וסי' מ"ז, י"ד ח"א סי' קפ"ח וח"ב סי' רי"ב. אבהע"ז סי' קי"ז ועוד במקומות רבים.

ז מאורי גליציה (חלק ג' ע' 48)

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

שמעתי ממ"ח המופלג הישיש המנוח מ' משה מנחם מענדיל זללה"ה שאמר כמה פעמים ששמע מפ"ק כבוד הרב הגאון הצדיק הקדוש זצוקללה"ה מאפטא שנשאל כמה פעמים על כיוצא בזה (ילד קטן שנימול לפני רבע שנה, ועתה נראה שחופה הערלה רוב הקיפו של חוט) והשיב שאם ידוע שהמוהל היה מומחה אין צריך למול שנית ע"כ.

בזו"ש נשא רבינו את בתו של הגאון הגדול רבי צבי הירש גרוסמן זצ"ל. אב"ד דילאטיין

כסא הרבנות

אחרי נשואיו, עסק רבינו זצ"ל איזה זמן במסחר והצליח מאוד בהיותו בעל מוח גאוני נפלא ביותר. אך הגה"ק בעל "תורת חיים" מקאסוב זצ"ל, שכאמור אביו של רבינו רבי יעקב זצ"ל הי' נוסע אליו, שידל את רבינו זצ"ל לעזוב את עולם המסחר ולקבל על עצמו עול רבנות.

ואכן בשנת תקצ"ג עלה על כסא הרבנות בעיר הגדולה סקאלא, (כנראה מתשובתו (י"ד ח"א סי' צ"ט) שם כותב בשנת תרל"א: שאני רב כאן יותר מל"ז שנים ע"כ). ועל שמה נקרא בפי כל "הרב מסקאלא".

בהקשר לזה מסופר שכעבור איזה שנים, חלה רבינו זצ"ל קשות, באחד הלילות חלם, כי הוא עומד בפני בית דין של מעלה. הוא הבין שהזמן לדין תורה, יען כי לא פסק נכון באיזו הלכה. לפתע נפתחה הדלת, ונכנס לשם הגה"ק מקאסוב זצ"ל, בהכנסו, עלה בלב רבינו זצ"ל כעין תרעומת על הגה"ק מקאסוב זצ"ל כי הוא האשם בכל העמדתו לדין, שהרי רק הודות להפצרותיו הסכים לקבל עליו את עול הרבנות.

הגה"ק מקאסוב נגש לרבינו, נתן לו צימוק לידו - ואז התעורר.

את מחצית הצימוק שהוא אכל רבינו זצ"ל והבריא לחלוטין, ואילו את המחצית השניה מסר לילדיו, ובמשך שנים רבות החזיקה בתור שמירה ע"כ.

רבותיו הק' לבית קאסוב - וויז'ניץ זצ"ל

רבינו זצ"ל היה מתאבק בעפר רגליו של מור"ר הגה"ק מקאסוב זצ"ל והיה עומד לפניו כעבדא קמיה מריה, ויסופר בהקשר לזה, כי כשהי' רבינו זצ"ל מגיע לקאסוב אל מורו ורבו, בעל "תורת חיים" זצ"ל, הרי כשהיו פונים אליו אז בשאלת הלכה למעשה, הי' דוחה את השואלים, באומרו להם, כי כעת, בהיותו בצל רבו זצ"ל, הרי מחמת האימה ויראה ששורים עליו אינו מסוגל להתרכז כראוי ולענות תשובות כדין וכהלכה.

וכמים הפנים לפניו, החזיר לו הגה"ק מקאסוב זצ"ל הערכה והערצה, ומסופר, כי בליל יום הכפורים היו נשארים רבים מהמתפללים לישון בבית המדרש בקאסוב על הספסלים (בחלקם אורחים שלא היה

ח ספר אבני שיש - (ע' שכח).

חתן נוסף של חותנו רבי צבי הירש הנ"ל, היה הגאון ר' חיים אריה כהנא, בן הג"ר יחיאל צבי בן הג"ר יוסף מרדכי בן הגאון בעל קונטרס הספיקות זצ"ל.

הג"ר חיים ארי' הנ"ל חיבר את הספר הידוע "דברי גאונים" שבראשו מתנוססת הסכמתו של רבינו זצ"ל.

ט ספר נור החיים (ע' עא) בשם נכד רבינו, הר"ר מענדל קוסטינר שיחי.

י ספר נור החיים (ע' עא) בשם כ"ק אדמו"ר מוויז'ניץ שליט"א.

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

להם היכן להתאכסן), והיה נוהג הגה"ק מקאסוב להכנס לבית המדרש להביט בפני הנוכחים ולעתים היה מצוה להעיר מאן דהוא מהשינה. פעם בהתהלך הרה"ק מקאסוב בבית המדרש יחד עם משמשו, מצא את רבינו זצ"ל בשבתו ישן על כסאו. המשמש שליווה את הרה"ק מקאסוב רצה להעיר את רבינו זצ"ל ולהציע לו מקום שינה, אבל הרה"ק מקאסוב הזהיר את משמשו לבל יגע בו, באמרו:

"חלילה וחס - וכי אינך יודע שהוא לומד תורה לשמה?!"

***

בספרו ישרש יעקב על מס' יבמות (ס"ג ע"א) מביא רבינו זצ"ל וז"ל:

בגמ' (שם): ואר"א מאי דכתיב אעשה לו עזר כנגדו, זכה עוזרתו, לא זכה כנגדו ע"כ, ולשון רש"י בפי התורה פ' בראשית לא זכה כנגדו להלחם ע"כ, ושמעתי מפ"ק אדמו"ר הרב הק' מוה"ר חיים זצללה"ה מקאסוב שאמר שכן הוא פירוש הש"ס, שאם זכה הכנגדו הוא העזר, וביאור הדבר ע"ד שדרשו חז"ל והנה טוב מאוד זה יצה"ר, וגם אמרו ז"ל בכל לבבך בשני יצריך ביצ"ט ויצה"ר, וכתיב והאלקים עשה את האדם ישר, והנה בתאוות המשגל נכללו כל התאוות כדאי' בסה"ק, וגם אשה הכתובה כאן נכלל על החומר והצורה, ואם זכה גם היצה"ר עזר ע"ד מאמרם ז"ל שאברהם אאע"ה השלים עמו, אבל אם לא זכה ח"ו אז כנגדו הוא העזר, היינו שהעזר הוא אם הוא כנגדו להלחם אתו ע"ש שאמר דוד המע"ה ולבי חלל בקרבי, ועל דרך זה נרמז בש"ס ובפירש"י ר"פ תצא לא דיברה תורה אלא כנגד יצה"ר, היינו שזה כלל גדול שכל הנאמר בתורה הוא נגד יצה"ר, וכל זמן שיש תערובת יצה"ר ח"ו אף בעשיית איזה מצוה אין המצוה רצויה לפניו ית' כדאמרו בש"ס ב"מ דף ל"ב ע"ב אפ"ה כדי לכופ את יצרו עדיף עיי"ש היטב ובתוס' פסחים דף קי"ג ריש ע"ב, וזה כלל גדול בתורה ובעבודת הש"י ברוך הוא וברוך שמו עכלה"ק.

***

פעם אחת, בסעודת ההילולא להרה"ק מקאסוב זצ"ל, סיפר נכדו, כ"ק אדמו"ר בעל "אמרי חיים" מויוניץ זצ"ל בשם הג"ר מרדכי אריה הורוביץ זצ"ל, אבד"ק בנילא, את העובדא דלהלן:

פעם בשבת רבנו בצוותא חדא עם כמה תלמידי חכמים מחסידיו, הסביר את שיטת הלבוש בענין כוס לנטילת ידים ואמר, כי דעתו נוטה לפסוק כמו הלבוש.

נכח שם אחד החסידים בשם ר' זלמן, בר אוריין ולמדן מופלג, והדבר הוקשה מאד בעיניו, כי ידע שהמגן אברהם ורוב הפוסקים חולקים על הלבוש ואין הלכה כמותו, אך לא הרהיב בנפשו לדבר דבר בפני רבו, אלא חשב, כי בקרוב יבוא לשם הגאון ר' שלמה סקאלער - ה"בית שלמה", ובודאי גם בפניו ישמיע הרבי את חידושו, להסכים לשיטת הלבוש, והוא בודאי יאמר שההלכה איננה כן.

ואמנם כך הוה, הגאון מסקאלא בא לשבת קודש לקאסוב ורבנו אמר בפניו את כל דבריו הנ"ל, אך הגאון שתק ולא הגיב מאומה. ר' זלמן הנ"ל, שנכח בשיחה, השתומם מאד, ושאל אחר כך את הגאון ה"בית שלמה", היתכן שקיבל את דעת הרבי ללא תגובה, הלא דבריו הם נגד ההלכה?

יא ספר נור החיים (ע' עב) בשם הרה"ק ר' חיים פנחס דרבמדיגר זצ"ל אב"ד וואשקוביץ.

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

"האם ראית פעם את הרבי לנהוג כך - שאלו הגאון ה"בית שלמה" - ליטול ידיו מכוס כזו, כשיטת הלבוש? הרי למעשה גם הרבי אינו נוהג כן, אלא בודאי יש לו איזה ענין גדול לתקן איזו נשמה בזה - על כן לא הרהבתי עוז לסתור את דבריו ולקלקל את מה שרצה לפעול ולתקן ע"כ.י.

***

כשהתעורר פעם סכסוך מסוים בדבר מעות כולל ארץ ישראל, והדבר הובא לדין תורה, נתמנה רבינו זצ"ל בתור בורר מצד קאסובי.

***

דבר פלא סיפר כ"ק אדמו"ר בעל אהבת ישראל זצ"ל מוויזניץ. ביום ההילולא של זקנו, הרה"ק מקאסוב זצ"ל, (כ"ה אייר תרצ"ב):

"הנה שמענו מספרים, כי הג"ר שלמה מסקאלא זצ"ל שוחח פעם עם זקני ה"תורת חיים" ז"ל בענין ההילולא של רבי שמעון בר יוחאי, ואמר הרה"ג כי הרשב"י בחר לו (להסתלקותו) את היום הזה, אשר ה"סוד" של הספירה הוא - "הוד שבהוד", ועל זה אמר לו זקני הק', שהוא סובר, כי "הוד שביסוד" גם כן טוב - והנה כעבור שנים נתקטר רבנו ה"תורת חיים" בקטירא ועלה לגנוי מרומים ביום מ' בעומר, שהסוד הוא "הוד שביסוד".י.

***

אחרי פטירתו של הרה"ק ר"ח מקאסוב זצ"ל בכ"ה אייר תרי"ד, חדל רבינו זצ"ל לנסוע הלאה לבנו, הרה"ק ה"צמח צדיק", ובעקבות זה ישנו סיפור המסופר בכמה אופנים ונביאים להלן (מתוך הספר נזר החיים ע' עג-ה):

כעבור זמן מה, באחד הלילות נגלה אליו רבו בחלום ושאלו, היתכן שאיננו נוסע לבנו אשר בויזניצא! אי לכך החליט הרב לנסוע לויזניצא, לשבות בשבת הבאה בצל הרה"ק ר' מנחם מענדיל זי"ע.

באותה שבת שבתה שם גם אמו הרבנית צפורה ע"ה (לרוב התגוררה בקאסוב), ולאחר תפלת מוסף נכנסו אליה כמה אנשים חשובים ל"קידוש", ביניהם היה גם הרב מסקאלא. פנתה הרבנית אל הרב ואמרה לו:

"הרב מסקאלא, הצטרכתם להטריח את חברי הק' לבוא להגיד לכם לבוא אל בני - בלי זה לא יכולתם לבוא?!"

יב ספר נזר החיים (ע' עב-עג)

יג ספר נזר החיים (ע' עב). מן הענין לציון למוכא בשו"ת בית שלמה (י"ד ח"ב סי' ק"ז) שם נשאל אודות הענין שבהיות "כבוד הרב הצדיק הק' שליט"א במרחץ פ"ב, נדרה אמו הרבנית הצדיקת את המרגליות שלה לצדקה, ולא פירשה לאיזה צדקה, ובבא הרה"צ לביתו, שאלה אותו לאיזה צדקה תתן. והשיב שחז"ד היא שתתן שלישי לעניי אר"י וכו'. הנה תשובה זו מדוברת לגבי כ"ק אדמו"ר בעל "הצמח צדיק" זצ"ל ואמו הרבנית האלמנה מקאסוב זצ"ל.

יד ספר נזר החיים (ע' שב-ג)

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

כשנכנס אחר כך הרה"ג אל ה"צמח צדיק", העיר הרה"ק בחיוך בפני הרב: "נשים דברניות הן - באם יודעת משהו, היא מוכרחה מיד לספר!..."

ומובא בספר הנ"ל עוד:

קיימת תוספת לעובדא זו: באחד מימי ספירת העומר הגיעה אל רבינו בעל ה"בית שלמה" זצ"ל שאלה קשה ביורה דעה חלק ב', אשר לפי ההלכה היה חשש רציני, שיהיה צורך להפריד בין איש לאשתו. הרה"ג התייגע קשות, אך לא מצא פתרון לבעיה, על כן היה מודאג מכך והצטער מאד, שמא ייאלץ להוציא פסק קשה כזה. באחד הלילות נגלה אליו הרה"ק מקאסוב בחלום, ושאלו מדוע הוא מוטרה, וכי צריך להתיימש כאשר מתעוררת שאלה כזו? הרי באם לפי ההלכה אי אפשר למצוא פתרון - "פאהרט-מען צו א גוטער יוד און בעט-אויס א ישועה" (נוסעים לצדיק, מפצירים ופועלים ישועה) - הגאון התרגש מאד מהחלום, והיות שזה היה סמוך לחג השבועות, נסע לויזניצא אל רבה"ק ה"צמח צדיק", להסתופף בצלו בחג מתן תורתנו.

לאחר תפלת החג, הוזמן הגאון אל הרה"ק ל"קידוש" ולסעודה החלבית, שם מצא את הרבנית צפורה (כשעל ידה הרבנית מרים-מאניע, זוגתו של הרה"ק הצמח צדיק), אשר העירה לו: "הרב מסקאהל, עד שהיחבר שלי לא בא להגיד לכם, לא ידעתם היכן גר "גוטער יוד"?! - וה"צמח צדיק" הגיב כנ"ל.

ומסיים שם: ואכן פעל שם הגאון ישועה למשפחה ההיא ע"כ"ו

על הנ"ל יש תוספת ושינוי מהגה"צ ר' אליעזר דוד פרידמן שליט"א ששמע מישיש אחד נכד רבינו. וכן מכ"ק אדמו"ר בעל "אמרי חיים" מויזניץ זצ"ל. דגופא דעובדא הנפלאה הכי הוי, שפעם נשאל על איזה שאלת נשים והורה להיתר, ואחרי ההוראה הי' לבו נוקפו על הוראתו, ונרדם מתוך צער, או אז נתגלה לו רבו הגה"ק בעל תורת חיים בחלום, ואמר לו שלא ידאג ויפחד כי טב הורה, ובר בבר גילה לו שהעגמת נפש נגרמה לו על שאינו ממשיך לנסוע לבנו הרה"ק בעל "צמח צדיק" זי"ע, ואחרי כן אכן נסע לבעל "צמח צדיק", ושם הי' המנהג שהי' החסידים עולים לדירת הרבנית הצדקת צפורה אלמנת בעל ה"תורת חיים" מקאסוב (היות שהיתה ידוע כאשה גדולה, כפי שהתבטא עלי' הרה"ק רבי מאיר מפרימישלאן שיש לה דעה בשמים), וכשהבחינה בו, נענתה לעומתו וכו' וככל המובא לעיל בהמשך הדברים"ו

עוד מובא בספר הנ"ל:

וישנה גירסה נוספת אודות החלום עם רבנו וגילגול הנסיעה אל ה"צמח צדיק": הסיבה היתה, כי ה"בית שלמה" פסק פעם הלכה לקולא על שאלה שנשאל מפי יהודי, אשר התגורר באחד מישובי הסביבה. לאחר שעיין שוב בשאלה הבחין רבינו כי טעה ויש להחמיר בדבר. מיד יצא לדרך ונסע לאותו כפר, לחזור מהוראתו, ומרוב אימת הדין, שמא נעשה כבר הדבר, נפלו לו שתי שיניים מפיו. בהגיעו שמה נודע לו, כי אכן נעשה המעשה על פי הוראתו, עקב זה היתה לו עגמת נפש לאין שיעור. אז בא אליו הרה"ק

טו כן מובא שם בשם הרה"ק ר"י הורביץ מדזיקוב זצ"ל.
טז כן מובא שם בשם הר"ר חיים לייב שטיין שיחי.
יז ספר אבני שיש (ע' שכת-של).

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

מקאסוב בחלום והרגיעו, באמרו, שיעיין שם ושם ויראה, שפסק על פי ההלכה. בהודמנות זו גם שאלו, מדוע איננו נוסע לויזניצא אל בנו - לפיכך נסע כנ"ל.

***

כאמור, נסע רבינו זצ"ל אחרי פטירת מו"ר בעל ה"תורת חיים" זצ"ל אל בנו הרה"ק בעל ה"צמח צדיק" מויזניץ זצ"ל.

בספר אבני שיש (ע' של) מביא בשם הרה"ג ר' שמריל ציטרננבוים שיחי' ענין נפלא.

התשובה המודפסת בשו"ת בית שלמה (יו"ד ח"ב סי' קיד) נדפסה גם בספר שו"ת דברי ישכר להגר"י ארנפרייז ז"ל.

ובשו"ת בית שלמה נשמט הקטע דלהלן (יתכן שהסיבה היא כיון שאין קטע זה שייך להלכה הנידונית שם) וז"ל:

ושמעתי מצדיק קדוש עליון מפי הקדוש דוויזניצי, גדולה מילה שנכרתו עליה י"ג בריתות, מה שאמרו חכז"ל בחנוכה שהיונים גזרו על ג' דברים חודש ומילה ושבת, ואמרו רז"ל גדולה מילה, והקשה אמאי מילה גדול משבת ומחודש, ושמעתי מפה קדוש דברים עמוקים, אך אכ"מ, אך אעתיק קצת לענין מילה, כי כל מצוה א"א להיות בלי פניה, אך מילה היא פניה כי יש בה סכנת נפשות ע"כ גדולה מילה וי"ג בריתות, כי מילה היא כק"ש במסי"נ באחד דק"ש, ואחד בגימ' י"ג עכלה"ק.

***

בירחון "וויזניץ" (תשרי תשס"ה גליון 13 ע' 13 והלאה) מובא צילום כת"י עתיק שתוכנו הוא דברי תורה שנאמרו ע"י כ"ק אדמו"ר בעל ה"צמח צדיק" זצ"ל ולא נדפסו עוד עד עכשו ע"ש. ובירחון הנ"ל (אייר תשס"ה גליון 20 ע' 90 והלאה) הסיק הכותב על פי ראיות רבות, שהכת"י הנ"ל נכתב ע"י רבינו זצ"ל ע"ש היטב בדבריו.

***

יש לציין למובא בספר קדוש ישראל (ע' כ) כי רבינו זצ"ל בחן בהוראה את כ"ק אדמו"ר בעל "אהבת ישראל" מויזניץ זצ"ל עוד בהיותו נער צעיר.

ובספר מאורי גליציה (ח"ב ע' 28) מובא שהרה"ק ר' חיים מאטיניא זצ"ל (אחיו של הרה"ק בעל "אהבת ישראל" הנ"ל) נסמך מרבינו זצ"ל בגיל י"ג ע"כ

***

יח זה מובא בספר נור החיים (ע' עה) בשם הרב משה חיים שניבלג שיחי'.
יט ראה עוד להלן ברכתו של הרה"ק בעל התורת חיים זצ"ל לרבינו זצ"ל על כך שיתקבלו חיבוריו בישראל. וע"ע בשו"ת מהרש"ם (ח"א יו"ד סי' כ"א) שכתב בתו"ד: ואין למדין משו"ת בית שלמה, כי הענין היה נוגע לכבוד הרב הצדיק המנוח מויזניצא זצ"ל עכ"ד. (בהקשר לזה יש להביא משי"כ רבינו זצ"ל בשו"ת אבה"ע"ו (סוף סי' קט"ז): ומה שכתב כמה פעמים שנצרך לאנ"ש. איני יודע פירושו, כי אצלי אין חילוק בין אנ"ש לאיש אחר עכל"ק).

וראה עוד בספר אגרות הרה"ק מרחי"ן זצ"ל (ח"ג איגרת קעד) איגרת מהרה"ק בעל "צמח צדיק" מויזניץ זצ"ל לגיסו הרה"ק ר' אברהם יעקב מסדיגורה זצ"ל בענין רבנות העיר סקאלא אחרי פטירת רבינו זצ"ל - ששייכת לבנו, הגאון ר' אברהם זצ"ל ע"ש.

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

רבותיו הק' לבית רוזין-טשורטקוב זצ"ל

יחד עם כך שרבינו זצ"ל היה נוסע תמידין כסדרן אל רבוה"ק לבית קאסוב-וויזניץ. התקרב רבינו מאוד אל כ"ק אדמו"ר מהר"י מרוזין זצ"ל. ותחילת הקירבה היתה בעקבות בריחתו של הרה"ק מרוזין זצ"ל מרוסיה ותקופה מסוימת התגורר בעיר סקאלא ושם הכיר את רבינו זצ"ל וקירבו עד למאוד.

כדי שנבין עד כמה הגיעה קירבתו של רבינו זצ"ל להרה"ק מרוזין זצ"ל תעיד העובדה, כי בנשואיו של הרה"ק מרוזין זצ"ל בזיוו"ש, היה רבינו זצ"ל מסדר הקדושין. וכפי שמסופר: "כשהרה"ק מרוזין נועד עמו לפני כן כדי למסור לו ענינים - התעלף ה"בית שלמה" ע"כ.^כ

וסיפור הרה"ק מאטיניא זצ"ל, כי כשראה הרה"ק מרוזין זצ"ל את רבינו זצ"ל לראשונה אמר כי הוא הרב הראשון שרואה לפניו עד צלם אלוקים בשלמותו ע"כ.^כ

***

בכת"י. הרה"ח ר' משה יוסף לערמאן ז"ל שהי' ש"צ בבית המדרש הגדול "תפארת ישראל" בעיר העתיקה - בירושלים כותב:^כ

"בעת שברח הרה"ק ר' ישראל מרוזין ז"ל לעסטרייך, היה בעיר סקאלא. ופעם נכנס אליו הרב מסקאלא (בעמ"ח שו"ת בית שלמה), ראה שהרה"ק מרוזין ז"ל יושב אצל השלחן והנר של יארצייט היה דולק על השלחן. והרה"ק מרוזין ז"ל הי' יושב ומביט על הנר. ואמר "אז מעקיקט אין דער נר, זעהט מעהן די נשמה". וכששמע הרב את זאת נפל עליו פחד גדול שלא היה יכול למצוא את הפתח לצאת" ע"כ.

עד כמה גדלה דביקותו של רבינו זצ"ל ברבו הרה"ק מרוזין זצ"ל תעיד העובדה הבאה:

ביום מן הימים הי' בעל בית שלמה בהיכל הרבי, ועמד בתפלת שמונה עשרה. משמשו של הרבי שלא ידע שהרב מסקאלא מתפלל, נגש אליו ואמר לו שהרבי קורא לו, ומיד עזב את מקומו והלך עם הגבאי לחדר הרבי. אחרי שחזר שאלו אותו "הרב מסקאלא, באמצע תפלת י"ח הפסקתם בכדי ללכת להרבי?" ענה להם על אתר, הרי בפירוש אמרו בגמרא שאם עקרב עומד אצלו פוסק, והרי במס' אבות אמרו: והוי זהיר בגחלתן שלא תכוה שנשיכתן וכו' ועקיצתן עקיצת עקרב, הרי כהלכה עשיתי, שבלי ספק שאם הרבי קורא לי עכשיו, יש ענין חשוב בזה" ע"כ.

***

סיפור מופלא מסופר בהרבה מקורות^כ אודות הרה"ק מרוזין זצ"ל ורבינו:

- כ ספר "מגדולי החסידות" לרא"י ברומברג ז"ל (חלק ו' ע' קסב). אגרות הרה"ק מרוזין ובניו זצ"ל. (ח"א ע' ע"א הערה 38).
- כא ספר אבני שיש (ע' של)
- כב ספר נור החיים (ע' עב). הגה"ח ר' אליעזר דוד פרידמן שליט"א מספר זאת בסגנון שונה: שהוא הרב הראשון מעסטרייך שהוא מכיר. שיש לו הצלם אלוקים בשלימות (ספר אבני שיש ע' של).
- כג קונטרס "מרגניטא דאדמו"ר הקוה"ט מרוזין" (ע' ה-ו). וספר "אגרות הרה"ק מרוזין ובניו זצ"ל" (ח"א ע' קפ"ו הערה 19).
- כד "המחנה החרדי", (עש"ק נשא תשמ"א ע' 25)
- כה ראה בספר "פון דעם רבינס הויף" (ע' 115-7). ספר חוטים המשולשים לר"א שטון ז"ל (ע' 85-6) וספר נר ישראל (ע' רנו-ז) ועוד הרבה.

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

באחת השבתות שבעל בית שלמה בא לחצר רבו הקי' לשבות אצלו וליהנות מזיוו, קרה משהו חורג מהרגיל. הקהל התאספו כבר לתפלת קבלת שבת וציפו להופעתו של הרה"ק מרוזין, והפעם מתאחר הרבי שלא כמנהגו. היום כבר רד ופליאת החסידים גוברת מרגע לרגע, מה היום מיומים שהרבי עדיין לא בא. בעוד שכל העינים מופנות לפתח בית המדרש, פתאום מופיע הגבאי, נגש להרב מסקאלא ולוחש לו מה באזנו. הגאון קם מיד והולך עם הגבאי לחדר הרבי. עם הכנסו להצדיק מרוזין הבחין מיד כי יש דברים בגו, וכי הצדיק שקוע ברעיוניו באיזה שהוא ענין גדול.

בואכם לשלוי, רב מדקאלא - אומר לו האדמו"ר: הרי משמים נשלחתם אלינו על ש"ק זה, כי דבר נחוץ יש לי כעת עם כבודו, ישב נא מע"כ ואפרש שיחתי.

נתישב לו הגאון בעל בית שלמה, ומתמה בעצמו על המראה, שדוקא בעת כזו, לפני כניסת שבת מלכתא, בחר לו הצדיק מרוזין לשוחח אתו. אך הגאון ידע היטב וברור הי' לו שאם הרבי רוצה לדבר אתו עתה, מוכרח להיות דוקא בשעה זו. הוא גם ידע שהצדיק מרוזין יודע שהקהל ממתין לקבל פני ש"ק, ואם כן אפוא בודאי הענין שהרבי רוצה לדבר נחוץ מאד ואינו סובל דיחוי, ובכן ישב והקשיב. והרבי מתחיל בספור:

***

באחת הערים הגדולות הי' גר גביר ירא ה', מוקיר תורה ומוקיר רבנו, והוא הי' גם מבקר אצלנו לפרקים ומהנה אותנו בסכומים ניכרים. האישי ההוא הבין כי לא לחנם ניתנה לו עשירות מופלגת, לא רק למען לבנות לו היכלי שן וגנות פאר, אלא למען הרבות חסד עם קשיי יום. ואמנם הרבה חסד עשה הגביר ההוא עם עניים וגם עם עשירים כדברי חז"ל, כל חתן שקיבל "נדן" גדול הפקידו אצלו לריוח, אלמנות עשירות ויתומים הניחו אצלו את כספו בעיסקא. כל מי שהי' זקוק להלוואה בסכומים גדולים, ומי שהי' צריך להשליש ממון, כולם ידעו שהגביר הנ"ל הוא הכתובת, כי נאמן הוא בדיבורו ואינו חשוד לנגוע ח"ו בפרוטת שאינה שלו, ומענין צדקה אין צריך לומר שקיים את המצוה בכל ההידורים, ביתו הי' פתוח לעניים ובכבודו ובעצמו טיפל בצרכיהם. בקיצור - איש חסד במלוא מובן המילה.

ברם, מובן מאיליו שה"בעל דבר" לא שקט, ובראותו את התנהגותו הטובה של הגביר, הוא בא בטענתו העתיקה כבר מאלפי שנים: החינם ירא איוב וגו' מעשה ידיו ברכת ומקנהו פרץ בארץ וגו'. ובכן החליט הבעל דבר להביאו לידי מכשול ר"ל ולהעמידו בכור הנסיון.

ומעשה שהיה כך היה:

הגביר ההוא היה קבלן בנין, וקשרים היו לו עם כל "החלונות הגבוהים". הוא בנה ארמונות לפריצים ולשרי המלוכה, שכידוע לא חסר להם כסף, והם שלמו לו על הכל טבין ותקילין. והנה פעם רצתה הממשלה לסלול כביש באורך מאות קילומטר, והגביר ההוא הצליח לקבל את העבודה, והואיל והי' זקוק להרבה חומרי בנין והרבה פועלים יותר מהרגיל, פנה להרבה מידידיו לסייעו בהלוואות. לא השיב איש את פניו ריקם, אדרבה, אפילו הסוחרים הקטנים הריצו לו את פרוטתם האחרונה, כל אחד ואחד רצה להיות שותף לעסק הגדול הזה, שהריוח בו בטוח, כי כלום חסר מבית המלך?

וכאן בא לו השבר הגדול. אחרי שהצליח לגייס את הכספים ואסף את הפועלים ורצה להתחיל בעבודה, קיבל הודעה שעליו להתיצב במשרד הממשלה ביום פלוני ולחתום על החוזה בנוכחות הפקידים

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

הבכירים שיתאספו שם לרגל חגיגת סלילת הכביש. הואיל ויום המוגבל הי' די רחוק, רצה לרשום ביומנו את היום ההוא, והנה מיד בפתחו את היומן - אוי! היום ההוא חל בשבת קדש.

מיד התחיל בשתדלנות אצל כל השרים לדחות או להקדים את התאריך בשל היותו חל בשבת ואסור לו לכתוב. אך, גם השרים, שגם הם היו שונאי ישראל לא קטנים, פנו אליו עורף בעת צרתו. בעצמו נסע לעיר המלוכה להשתדל לבטל את רוע הגזרה ולשנות את היום המוגבל, ונתקל בסירוב, עם זאת הודיעו לו שבאם לא יבוא לחתום בתאריך הנקוב, תימסר העבודה לקבלן אחר והוא יפסיד את כל הכסף שהשקיע בהכנות עד עכשיו.

בראותו את הצרה שנקלע אליה, לא ידע לשות עצות בנפשו. לו הי' זה כספו שלו, כבר הי' מוכן אפי' להפסיד את כולו ולא לחלל שבת ח"ו, אך דא עקא שגם כספי אנשים אחרים עומדים בסכנה. האם מותר לו להיות צדיק על חשבון אחרים? ימים ולילות הסתובב קודר מיגון, ובעיני דמיונו כבר ראה את נושיו צועקים אליו "הוי גולן, מי ביקש ממך להיות חסיד שוטה ולאבד בידיים את כספנו שעלה לנו בדמנו?"

בנתיים היום המוגבל מתקרב, והגביר המסכן עוד לא החליט מה יעשה. שמא תשאלו - רב מסקאלא - וכי אין רב בישראל לשאול שאלה מה יעשה? ועוד יותר תתמהו למה לא פנה אלינו בצרתו, ובודאי היינו משתדלים לסנוור עיני הגוים שיטעו הם בתאריך? הרי תשובתכם בדברי חז"ל "אדם בהול על ממונו", מפחד הי' האיש ההוא שמא יאסרו לו לחתום ויפסיד ממונו וגם ממון אחרים, ויודע הי' האיש ההוא שלעולם לא יסלח לעצמו את הדבר הזה.

היום המוגבל התקרב, והגביר התכוון לכבוד ש"ק כרגיל, התפלל תפלת שבת קודש וסעד סעודת שבת. בבקר השכים והלך למשרד הממשלה, חתם על החוזה, לחץ ידים עם הפקידים הממונים, ומיד הלך לו, מבלי לשתות עמם משקיהם כדרכם, באמרו כי ממחר הוא לתפלת השבת. בבואו לבית הכנסת נשא תפלתו להשי"ת בבקשת מחילה וסליחה על שהוכרח לכתוב בש"ק בפעם הראשונה מיום עמדו על דעתו וקבל על עצמו שזו תהי' הפעם האחרונה לו, מעתה יהי' זהיר כבר לצפות מראש בבוא לידו מעשה כזה.

מובן מאיליו שחוץ מהחתימה לא עשה ח"ו שוב דבר קטן ואפי' חשש מלאכה גם בשבת זו. אחרי צאת השבת הרבה בתפלה ובתחנונים בדמעות שלישי על המכשול הזה שבא לידו, ונדר נדרים הרבה לצדקה ולצרכי צבור מהריוח שיבא לו מסלילת הכביש ההוא. בשעה טובה התחיל במלאכתו, הצליח וגמר את עבודתו בטוב, וקיבל שכרו ביד רחבה. מיד עם קבלת הריוח לידו, שילם לכל מלויו את כספם, ולא לה שנתנו לו מעות בעיסקא, נתן להם חלקם בריוח עד הפרוטה האחרונה.

אחרי כל המעשה הזה, נפטר הגביר ההוא לעולמו. זכה האיש ההוא בשכר כל טובותיו שעשה, והובא לקבורה בעש"ק אחרי חצות באופן שניצול מחיבוט הקבר, וכעת הוא עומד לדין בבית דין של מעלה. כמוכן לא חסרים לו פרקליטים טובים, כל המעשים והחסדים שעשה כל ימיו. אך מאידך גיסא עומד המקטרג ובידו "נתח שמן" - עון חילול שבת, והוא עומד וטוען: האם אפשר לעבור על זה בשתיקה בעלמא דקשוט? והעון ההוא כמעט מכריעו ח"ו לחובו.

בראות האיש ההוא שצרתו צרה, בקש רשות לבוא להודיע לנו מצרתו, ולבקש עזרתנו, ונענו לו מן השמים והנה - המש"ך הרבי מרוזין - ידוע לכם היטב הרב מסקאלא, שאין אנחנו שוכחים חסיד שלנו,

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

אפילו אם עשה שלא כהוגן, שלא הי' לו לפסוק הלכה לעצמו, וראוי הי' לו לבוא לשאול בעצנתו, בכל זאת הרי מה שעשה עשה.

התחלנו לטעון לפני ביי"ד של מעלה לטובתו, אך המקטרג עומד בשלו, וטענתו מדברי חז"ל "כל האומר הקב"ה וותרן וכו", ולמה יותרו לו על חילול ש"ק בגלל מצותיו. בקיצור - הדבר הזה לא נתן לנו מנוחה, ובסוף יצא הפסק בבי"ד של מעלה שהואיל ותורה לא בשמים היא, יכריע כאן פסק הלכה של גדול בתורה והוראה שבעולם הזה, כמו במעשה דרבה בר נחמני. אך כעת כבר מתקרב שבת קודש, ואין דנין דיני נפשות בשבת, יש לנו כעת דקות ספורות להוציא פסק ההלכה, שאם ימצא האיש זכאי, יבא מיד למנוחתו עם כניסת השבת.

כעת - סיים הצדיק מרוזין - דעו לכם הרב מסקאלא, כי בשמי מרום פוסקים הלכה כמותכם, כי אתם עמוד ההוראה וכל תורתכם לשמה היא. אנא הוציאו את הפסק עתה, כי לא נלך לקבל שבת עד שיוגמר פסק דינו של האיש ההוא אם לחסד או ח"ו... בבקשה מכבודכם, עיינו בדבר בישוב הדעת אך מיד ללא שהיות.

***

דומית קדש שרתה בחדר עם סיומו של הסיפור מפי הרבי. הגאון בעל "בית שלמה" ישב מהורהר, כלום דבר קטן הוא זה, דיבור אחד שלו מכריע עכשיו בבי"ד של מעלה. חושב הגאון: הרי חילול ש"ק לא מלתא זותרתא היא, בפרט לאיש שידע את חומר האיסור, אך מאידך גיסא, הרי הי' אנוס בדבר, שהרי בעל כרחו השתדל להמנע מעון ההוא ולא עלה בידו.

אחרי מספר דקות דומי, נענה הגאון מסקאלא ואמר: הרי יש כאן מלאכה שאינה צריכה לגופה להרבה שיטות, שהרי הוכרח לכתוב מפני אונסו בכדי שלא להפסיד את כל השקעתו, ונוסף לזה הרי כתב גלחות אינו אלא שבות. ואפשר גם לצרף לזה שחשב שעשה כהלכה, והרי אומר מותר אנוס הוא. לפי האמור אין האיש נדון כמחלל שבת במזיד ח"ו, אלא מאי הוא עשה שלא כהוגן, והרי שב מעומקא דלבא עוד בחיים חיותו, ומיתה ממרקת אפי' בכריתות ומיתות ביי"ד ר"ל עם התשובה כפסק הרמב"ם. ממילא כבר נתכפר לו, ויבוא שלו' ינוח על משכבו בשלו'.

מיד עם תום הדברים מפי בעל "בית שלמה", קם הצדיק מרוזין ממקומו, וברגשי תודה אמר להגאון מסקאלא: יישר כחכם, כבר יצא הפסק בבי"ד של מעלה לזכותו של הנפטר ההוא, והוא כבר מובל לגן עדן ליהנות מפרי זכיותיו הרבים, אשרי חלקו שזכה ליכנס למנוחה מיד לפני כניסת שבת קדש. ואתם - הרב מסקאלא, אשרי חלקכם שהכרעתם לזכות ונצחתם את כל הקטרוגים בכח תורתכם.

כעת - הפטיר הצדיק - נלך תיכף ומיד לקבל פני שבת מלכתא, כי בשמי מרום כבר ממתנינים לקבלת השבת שלנו.

הקהל הרב שעמד בחוץ התקהלו פתאום ליד דלת חדר הרבי, בשמעם את קול פתיחת הדלת. הם ראו את האדמו"ר הק' צועד עם הרב מסקאלא לתוך בית המדרש, ופניהם קורנים כשמש בצהרים. נעמד לו הרבי במקומו והתחיל בתפלתו הזכה, והגאון בעל "בית שלמה" חזר לפינתו הצנועה, בעוד מצלצל באזניו קולו של הצדיק באמרו: בשמים פוסקים הלכה כהרב מסקאלא שכל תורתו היא לשמה. בכל זאת הוסיף כעת ענוה על ענוה, והמשיך יותר להשיב לכל שואל אפי' למי שלא שמש כל צרכו. אם כל ספק

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

שלו מכריע בשמים, אסור לו להיות ח"ו מונע בר, תורה צריכה להיות כתובה לדורות ע"כ הסיפור הנ"ל והדברים נפלאים.

בספר קול יעקב להרה"ג רא"י טיטלבוים ז"ל (ע' כט) כותב את הסיפור הנ"ל באופן שונה קצת ואלו דבריו:

שמעתי ממו"ר הטורנא רב בעל ה"אמרי יושר" זצ"ל, שאירע שהאדמו"ר רבי ישראל מרוזין זצ"ל איקלע לעיר סקאלא בערב שבת. וקודם בין השמשות שלח לקרוא לבעל המחבר ספר שו"ת בית שלמה שהי' הראב"ד דשם, ואמר לו, "רצוני לשאלך מה הדין אם אדם עושה פעולה מחמת אונס ממון, האם נחשב שהוא אנוס או לא",

הבית שלמה זצ"ל הבין שאם הרבי מרוזין שואלו לעת כזאת שאלה זו, ודאי יש דברים בגו. החל ללמוד הגמ' במסכת כתובות (יח:), עדים שאומרים כתב ידינו הוא זה אבל אנוסים היינו קטנים היינו וכו'. ואחר העיון בהסוגיא פסק שאונס ממון חשיב אונס. מיד כששמע הרוזינר רבי פסק זה, נחה דעתו. ופנה להבית שלמה ואמר לו, עכשיו אספר לך מה שקרה.

אחד מחסידי שהיה בעל בית חרושת ליין שרף, כל ימיו שמר מצוות ושבת אפילו בחדרי חדרים. ברוסיא היו על יין שרף מסים גבוהים, והבקורת הממשלתית היתה ע"י כלי מדידה שדרכם עבר היין שרף, והאיש ההוא נתן עצה לעצמו לעקוף את הכלי מדידה ע"י צנור שהתקין מהצד, ונתעשר ע"י דבר זה, וכאשר אנשי הבקורת הגיעו, היה משנה את הצינור, והיה יודע מראש את זמן ביאת הבקורת ע"י שוחד שנתן לשוטרים הממונים על הדבר.

פעם אירע, שהידיעה על הבקורת הגיעתו בש"ק. התחיל היצר לפתותו שישנה את הצנור בשבת קדש אף דהוי תקון כלי, כי ידע שאם יתפסוהו הרי כל רכושו של משך שנים ירד לטמיון, ולא עמד בנסיון. כשהגיע לעולם האמת דנו אותו, ונמצא ששמר שבת כל ימיו חוץ מפעם הזאת שנכשל מחמת אונס ממון. הבית דין של מעלה נתנו להנפטר רשות לבא אלי (מחמת שהיה רגיל לבוא אלי בזה העולם) שאבקש מגדול הדור שחי בדורינו שיכריע בזה. לכן קראתיך מכיון שאתה הוא גדול הדור, וכיון שפסקת שאונס ממון חשוב אנוס, נפסק בבי"ד של מעלה שהוא אנוס וזיכוהו. ע"כ.

***

בשו"ת בית שלמה (יו"ד ח"ב סי' קכ"ה) כותב: "על דבר אשר הודיעני כבוד הרב הצדיק הקדוש שיחי במכתב קדשו מהעובדא שחכמי הספרדים וליטא רצו להקריב בערב פסח העבר קרבן פסח בטומאה" וכו'. והנה המקובל הואי שתשובה זו נשלחה ע"י רבינו זצ"ל אל מו"ר, הרה"ק ר"י מרוזין זצ"ל.

***

אחרי פטירת הרה"ק מרוזין זצ"ל המשיך רבינו זצ"ל לנסוע לבנו, הרה"ק ר' דוד משה מטשורטקוב זצ"ל בבהסכמתו של הגה"צ מנארול שליט"א לספרנו כותב נכדו שליט"א:

כו ראה בספר "מגדולי החסידות" לרא"י ברומברג ז"ל (חלק ו' ע' צה) ובספר אגרות הרה"ק מרוזין ובניו זצ"ל (ח"א ע' כה).
כז ספר מאורי גליציה (חלק ד' ע' 168).

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

אודות מה ששאלנו אם שאלתי מפ"ק איזה שהן פרטים הקשורים לתולדותיו של ה"בית שלמה" ז"ל, אכתוב לו גרגיר אחד המעיד על יחס החשיבות שיחס לו לרבו הקדוש בנו של הס"ק מרוזין ז"ל ה"ה אדמו"ר הרה"צ רד"מ מטשורטקוב זצ"ל.

הי' זה בעת שמחת העליה לתורה של בנו הרה"צ רבי ישראל זצ"ל שהתקיים בעיר הנ"ל, והגאון הבית שלמה הי' אז משובתי השבת לרגל השמחה השרויה בבית המלכות במעון קודשו של רבו הגדול. לאחר שעלה החתן לתורה בצפרא דשבתא, יצא אביו האדמו"ר רד"מ מחדרו הסמוכה לביהמ"ד וניגש למקום של ה"בית שלמה" במזרחה, תפס אותו בידו והובילו אל עבר הבימה בכדי שיברך את החתן באותו מעמד, והי' הדבר לפלא בעיני הרואים, כי לא הי' דרכו לצאת מחדרו בזמנים כאלו ע"כ שמעתי.

***

בספר "דורש טוב" כותב"י:

פעם ישב מרן מרוזין זי"ע בשלחנו הטהור, ונטל ידים לסעודה ולא שיפסף ידיו, והגאון ר' שלמה מסקולה זצ"ל (בעהמח"ס בית שלמה, וישרש יעקב) שישב בראש המסובים היריהר במחשבתו, הלוא מדינא צריך לשפסף את הידים (עכ"פ לכתחילה ולא לעיכובא), כה היריהר.

אחרי ברכת המוציא ואכילת כזית פתח מרן זי"ע ואמר, הר"ר ברוכיל זי"ע היה קפדן, ומשמשו שחשש מקפידתו נהג תמיד לשאול בעצתו על כל פרט ופרט בהנהגת הבית, במיוחד הי' לו ענין בסעודת שחרית, ובכל בוקר בא לפניו לשאלו מה לבשל ולהכין אותו בוקר לסעודה, פעם קרה שהרבי לא ענה לו על שאלתו, ולכן חכה משמשו עד שיאמר לו מה לעשות, הרבי הלך לבית הכנסת והוא אחרי מציפה לתשובתו, הרבי הניח טלית ותפילין והתחיל להתפלל, וכיון שהגיע ל"ברוך שאמר" ולא אמר לו כלום התייאש המשמש מתשובת הרבי וישב מודאג בלי שידע מה לעשות, אולם כאשר הגיע הרבי לברכת "יוצר אור" נפנה למשמשו ורמוז באצבעו, המשמש שהבין את הרמז הלך בשמחה להכין את הסעודה.

משסיים כ"ק מרן זי"ע את סיפורו, פנה אל הגאון מסקולה, ואמר לו, מה דעת כת"ר, האם הולמת דרך זו את ההלכה, הגאון מסקולה התפלא מאוד על כך שמרן זי"ע הרגיש את מחשבתו בדבר שפשוף הידים וסיפר עובדה זו ברבים. ע"כ.

ויש נוסחא אחרת לסיפור זה, לפיה כשבא הרהור לראשו של רבינו בעל הבית שלמה זצ"ל על כך שרבו, הרה"ק רד"מ זצ"ל אינו משפסף ידיו, דחה רבינו זצ"ל מיד את ההרהור הזה באומרו לעצמו: שפשוף הידים הוא דרבנן. וכבוד ומורא רבו הוא דאורייתא, ומהרהר אחר רבו עובר על כבוד ומורא רבו....).

***

סיפור מופלא מסופר על רבינו זצ"ל, אשר באחד מנסיעותיו לצ'ורטקוב, היה משתעשע בדברי תורה עם בנו של רבו, הרה"ק ר' ישראל זצ"ל שהי' אז בגיל הבר-מצוה, ובאחת הפעמים בהם דברו בדברי תורה, פלפלו אז בדברי החוות דעת (יו"ד סי' קי"א), ורבינו זצ"ל אמר להרה"ק ר"י, כי כשיגיע לביתו ישיב לו בכתב. ואכן, בשו"ת בית שלמה (יו"ד סי' קפ"ד) מודפסת תשובה וז"ל:

כח והובא בספר נר ישראל (ח"ב ע' פד-ה)

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

סקאלה יום ג' כ' אייר תרכ"ח לפ"ק. ענף עץ אבות שתול על פלגי מים, נגיד ונפיק ממקור מים חיים. כבוד ידי"צ החתן המופלג כמר ישראל יחי'.

אשר הקשית לשאול ע"ד החו"ד סי' קי"א על מה שתירץ על קושיית הכרו"פ לשיטתו ושיטת הפר"ח, והקשית דמה יענה על דברי הרשב"א בתורת האדם הובא בטור סי' ק"י דאף להמתירים בב' תערובות, דוקא שנפל מקודם לרוב, אבל אם התערובת היה בראשונה רק חד בחד, אם נפל אחד מהם לרוב אסור, ולפי תירוץ החו"ד יהי' מותר בזה לכו"ע. ע"כ קושייתך. ורבינו זצ"ל מאריך בתשובתו שם.

ובספר נר ישראל (חלק ו' ע' קלב-ג) מסופר:

כאשר קיבל הרה"ק ר"י את התשובה הארוכה לא מצא בה די סיפוק, והתחיל לכתוב בחדרו תשובה על תשובת הגאון, באמצע התשובה נכנס אביו, הרה"ק רד"מ זצ"ל ומצאו כותב ד"ת, וכאשר שאל אותו לפרש הדבר סיפר מרן לאביו את כל הענין, על כך העיר לו אביו בלשו"ק: "אינני רוצה שתהי' בעל תשובה, אין דרכנו בכך". את פקודת אביו שמר מרן והוכרח למסור תוכן הענין למשמשו הרה"ג רבי אהרן דאהל ז"ל, והוא המשיך לכתוב להגאון ז"ל בנידון תשובה זו, וקיבל ממנו תשובה שני', בירור על התשובה הראשונה. (שתי התשובות נדפסו בספר "בית שלמה" חלק יו"ד א', תשובות קפ"ד וקפ"ה) ע"כ.

***

קשריו עם גדולי דורו

הנה בשו"ת בית שלמה מוצאים הרבה שו"ת בין רבינו זצ"ל לגדולי דורו. וכל המעיין בספר רואה, כיצד שימש רבינו בדורו כתל תלפיות לכל כלל ישראל כקטן וכגדול. ונדרשו לדבריו כדברי האורים והתומים. ונזכיר כמה דברים נוספים בה.

בשו"ת שואל ומשיב (מהדור"ת ח"ב סי' ע') כותב אל רבינו זצ"ל וז"ל:

"להרב הגאון מו"ה שלמה אבד"ק סקאלא נ"י, מכתבו נמסר לי ותוכו רצוף אהבה וכו' ומעלתו רצה לשדר חורפא ומתקא דמחליא ליה לשבח והראה בקיאותו בספרי אחרונים חדשים גם ישנים, ובאמת זה רבות בשנים שמעתי שמעו הטוב, וכעת ראיתי ונהניתי עד מאד, ואמרתי ללקט אורות מבין דבריו הנעימים וכו', ולא אכחד קושט דברי אמת, כי לא אומר כמו שאמרו שאלת חכם חצי תשובה, רק שהיא כל התשובה, כי הרבה דברים אשר עלו ברעיוני מצאתים בדבריו, ולא נשאר לי אלא כי אם איזה גרגרים בראש אמיר" ע"כ

והגאון מהר"י איטינגא זצ"ל (בן גיסו של הגאון השואל ומשיב זצ"ל) כתב על רבינו זצ"ל:

"מחברת הקודש שלשה חלקים שאלות ותשובות בית שלמה מאת אביו הגאון מאור הגולה קריתי ושניתי במו ויהי בפי כדבש למתוק, כי אמנם שמעו הטוב נודע למשגב והארץ האירה מכבודו, הוספתי כעת על השמיעה בראותי פנינים יקרים מכוונים לאמיתותה של תורה וד' עמו שהלכה כמותו" וכו' ע"כ.

כט תשובת רבינו זצ"ל להנ"ל, ראה בשו"ת בית שלמה (אבהע"ז סי' פ') ע"ש.
ל ונדפסו הדברים בהקדמה לשו"ת בית שלמה אבהע"ז.

א. אברהם. נחמה. רחל. שיחיו. דרימר.

וזה קצת מלך ישיב. אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר. וזה קצת מלך ישיב. אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר. וזה קצת מלך ישיב. אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר.

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר. וזה קצת מלך ישיב. אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר. וזה קצת מלך ישיב. אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר.

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר. וזה קצת מלך ישיב. אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר. וזה קצת מלך ישיב. אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר.

כתי"ק רבינו זצ"ל - תשובה אל הגאון בעל השואל ומשיב זצ"ל
וגיסו הגאון רבי מרדכי זאב הלוי איטינגא זצ"ל
(ספר מאורי גלציה ח"א ע' 835)

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

והנה מה שכתב רבינו זצ"ל אל הגאון השואל ומשיב זצ"ל וגיסו הגאון רמ"ז איטינגא זצ"ל לא

"וזאת אשר ללויים שומרי משמרת הקודש, יזכו במהרה לאור חדש, אשר יתחדש, על עיר הקודש, כבוד הני תרי גיסי, הרבנים הגאונים הגדולים המפורסמים חריפים ובקיאים, מאורי אור עמודי התוך אשר כל בית ישראל נשען עליהם, שמים נודע למשגב בכל קצוי ארץ, נ"י ע"ה פ"ה כבוד קש"ת מוהר"ר מרדכי זאב הלוי ומ' יוסף שאול הלוי ה' ישמרם לנצח, בעהמ"ס מפרשי הים ושאר חבורים נחמדים".... ע"כ.

***

בספר הזכרון "זכר שלמה" - גולדשטוף (ע' כב) מובא:

מספרים שפעם אחת ישב רבי יעקלי מהרימלוב בעל הכוכב מיעקב עם הגאון רבי שלמה מסקאלי (בעל "בית שלמה" ו"ישרש יעקב" על יבמות). הביאו שאלה לפניהם מעיר פלונית שסרתו בה את בית הכנסת העירוני ובנוהו מחדש גדול ורחב יותר מקודמו. השאלה: מה דינם של בעלי "חזקה" על מקום-ישיבה אצל ארון-הקודש, במזרח, היש להם עוד אותה "חזקה" מכובדת לישיב אצל ארון הקודש גם בביהכ"נ המורחב, או שמא חזקתם תופסת רק לאותו מקום שהיה שייך להם בעבר, וזה המקום נמצא עכשיו באמצע היכל ביהכ"נ, בעוד המקום המכובד שאצל ארון-הקודש הוא בשטח המורחב שלא היה קנינם, ויוכלו הגבאים למכור אותו כטוב בעיניהם.

פתח הגאון מסקאלי ואמר: "הרבה שאלות מסוג זה נמצאים בספרי שו"ת, שאלה קדומה היא, כבר דשו בה רבים, אולם בודאי הרב דהרימלוב יגלה לנו מקור חדש לפתרון השאלה".

השיב רבי יעקלי והעיר בענוה: "כמדומה יש סמוכים לדבר מדברי התוספות עירובין דף ל"ד בענין האומר שביתתי בראש המגדל, האומרים, שאפילו אם יטה [יהפוך] ראש המגדל למטה בכל-זאת שביתתו בראש התחתון שהוא עכשיו למעלה, מפני שאנו הולכים אחרי כוונתו לשבות למעלה בגובה. כן אדם הרוכש מקום אצל ארון-הקודש, לא התכוון לפיסת קרקע זו, כ"י אם לישיב אצל ארון הקודש היכן שהוא..."

רבי שלמה התרגש אז עד עמקי נפשו מן ההשוואה המפתיעה.

[אבל עם כל החידוש שבהברקה זו לא לקח את לבו של רבי יעקלי להסמיך עליה את ההלכה, ובבואו לדון בשאלה זו בספרו כוכב מיעקב סי' ק"ה הסיק להלכה מסקנא אחרת],

ובאותו מעמד, אחרי שביררו עוד כמה וכמה הלכות למעשה, התבטא רבינו בעל ה"בית שלמה" זצ"ל בהתפעלות: כל הרוצה לקבל מושג מי היה הרבי ר' יהונתן בעל "אורים ותומים" יבוא ויכיר את הרב דהרימלוב. ע"כ

***

לא קובץ כרם שלמה (שנה כ' קו' ז' ע' ל).

צדקותו

הגה"ח ר' אליעזר דוד פרידמן שליט"א מספרלי ששמע מפי ישיש אחד בעיר ת"א נכד רבינו, שהחומרות שלו בפסח הי' נוראים מאוד ממש בלי גבול, וכן סיפר שסידור התפלה שלו הי' רטוב מדמעות ממש במלוא מובן המלה. ע"כ.

עוד סיפר הגה"ח הנ"ל שפעם קרה אצל רבינו שהורה בשאלת נשים לבן כפר אחד שמסביבות סקאלא, שבא ליומא דשוקא ופנה אליו בשאלה, ושוב חזר לביתו בהכפר, ואח"כ הי' נראה לו שלא טב הורה, ושלח שליח (רייטער) שירוץ מהרה להודיע על חזרתו טרם שיהא נעשה מעשה, אך עד שחזר השליח להודיע שעשה שליחותו, הי' מיצר ודואג מאוד, ומרוב הפחד והחרדה נפלו לו שני שיניים מפיו. ע"כ.

ואולי מן הראוי לצטט כמה קטעים מדבריו של רבינו זצ"ל בתוך תשובותיו, כדי להבין מבין השיטים את גדלותו וצדקותו:

ואלו דבריו בשו"ת (או"ח סי' לב):

והנה בעתים הללו מחמת חולשת כחי שגם גוף הכתיבה קשה לפני, איני משיב בשום ענין רק פעם אחת, יוכשר בעיני החכם השואל או לא, אני ב"ה מדקדק בתשובתי, מעולם אני אוהב אמת, בפרט בתורת אמת, אמנם לאשר כ"ת פעם ראשונה שלח דבריו לפני, הנני משיב עוד הפעם הזאת בענין זה, אמנם לא יטרידני עוד הפעם כי לא אשיב עוד בזה כי כבר יצאתי ידי חובתי במה שיש בו די וכו'. ע"כ.

עוד כותב רבינו זצ"ל בשו"ת (או"ח סוס"י ע"א):

"אין להרעיש העולם בשביל זה, ואולי עון דהלבנת פנים חמור יותר מגררא דאיסורא שיש בזה עבד"ק.

פטירתו

ביום כ"ב בתשרי תרל"ג, כשכלל ישראל שמח בשמחת התורה, נגנו ארון הקודש, ספר התורה החי, כשהוא בשנתו הע"ג ומנו"כ בסקאלא. צאצאיו שמשו אחריו ברבנות סקאלא עד השואה הנוראה.

תשובותיו

תלאות רבות פקדו את רבינו זצ"ל כל ימיו. ובתוך דברי רבינו זצ"ל בתשובותיו יש ביטויים רבים להם.

בהרבה מקומות בספרו שלפנינו מזכיר את חולשת גופו ומחלותיו. ראה להלן (סי' יג): "לבי כל עמי בחמת החולי". בסי' כ"ה: "אני חלוש כח מאוד". בסוף סי' נ"ב: "וכוחי כשל מאוד". ולהלן עוד: "הכתיבה קשה לפני מאוד, וגם מזיק לי מאוד לשמירת בריאות גופי". בסי' ס"ו בסופו: "ויען כי כוחי כשל מאוד ואני עוסק ברפואות לכן לא יכולתי להאריך יותר". בסי' ע"א הוא מתאונן: "וגם נתגבר עלי כאב השיניים בזעף וכו'. בסי' ע"ה: "נחליתי מאוד על המיחוש שלי". ובסימן ע"ח הוא כותב: "לבי כל עמי מחמת כאב השיניים העצום".

לב ספר אבני שיש (ע' שלג)

לג שם (ע' של).

לד ראה לעיל בנוסחא הסופית בסיפור שהיה לרבינו זצ"ל עם הרה"ק בעל "תורת חיים" זצ"ל אחרי פטירתו.

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

מלבד חולשת גופו, הוא מרמזו במקומות רבים על תלאות נוספות שפקדוהו. בסי' ע"א: "נוסף על חולשת כוחי וגם הנני בעו"ה עמוס התלאות". בסי' פ"ב בסופו: "הנה בעו"ה לבי כל עמי מחמת סיבות לא טובות, עיני צופיות לרחמי שמים" ע"כ. ולהלן סי' פ"ג: "ואח"כ עברו עלי סיבות לא טובות בעו"ה" ע"כ. בסי' צ"ה הוא כותב: "לא יכולתי להאריך מחמת חולשת כוחי וסיבות לא טובות בעו"ה וה' ירחם עלי". בסי' צ"ח בתחילתו: "אנכי בעו"ה עמוס התלאות ועיני צופיות לרחמי שמים" ע"כ. בסימן ט"ז מזכיר רבינו זצ"ל ממחלת בנו: "לבי כל עמי כי הילד הקטן שלי שיחיה עדיין לא חזר לאיתנו והשם ישלח עזרתו מקודש וירפאהו במהרה" ע"כ. בסימן ז' הוא מספר על שריפה שפקדה את ביתו ומציין שהוא כעת במצב של "חסרון ספרים אחר השריפה" ע"כ.

באריכות גדולה יותר הוא מספר על השריפה בתשו' (אבהע"ז סי' ל"ו) וז"ל:

"והנה אם אמנם ידעתי מיעוט ערכי, ובפרט כעת שנשארתי בחסרון ספרי דבי רב אחרי השרפה אשר שרף ה' בגבולינו, ואין אומן בלא כלים, ביחוד בענינים גדולים כאלו" וכו' ע"כ.

אך ראה באותה תשובה עצמה שנכתבה כדבריו כשהי' בלא כלים, כתב תשובה נפלאה בת י"ז אותיות כשהוא עוקר בה הרים והרי הרים בבקאות וחריפות מבהילים ממש ע"ש ותראה נפלאות מתורת ה'.

***

עם כל הנ"ל, היה רבינו זצ"ל תלפיות בדורו, ומכל קצווי תבל פנו אל רבינו זצ"ל לקבל תשובותיו להלכה ולמעשה. ובתשובתו (או"ח סי' י"ח) הוא כותב: "כי העמיסו עלי בעתים הללו מכל המקומות קרובות ורחוקות" וכו' ע"כ. עוד הוא כותב (ח"מ סי' ט"ז)

"והנה לא אאריך בפלפולים יען אנכי מוטרד מכל צד, הן להשיב לשואלים ממרחק הרוצים לשאוב מי בורי בשיעורין הקבועים לי וגם במילי דמתא" ע"כ.

גם בספר שלפנינו (או"ח סי' י"ח) הוא כותב:

"מכתבו קבלתי, ולהמון טרדותי, בפרט כי העמיסו עלי בעתים הללו מכל המקומות קרובות ורחוקות לדרוש להורות להם חוקי אלקים בענינים שונים, ורובם נחוצים למעשה, לא יכולתי לשום עיוני במכתבו עד היום עיינתי כשעה חדא" וכו'. ע"כ.

בשו"ת (אבהע"ז ס' מ"ה) כותב רבינו זצ"ל:

"מכתבו קבלתי זה קרוב לד' שבועות, אמנם בעת שהגיע מכתבו לידי הייתי טרוד מאד להשיב תשובות נחוצות לשעה, ואח"כ נסעתי מביתי שני פעמים ונתעכבתי כמה ימים, ובבואי לביתי מצאתי מכתבים רבים מכמה מקומות שהי' נחוץ לי להשיב כי הי' נחוצים לשעה, וגם כי כחי כשל מאד, לזאת לא עיינתי בתשובתו עד עתה, וגם עתה אינני מופנה, והטרדות רבו למעלה, נוסף על חולשת גופי, לזאת לא אוכל להשיב על דבריו ואשוב רק לדינא כפי הנלפע"ד". ע"כ.

אכן רבינו זצ"ל עם כל טרדותיו, לגודל צדקתו לא הניח ידו מלהשיב לשואליו דבר, ומופלאים דבריו בשו"ת (אבהע"ז ס' ד'):

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

"ידוע שאי אפשר לעכב מלהזדקק למצוה רבה זו (להתיר לישא אשה על אשתו שנשתגעה) אפי' שעה חדא" ... ע"כ.

***

בספרו ישרש יעקב עמ"ס יבמות (ק"ט ע"ב) כותב רבינו זצ"ל דברים מופלאים, המראים את מבטו העמוק והמופלא בהקשר לדיין הצריך לפסוק הלכה לשאלה הבאה לפניו ואלו דבריו:

לעולם יראה דיין עצמו כאלו חרב מונחת לו בין יריכותיו כו' ע"כ, לשון רי"ף שבעין יעקב שלפעמים יבא לפני הדיין משפט נשים, צריך לירא מחרב שהיא מונחת בין יריכותיו שהיא המילה ולא יהרהר בנשים ח"ו ע"כ.

וכבר מפורש עיקר דבר זה במדרש רבה פ' נשא פי"א וז"ל: רי"א בשעת הדין הכל נו"נ בהלכה להוציא הדין לאמתו, והיו רואין כאלו חרב מונחת להן בין ירכותיהן וגיהנם פתוחה לפניהם, הוי מפחד בלילות כו', ר"מ חתנו דר"א בר"א, אם באה אשה אצלך לביהמ"ד לשאול לך על הדין או על השאלה תהא רואה אותה כאלו יצאה מירכך, לא תתן בה עין ותהא מפחד מדינה של גיהנם הדומה ללילה וכו' ע"ש.

ועיין במדרש חזית ג' [שם איתא בזה"ל: רבי מנחם חתניה דר' אלעזר בר בונא בשם ר' יעקב בר אבינא, אם באת אשה לפניך לבית המדרש לשאול לך שאלה על כתמה ועל נדתה, תהא רואה אתה כאילו שיצאת מירכך, ואל תתן עיניך בה, ותתפחד מדינה של גיהנם], אמנם ברמב"ם פכ"ג מסנהדרין הגירסא כאלו חרב מונחת לו על צווארו וכן הוא בטושו"ע ח"מ ס"ח ס"ב. ע"כ. הנה אלו הם הרגשותיו של רבינו זצ"ל בנוגע לזהירות של הדיין ביושבו בדין וללא ספק מדידי' נפח גם לאחרים.

***

בתשובתו (אבהע"ז סי' כ"ט) הוא כותב:

"ואם אמנם כי ידעתי מיעוט ערכי, אין בבית לחם ושמלה, צעיר לימים אנכי, לא הגעתי לפלגות ראובן, ובפרט בעניני עגונות שהם עמוקים מני ים, ודרשו בהם כל גדולי פוסקים ראשונים ואחרונים, כל אחד מתנבא ובורר דרך לעצמו, ואולי מחמת עומק המושג וקוצר המשיג אבא ח"ו לידי שגיאה רבה, אמנם לא לקבוע הלכה באתי להורות הלכה למעשה, רק להקריב משפטה לפני גאוני הדור כי להם משפט להפלות ולטהר ולא אנו, ואעפ"כ לא יכולתי מלט להשיג משפטה להלכה ולא למעשה לפי דעתי הקלושה, הואיל בעת ההוא היא בגבולי היתה, והחלל נמצא סמוך לגבולי, צריך אני הצעיר לפתוח בהצלה תחלה, ומד' אשא שלא אכשל בדבר הלכה ואדרבה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש". עכ"ד הנפלאים.

אך כנגד זה, כשכתב תשובה הרי הוא מצייין (או"ח סי' ל"ו): "אני מדקדק בדקדוק יפה, כל דברי אין בהם עקש ונפתל" ע"כ.

ולהלן (סי' ל"ח) בסופו הוא כותב: "יקרא את דברי במתינות" ע"כ.

ואמנם תשובותיו של רבינו זצ"ל התקבלו בכל קצווי תבל.

ומופלא הסיפור שהי' לרבינו זצ"ל עם מו"ר, הגה"ק בעל "תורת חיים" מקאסוב זצ"ל.

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

פעם שבת הגה"ק מקאסוב זצל בעיר זלישטשיק, ורצו אז גבאי ביהכנ"ס הגדול בעיר להרחיב את עזרת הנשים על חשבון חלק מביהמ"ד שהיה מיועד לגברים, ונשאלה השאלה האם מותר לעשות כן שהרי ע"ז יורד החלק הזה מקדושה חמורה לקדושה קלה. לאותה שבת בא רבינו זצ"ל להסתופף שם בצילא דמהימנותא, פנה אליו הרה"ק מקאסוב זצ"ל ואמר לו, שאל יבוא לעריכת שולחנו הטהור בליל ש"ק, אלא ישב כל הלילה לעיין בשאלה זו - ואכן עלה בידו של רבינו זצ"ל למצוא היתר לכך, תשובתו בענין זה נמצאת בספר שלפנינו (סי' כ"ח). וכפי המסופר, התבטא אז הרה"ק מקאסוב זצ"ל, שרבינו זצ"ל כיון כאן להלכה ובירכו שיתקבלו חיבוריו בישראל.

ואכן יש לומר כיום, כי מדבריו של הגה"ק מקאסוב זצ"ל לא נפל דבר ארצה. ששת כרכי ה"בית שלמה" שבהם כאלף תשובות בכל חלקי השו"ע, נתפשטו ונפוצו בכל בית ישראל ונתקבלה הלכה כמותו בכל מקום, כן ספרו "ישרש יעקב" המכיל דברי הלכה ואגדה על מסכת יבמות מקובל מאוד על הלומדים עד היום.

***

יחסם של גדולי ישראל לספר

הנה יותר ממאה עדים תעיד העובדה, שבכל ספרי גדולי גאוני גליציה, מתפלפלים ודנים ומתחשבים ביותר בדברי רבינו זצ"ל ובפסקיו. וכמובא בספר שלפנינו במדור "השלמות". בו מתגלה לפני המעיין קשת רחבה של גדולי הדורות עד לדורנו היום, מפוסקי הדור, הדנים ומעיינים בכובד ראש בדברי רבינו זצ"ל ומתייחסים לפסקיו כהלכה פסוקה.

נביא להלן כמה דברים בענין זה.

***

בספר שו"ת שרגא המאיר להגה"צ ר' שרגא פיוויש שנעלברג ז"ל (ח"ב סי' ע"ו) כותב:

"שמעתי מפ"ק מו"ר הגאון מטשעבין בעה"מ ספרי דובב מישרים זצ"ה ששמע מפ"ק הגאון בעל אמרי יושר זצ"ל שאמר, שבדור הנודע ביהודה היה הנודע ביהודה פוסק הדור. ואחר כך היה הגאון בעל החתם סופר פוסק הדור, ואח"כ היה בעל בית שלמה פוסק הדור, וכעת אמר בעל אמרי יושר שהערך ש"י הוא פוסק הדור", כך שמעתי מפ"ק. ע"כ.

כע"ז הביא בספר קול יעקב להגרא"י טיטלבוים ז"ל (ע' כט) שהגאון ר' מאיר אריק זצ"ל כינה את שו"ת בית שלמה לרבינו זצ"ל: "המהדורא בתרא של החתם סופר".

ובספר אבני שיש (ע' של"א הערה יט) מביא:

הגאון המפו' אבד"ק טשימפא בעמח"ס שו"ת תפארת אדם הי' אומר בשם הרבנים המובהקים מדור הקדום, שהי' (רבינו בעל ה"בית שלמה" זצ"ל) נחשב כמו הנודע ביהודה בדורו (מפי הרב החסיד הנכבד ר' פינחס ניימאן שליט"א ששמעו מפיו). ע"כ.

עוד הביא בספר הנ"ל (ע' של"ב הערה כא): ומפי הגה"צ ר' אליעזר דוד פרידמאן שליט"א שמעתי שהגאון מטשעבין הי' מכנהו "דער גאליציענער חתם סופר" ע"כ.

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

יש לציין שהגאון ר' אהרן יהודה וואלנר זצ"ל סיפר ששמע מדודו, הגאון רבי מאיר אריק זצ"ל שאמר כי מורו ורבו בלימוד סוגיות הש"ס הי' הגאון בעל כוכב מיעקב, ומורו ורבו בהוראה היה הגאון בעל בית שלמה ע"כ.

***

בשו"ת לחם שלמה להגה"צ משימלוויא זצ"ל (סי' פ"ט) כותב: "מי יבוא אחר המלך לחלוק עליו כי נתקבלו פסקיו בכל העולם" ע"כ

***

בשו"ת מנחת אלעזר להרה"ק ממונקטש זצ"ל (חלק ד' סי' ל') כותב:

"הגאון בית שלמה ז"ל הוא מראשי עמודי ההוראה באחרונים מדור שלפנינו" ע"כ.

ויש לציין לעובדה נפלאה המובאת בספר התולדות "בית שלמה", תולדות הרה"ק ר' שלמה ממונקטש זצ"ל (ע' מה - אות קד):

קרוב לכלות השנה שנלקחה זוגתו הצדיקת ע"ה התחילו לדבר בו נכבדות הרבה ובתוכם גם אלמנת הרב הקדוש המפורסם מוהר"ם מוויזניצא זצלה"ה. ורבינו התחיל לעיין בעומקן של הדברים להלכה ולמעשה אם מוטל עליו עוד לישא אשה, לאשר לא זכה להוליד עוד בת, ועפ"י הלכה מצות פ"ו היא להוליד זכר ונקיבה, אך בנידון דידי' היכא דיש לו שני בנים ובנו אחד הוליד כבר גם בת (שכן הי' כבר זכר ונקיבה לבנו הרה"ק רמ"ל זצ"ל) אם קיים בזה מצותו.

ובעינינו בזה קרא את נכדו (רבינו הק' בעל מנחת אלעזר שליט"א) להיות לו לעזר למצוא פתרון דבר, וכך הי' אומר, הנני רואה בזה דעת הרמ"א להחמיר ודעת המהרש"ל ביש"ש בפ"י דברי הש"ס יבמות דהיכא שיש להבן בת אז יצא גם בב' זכרים, ולדעתי כדאי הוא המהרש"ל לסמוך עליו בזה, ואמר כי קשה עליו מאד מאד קרוב לעת זקנתו שכבר פירש שנים רבות מענינים כאלו שיוכל עתה להוריד את עצמו לקבל עליו חיוב עונה כדרך כל הארץ, אך אם לא מצאתי תנא דמסייע להקל, אז החיוב הוטל עליו במצות התורה לקיים במסירות נפש גדול.

ונכדו הנ"ל הביא לו עוד תנא דמסייע הגאון בעל בית שלמה בספרו ישרש יעקב שמכריע גם כן כשיטת המהרש"ל, וכן נוטה דעת הגאון בישועות יעקב שם, ורבינו נתמלא גיל וחדוה כי מצא את שאהבה נפשו לצאת מידי חיוב, והכריע כך בדעתו הטהורה שלא לישא עוד אשה כי אם בגפו ישב כל ימי חייו, בכדי שיוכל לדבק את עצמו בתורה ויחודים באין מפריע: עכ"ד שם.

הנה דמבואר דסמך הרה"ק ממונקטש זצ"ל על דברי רבינו זצ"ל בענין חשוב וחמור כל כך לגבי עצמו.

***

רבינו החפץ חיים, בספרו המשנה ברורה זצ"ל על שו"ע או"ח אשר זכה והתקבל ונלמד בכל תפוצות ישראל ממש. וממעט עד למאוד בהבאת דברי שו"ת מהאחרונים, מסתמך על רבינו זצ"ל בשמו בכמה מקומות: במשנה ברורה סי' רנ"ג ס"ק צ"ט. במשנה ברורה סי' שס"ב ס"ק ס"ד, בשער הציון סי' שס"ג ס"ק ט"ז ובשער הציון סי' שפ"ב ס"ק מ"ט. וזה דבר חידוש.

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

גם רבינו החזון איש זצ"ל העיד^{לה} שהספר "בית שלמה" הי' מונח אצל אביו הגאון ר' שמריהו יוסף זללה"ה בקוסובה על השלחן ע"כ.

במקום אחר^{לו} מוזכר בשם הגה"צ רא"ד פרידמן שליט"א שהחזון איש זצ"ל התבטא: "את הבית שלמה אני מכיר עוד "פון דערהיים", הוא היה בעל הוראה".

ואמנם, מועטים ביותר הם האחרונים שהחזון איש זצ"ל מפלפל בדבריהם, ובדברי רבינו זצ"ל הוא מפלפל בספרו על או"ח סי' כ"ט ס"ק ג' ד' וי"א. ובספרו על יו"ד סי' קכ"ז ס"ק ב' ע"ש.

ומובא^{לו} בשם הגה"צ ר' שלום משאץ זצ"ל מלונדון שהי' רגיל לומר, שאחרי גמר הלימוד השייך להוראה בשו"ע יו"ד ח"א, ההשלמה היותר טובה ומועילה לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא, ולהתלמד איך להורות למעשה כדת וכהלכה בדמיון מילתא למילתא, הוא ללמוד התשובות בשו"ת בית שלמה הנוגעים ליו"ד. ע"כ.

הגה"ק מצאנו זצ"ל בספרו שו"ת דברי יציב (או"ח סי' רכ"ז ס"ק ד') כותב: "וקם דינא דהבית שלמה שהיה פוסק מובהק, וראוי לסמוך עליו אפילו בחמורות וכאשר קבלתי מפי צדיקים שלפנינו" עכ"ל.

עוד כתב בשו"ת (יו"ד סי' ל"א):

"ומי יעמוד בסוד גדולים כהפוסק האדיר בעל בית שלמה לדעת קדשו בענינים טמירים מאתנו ודו"ק" ע"כ.

וכאשר הבאנו לעיל העובדה המופלאה מהרה"ק ר"י מרוזין זצ"ל שהעיד שב"ד של מעלה מתחשבים בפסקו של רבינו זצ"ל, וברכתו של הרה"ק ה"תורת חיים" מקאסוב זצ"ל לרבינו זצ"ל שיתקבלו חיבוריו בישראל, וכן ידוע שהרה"ק השר שלום מבעלזא זצ"ל העיד על רבינו שלמד תורה לשמה^{לו} עוד מובא^{לו} שהגה"ק ר' מאיר מפרימשלאן זצ"ל הי' רגיל לומר על רבינו זצ"ל:

"התורה אמרה "צדק צדק תרדוף", ודרשו חז"ל אחרי ב"ד יפה, המכוון הוא: אחרי ר' שלמה לסקאלא" ע"כ.

ואכן רואים אנו במוחש, כי ספרו של רבינו זצ"ל חובק זרועות עולם בכל מקצועות התורה ובמיוחד בהוראה הלכה למעשה בכל השאלות הנצרכות למורה הוראה בישראל ויושב על מדין, שו"ת בית שלמה על ד' חלקי השו"ע, כולל שמונה מאות ושלישים ושתיים תשובות על כל מקצועות התורה וההלכה, שהפכו במשך הזמן לנכסי צאן ברזל לרבנים ומורי הוראה ויושבי על מדין כולל גאוני וגדולי פוסקי הדור בדורות שאחריו, שקיבלו את פסקיו כהלכה פסוקה וברורה שאין לפקפק ולהרהר אחריה.

★★★

לה ספר מעשה איש (חלק ג' ע' צד הערה 15) וכן מובא גם בספר עמודי שש (ע' 273) בשמו כהנ"ל.
לו ספר אבני שייש (ע' שלב הערה כד)
לו ספר אבני שייש (ע' שלב), הגה"צ ר' אלחנן הלפרין שליט"א אב"ד דגולדס-גרין בלונדון מספר, כי כשלמד לפני הגה"צ משאץ זצ"ל, הי' מעיין בתוכן הענינים בשו"ת בית שלמה, ובכל נושא שנודן שם הי' אומר הרה"צ משאץ בע"פ מה הי' משיב על כיו"ב ואח"כ הי' מעיין בתשו' בית שלמה בפנים לראות אם כיוון לאמת ע"כ והוא ענין נפלא.
לח ספר אבני שייש (ע' שלב) ושם מסיים: ולכן התחשבו תמיד מאוד בבעלזא בפסקיו הברורים ע"כ.
לט בספר הנ"ל (שם)

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

זרעו אחריו

ששה בנים ושלוש בנות הותיר אחריו רבינו זצ"ל.

א) **הגאון** רבי אברהם, שנודע כגאון עצום. כיהן פאר כאב"ד בפרוביזנא, ואחרי פטירת אביו מילא מקומו בעיר סקאלא. הוציא לאור את ספרי "בית שלמה" והוסיף בהם הערות והארות המלאות גאונות וחרירות עצומים.

בנו הי' הג"ר נתן נטע שניהן כאב"ד בעיר סקאלא על מקום אביו בין השנים תר"פ-תש"ג.

ב) **הגאון** רבי יוסף.

ג) **הגאון** רבי משה ארי, בנו הי' הגאון ר' יוחנן אליעזר.

ד) **הגאון** רבי ירוחם, בנו הי' הגאון ר' דב בר שהי' אב"ד בוצ'צ'י, בורדווען, הרצה, ודורוהוי, נלב"ע בשנת תרפ"ט. מא

ה) **הגאון** רבי יעקב

ו) **והגאון** רבי יהודה ליב"י

בתו מרת שיינא רחל נשאה להגאון ר' ברוך מאיר מנטשל. יליד בוטאטש. שהיה עליו עצום. בגיל עשרים נתמנה כדומ"צ בזבלטוב. בשנת תר"י נתמנה לרבה של פוטיק ובשנת תר"כ נתמנה לאב"ד באוסציא - ביסקופייע שלייד סקאלא. חיבר שו"ת רב טובך שו"ת על שו"ת יו"ד. בספרו זה שנדפס בלעמברג תרמ"ד מפלפל הרבה בדברי תורתו של חותנו זצ"ל. מ

בת נוספת של רבינו, מרת רוזא רבקה נשאה לרבי מנדל פידרר.

בת נוספת, מרת מרים נשאה להגאון ר' משה הלוי מבוטושאן (ראה בשו"ת בית שלמה יו"ד ח"א סי' י, וח"ב סי' קו, ואבה"ע"ז סי' לד) תשובות מרבינו זצ"ל אליו.

כתביו וספריו

כתבים רבים השאיר רבינו זצ"ל אחריו. מתוכם הדפיס לראשונה בלמברג - תרכ"ג את ספרו "ישרש יעקב" חדושי הלכה ואגדה על מסכת יבמות, ספר המקובל מאוד על הלומדים מסכתא זו עד היום. ספר זה נדפס עוד כמה פעמים במהדורות צילום.

מ ראה בספר מאורי גליצי' לר"מ וונדר שיחי' (חלק ג' ע' 419) המתאר את המחלוקת שהיתה סביב רבנותו זו. וחסידיו ויוזניץ התלכדו סביב הג"ר אברהם הנ"ל ע"ש. וראה בספר אגרות הרה"ק מרוזין ובניו זצ"ל (ח"ג אגרת קעד) מכתב מהרה"ק בעל "צמח צדיק" מויוזניץ זצ"ל אל גיסו הרה"ק ר' אברהם יעקב מסדיגורה זצ"ל ובו מבקש ממנו לתמוך במועמדתו של הגאון ר' אברהם זצ"ל לרבנות סקאלא ע"ש.

מא זוגתו של הג"ר דב בר היתה מרת חיה שרה בתו של הג"ר יוסף אהרן מרילס (מאורי גליציה ח"ג ע' 958) אחרי שנפטרה בצעירותה, נשא בווי"ש את אחותה מרת יענטע. (ראה בקי' התולדות בסו"ס אהל שמעון להגה"ק ר"ש מיארוסלב ע' פב).

מב ראה אודות כל השושלת החשובה בספר מאורי גליצי' לר"מ וונדר שיחי' ח"א (ע' 829-839)

מג מאורי גליציה (חלק ג' ע' 895)

מד מהרה"ג ר' יצחק צבי הכהן ווייס שליט"א מפי אביו, הגאון ר' שלום זצ"ל נכד רבינו זצ"ל.

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

את ספרי תשובותיו הוציא לאור בנו הגאון רבי אברהם זצ"ל ממלא מקום אביו ברבנות סקאלא, שגם הוסיף להם הערות והארות חשובות בגליון הדפים. בשנת תרל"ז נדפס כרך השו"ת על או"ח, בשנת תרל"ז הכרך יו"ד חלק א', ובשנת תרל"ח הכרך יו"ד חלק ב'. בשנת תרמ"ט כרך אבהע"ז ובשנת תרנ"א כרך חו"מ.

בתחילת כרך חו"מ מזכיר בנו הג"ר אברהם זצ"ל שמקוה להוציא לאור גם את השו"ת בעניני טומאות וטהרות שהשאיר אחריו אביו. וכן את חיבורו "בארה של מרים" על מקוואות. וחבל על דאבדין כי לא זכינו לאורם. מה

***

המהדורה שלפנינו, המופיעה ביוזמתו ובעידודו ובחסותו של ידי"ן היקר והאהוב, איש חי רב פעלים אוהב תורה ולומדי, עדין הנפש, נכדו של רבינו זצ"ל אשר נקרא בשמו, הרבני החסיד רבי שלמה דרימר שליט"א, אב"י בעיר ניריארק. נערכה מחדש, כל המראי מקומות נבדקו ותוקנו והושלמו. נפתחו אלפי ראשי תיבות שחלקם היו ממש בלתי ניתנים להבנה ופענוח. בוצעה חלוקת קטעים, פיסוק, כותרות ומפתחות לפי סדר נושאים ושמות האישים.

ובנוסף, להנ"ל, הוספנו בגליונות העמודים מדור נכבד בשם "השלמות" ובו בא אוסף נפלא של מאות ציטוטים מספרי רבותינו הק', גאוני וגדולי הדורות האחרונים זצ"ל ושליט"א אשר מביאים, מסתמכים, מתפלפלים ודנים בדברי רבינו זצ"ל, ודבריהם היקרים הם כזו זהב סביב למנורה הטהורה - דברי תורתו הקדושים והטהורים של רבינו זצ"ל.

אין לנו ספק שיש עוד הרבה קטעים בספרי הפוסקים הדנים בדברי רבינו זצ"ל אשר נעלמו מעינינו בעת עריכת ספר זה, ונודה מאוד לכל מי שיאיר ויעיר לנו מדברי רבותינו זצ"ל הדנים בדברי רבינו זצ"ל ואשר לא מובאים כאן.

***

זכותו הקדושה של רבינו זצ"ל וזכות תורתו הקדושה, תעמוד לנכדו, המציג לו יד ושם לדורות עולם. הנדיב הנכבד רבי שלמה שליט"א, ויזכה יחד עם נוב"ב שתחי' לאוי"ט לראות נחת דקדושה מכל יוצ"ח היקרים שיחי' לאוי"ט, ויזכה לסייעתא דשמי' בכל אשר יפנה ויצליח אי"ה. ויזכה לראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות מתוך בריאות השלימה, נחת והרחבה וכל טוב כל הימים אכ"ר.

***

ואנו תפילה ובקשה שיעזור השי"ת, וזכות אותו גאון וקדוש זצ"ל, אשר כפי שהובא לעיל, פסקי דינו היו מקובלים גם בב"ד של מעלה, ימליץ טוב עבור נכדו, הנדיב החשוב, רבי שלמה שליט"א ועל כל העוסקים במלאכת הקודש הזו ועל כל המעיינים בספר קדוש זה. שנזכה כולנו לברכות שמים מעל, בגו"ר, ונזכה כולנו לראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות מתוך נחת והרחבה, ונזכה במהרה לראות בביאת משיח צדקנו אכ"ר.

מה בספרו ישרש יעקב על יבמות (פב: - פח. - קיט:) מזכיר רבינו זצ"ל את ספרו על מקוואות וכן בתשובותיו ראה לדוגמא (או"ח סי' לא) ועוד. בכרכי השו"ת מוכרים פעמים רבות חדושי על יו"ד.

זכרונות סבתה של הכלה מרת יוכבד ע"ה זלמנוב

רבנו של עולם!!!
ווי זאל איך דיר דאנקען
פאר די גוטע געדאנקען
וואס דו טוסט מיר בריינגען,
טוסט מיר שיינקען,
טוסט מיך טראכטן און דיינקען...
פארשרייבן זיי אף פאפיר,
לויבן און דאנקען דיר
וואס אן ערהייבענע פארפאסונג האסט מיר געגעבן
אין לעבן,
טאג און נאכט
אין זיי פארגאפט!....

מכתם
וויפל עס וועלן זיך בלעטער שרייבן,
וויפל עס וועלן זיך ביכער קלייבן,
קיינמאל אף פאפיר וועט ניט בלייבן
מענטשלעכער צארן... פרייען... און לייזן...
קיינמאל וועלן ווערטער אין זיך ניט אנטהאלטן
דעם יידישן מסירות-נפש'דיקן כוח צעשטראלטן...
און די געטלעכע נפלאות'דיקע ניסים
וואס אין דעם זיינען באהאלטן!...
קיינמאל וועלן געפילן
מיט ווערטער זיך ניט קענען פארפילן...
זיך קענען ניט ערפילן...
זיך קענען ניט פארשרייבן
זיי זאלן זיך ניט צערייבן...

Translator's Note

I was honored to be asked by my brother-in-law Rabbi Yerachmiel Zalmanov to translate this powerful and inspiring story. In order to make the story flow and make it more readable in the English language, (with the permission of the family) there are some minor changes to the original Yiddish text, including passages found in quotations. If I have caused any damage in this way, I ask forgiveness from the subjects of the story.

Dov Baron

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

אריינפיר

ניט פארלארן, וועלכע שפרייטן זיך אין ליכטיקע שטראלן
פון ערהייבונג און הייליקער גייסטיקער ווירקונג (השפעה)
אף דור דורות!...

דער גרייסער זכות צו זיין במחיצת פון דער
אצילות'דיקער צדקנית הייליקער - האם המלכותית של
כ"ק אדמו"ר מה"מ - הרבנית מרת חנה נ"ע, וואס איז
מיר געגעבן געווארן פון אויבן, טו איך דעם באשעפער
אימער דיינקען און לויבן, דיינקען און גלויבן, אז ער איז
מיר געשאנקען געוואכן אין זכות פון די טייערע הייליקע
עלטערן נ"ע הצדיקים, ליובאוויטשער חסידים, דעם
רבי'נס (פריערדיקן נ"ע) הייליקע שלוחים אין קרים (האלב
אינדזל), צדיקים ושרי-דרך און ישרי-לב מיט אומגעהויער
חסידישער מסירות נפש'דיקייט (אין אלע געביטן) פאר
יידישקייט אין די שווערע, פארשוועכטע "שטאלענע"
סטאלינ'ס צייטן...

מיט שטענדיקן רצון (וועלן) און טרוים פון אונזערע
ליבע, גייסטיק - מונטערהאפטע עלטערן צו זיין אין דער
הייליקער לאנד פון גאט'ס באגער - אין לאנד פון יידישן
גייסט...

בין קודש לחול!

בין חול לקודש!

א פערזענלעכער היסטארישער איבערבליק פון
איבערלעבונגען אין א מסע - רייזע אין די נאך מלחמה
יארן 1946 - 1949,

בריינגענדיגע צו פארשפרייטונג פון חסידות חב"ד און
חב"דער קהילות פון רוסלאנד אין איראפע, אמריקע, ארץ
ישראל, אפריקע, אוסטראליע אסיא וכו' און דער גאנצער
וועלט

עד ביאת הגואל!

בימינו ממש! אמן ואמן!

יהיה כן!!!

עס איז גאר ניט "פשוט" און גאר ניט לייכט
"ארויסציען" און פאנדערוויקלען פערזענלעכע טייערסטע
ערינערונגען און פאסירונגען פארבונדענע מיט טייערע,
ליבע, הייליקע געשטאלטן פון נשמה - טיפעניש, דורך
יארן באהאלטענע מיט זייער אנדיינק צעשטראלטן. וואס
לעבן אין הארצן און אין זיכרון - ווערן ניט פארגעסן און

My Escape from Russia with Rebbetzin Chana

by Yocheved Zalmanov

Introduction:

This is my historic personal experience amongst a group of Chassidim that escaped Russia after World War II (during the years 1946 - 1949). This great escape led to the spreading of the Russian Chabad community and Chabad Chassidus to Europe, America, Eretz Yisroel, Africa, Australia, Asia and throughout the world.

It is not easy at all to open up and express my most personal, dear recollections that come from deepest holy parts of the *neshama* after hiding there for so many years like shining memories. These remembrances live in my heart and memory, never lost or forgotten, spreading out like beams of light to lift up and have a holy spirited effect for many generations.

The great merit given to me from Above to be in the vicinity of the heavenly holy Tzidkanis, the royal mother of the Rebbe MH"m, **Rebbetzin Chana of blessed memory**, causes me to always thank and praise the Creator.

No doubt, I was granted this privilege in the merit of my dear holy parents who were shluchim of the Frierdiker Rebbe to the Crimean Peninsula. They were honest, pure-hearted

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

וואס דריקט זיך אויס אין אלע [מעשים] – חסידישע טעטיקייטן אין יעדער צייט און אין יעדער ארט!...

זייער ווארט פאר אונדז (זייערע קינדער) איז געווען און איז אימער קודש קדושים!... מסירות נפש איז דער גרונט און יסוד פון ליובאוויטש,

פרק א / מגיעים ללבוב

גאנצער וועלט-אונטערדר'יקערס... ניט טפיסעש, ניט פיינען, ניט הונגער און נויט, ניט פארשיקונגען אין סיביר, האבן ניט אפגעשוואכט און ניט אפגעשטעלט די מסירות-נפש'דעקע טואונגען פון די איבערגעגעבענע בלב ונפש ליובאוויטשער-חיילי השם! חיילי האדמו"רים! חיילי הרבי!, צעשפרייטע באהאלטענער הייט אין פיל, פיל שטעט און שטעטלאך אין גרייסן מעכטיקן רוסלאנד פון פחד-שרעק און יסורים, ווייל רעליגיע איז געווען פארבאטן און געהאסט און באשטראפט ווי אן אנטי-רעוואלוציאנערער אקט... פאר אלע פעלקער איבערהויפט פאר יידן...
... באלד נאך די שרעקלעכע מלחמה יארן, ווען די פוילישע יידן האבן באקומען אן ערלויבעניש (די

... די ידיעה וועגן ארויספארן פון רוסלאנד איז דערגאנגען צו אונדז (צו מיר) ווי א פארכישפ'טער געהיים-סוד... צווישן די ליובאוויטשער יידן און האט אויפגעהויבן הערצער און מוחות צו ערפילן דעם לאנג-יארקן טרוים און זייער איינגעווארצלטן יסוד (גרונט) פון מסירות נפש פאר תורה און יידישקייט, וואס האט ניט קיין גרענעצן ניט אין צייט, ניט אין ארט, ניט אין פיזישע כוחות!...
דעם אויבערשט'נס תורה ומצוות און דעם הייליקן רבי'נס קדושה-ווארט – דאס זיינען די ריכטיק-אמת'ע וועג-ווייזערס אין חסידישן לעבן!...
אלע שוועריקייטן, אלע רדיפות, טאג טעגלעכע יידיש צרות און יסורים פון הונדערטע יארן – זייער ווארט איז הייליקער שטארקער, מעכטיקער און העכער פון דער

tzadikim with unbelievable *mesiras nefesh* for Yiddishkeit in the harshest, most terrible times of Stalin. My dear courageous parents' constant desire and dream was to be in G-d's beloved Holy Land, the land of the Jewish Spirit. Their every word to us (their children) was holy of holies.

Mesiras nefesh is the very base and foundation of Lubavitch. It must express itself in all actions and happenings of Chassidim in all times and in all places!

Chapter I

The news of the possibility of escaping Russia came to us like a magical secret. It spread amongst Lubavitchers and uplifted hearts and minds with the hope to fulfill our long-time dream and longing to be free to dedicate ourselves to Torah and Yiddishkeit. This was a feeling that came from a great foundation of *mesiras nefesh* that knows no bounds in time, place or physical strength.

It is G-d's Torah & Mitzvos and the holy Rebbe's word that are the only true guidance in the Chassidic way of life!

One word from our Rabbeim is holier, stronger, more powerful and higher than all the hardships, persecutions, troubles and sufferings of hundreds of years from our oppressors.

The arrests, persecution, hunger, and even exile to Siberia did not weaken nor delay the acts of *mesiras nefesh* actions of the selfless dedicated Lubavitch foot soldiers! Soldiers of

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

"פריינטלאך" – און "איבערגעבן" צו פוילן... און אירע בירגער...

פארשטייט זיך, אז דער "סוד" האט צעפלאמט א פלאם פייער אין די יידישע רעליגיעזע הערצער, אויסגמאטערטע אין רוסישן "גן-עדן"...

... בליץ שנעל האבן ליובאוויטשער יידן פארלאזן אלעס: היימען, ארבעט'ס פלעצער, קרובים, לערן-אנשטאלטן, איבערגעשיקט קינדער מיט קרובים וכו', ווי ווער עס האט געקענט, ווי ווער עס האט באוויזן און מ'איז געהיימניש געפארן – "געלאפן" – פול מיט שרעק-געפילן פאר יעדן "שאטן", ציטערניש, פלאטערניש פאר שפיאנזש, פאר פאליציי-היטערס, פאר די שונא-ישראל, פאר מאַסערס און מסירעס...

נאר מיט גייסטיקער גבורה – מיט "הימלעשער גבורה" – איבער גבורה, צו דער גרענעץ שטאט – לעמבערג (לבוב)...

ווי אזוי און ווי מ'פארט ווייטער, ווייזן וכו'? האט מען

רעפאטריאציע יארן) זיך אומקערן צוריק אין זייער היימלאנד-פוילן [בשנת תש"ה-ו'] – פארלאזן רוסלאנד, האבן די קוים לעבן-געבליבענע פוילישע פליטים פון קאלטן סיביר וועלדער, אויסגעשטאנענע הונגער און נויט, פרעסט און קעלט (איבער 50-60 גראד) און איבער מענטשלעכער שווערער ארבעט, ווו אסאך, אסאך יידישע לעבנס זיינען אומגעקומען...

א טייל האט זיך איינגעגעבן אריינדריגען אין סאמארקאנד, טאשקענט, טשימקענט א. א. וו. און אויסמישן זיך מיט די יידיש-רוסישע עוואקואירטע דארט ווי ברידער-פריינט! האט זיך געשאפן א מעגלעכקייט (א געהיימע א באהאלטענע - סוד'דיקע) צו שמוגלען די גרענעץ! צוזאמען מיט די לעבן געבליבענע פוילישע יידן- דורך פאלשע פאפירן, אף די נעמען פון זייערע אומגעקומענע מענטשן.

ווי ס'איז געווארן באוואוסט איז רוסלאד געווען פאר אינטערעסירט עס זאלן ארויספארן וואס מער פוילישע – צו ווייזן פאר דער וועלט ווי זי איז געווען "גוט" –

G-d! Soldiers of the Rabbeim! They were spread out in the many cities and villages of the huge mighty Russian Empire. They were hidden and underground in great fear because religion, especially Judaism, was outlawed and harshly punished as an antirevolutionary act.

Just after the horrible years of World War II, Russia granted Polish refugees the opportunity to be repatriated to their homeland. Russia did this to show the world that it was "benevolent" and "friendly" toward its neighbor Poland and its citizens.

Polish Jews just barely living, surviving hunger and hardships, frost and extreme cold (as cold as -50 or -60 degrees), and inhumane harsh labor in the cold Siberian forests, were now able to leave Russia. Many of their brethren had perished under the harsh conditions.

Some of these Polish Jews had been able to settle in cities like Samarkand, Tashkent, and Tshimkent. They joined the Russian Jewish population, living there like friends and brothers.

This created an opportunity, a secret held in strict confidence, for other Jews to smuggle across the border together using the passports of deceased Polish Jews.

It goes without saying, this secret lit up a fire in the hearts of religious Jews who were oppressed and exhausted by the Russian "paradise".

Like lightning, we Lubavitchers left everything – our homes, our employment, our relatives, our schools, and everything we knew. We mobilized in every way possible towards the border city and staging point: Lemberg, Ukraine (now Lvov). Children were sent off with relatives. Those who were able made the journey. We ran full of fear, trembling from every shadow, terrified of police, anti-Semites, and government informers. We succeeded with superhuman "heavenly strength".

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

צווייפקלייבן יעדן מיטפארער'ס פאסירונגען בא דעם –
וועט פעלן פאפיר צו שרייבן און צייט צו לייענען... ניט דא
איז דער ארט.

...ווען מיר זיינען אנגעקומען אין דער שטאט לבוב-
לעמבערג, איז דער ערשטער "עשאלאן" (רכבת משא -א
צוג פאר בהמות) מיט אייניקע ליובאוויטשער משפחות
שוין געווען אפגעפארן, די דערווייל איבערגעבליבענע
זיינען געווען צעשפרייט אין פארשיידענע ווינקעלאך פון
שטאט, אפט צוזאמען מיט פוילישע משפחות – צוליב
זיכערקייט וועגן און ציטער און שרעק, מיט צעבראכענע
צערודערטע הערצער. היימלאזע, שוצלאזע "דעזערטירן"
מיט פארכאפטן אטעם, מיט הייסע תפילה-געבעטן, האט
מען געווארט און געהאפט אף דעם אייבערשטן'ס גרייסן
חסד, יעדער רגע און

מינוט באם זיין דא, און בוודאי ובוודאי צו א
בשלום'דיקן איבערגיין די גרענעץ!...

די גליקלעכע בשורה וועגן דעם גרייסן נס פון דעם
ערשטן עשאלאן האט זיך מיט אומגעהויער פרייד געטראגן

ניט געווסט, אפשר עטלעכע ליובאוויטשער פירערס,
אלעס איז געווען אין סודי-סודות פון אויער צו אויער, פון
הארץ צו הארץ....

מ'האט געווסט – מ'דארף, מ'מוז אריינכאפן דער
געשאפענעם מאמענט!

ס'איז געווען ניט פארשטענדלאך: - ווי קען דאס
פארקומען אין רוסלאנד, אונטערן נאז פון נ.ק.ו.ד.? נאר
דער אויבערשטער אליין מיט זיין מעכטיקער האנט, מיט
זיינע גרייסע נסים ונפלאות קען פארבלענדן די אויגן פון די
מלוכה-לייט און פארדרייען זייערע קעפ, אז צענדליקער
משפחות, הונדערטער מענטשן – קינד און קייט – יונג
און אלט, זאלן שמוגלען זייערע רוסישע גרענעצן, ווען
אפילו קיין פליג איז ניט געווען אומשטאנד אריבערגיין
די שטאלענע גהינום-ווענט... אפילו ניט טראכטן און
ניט חולמ'ען אין חלום חלומות... "איזמענא רודינע"
(פאראטונג פון לאנד) – איז די גרעסטער שטראף...

ווי אזוי אונזער משפחה איז אנגעקומען אין לעמבערג
זיינען סיפורי-סיפורים פאר זיך... מיר דוכט מ'זאל

How would we travel on? To where? We did not know. Only a few Lubavitcher leaders knew. It was a great secret passed between the few leaders from ear to ear and heart to heart.

We did know that we must seize this great moment and opportunity!

It was beyond belief. How could this happen in Russia under the nose of the NKVD (the Soviet Secret Police)? Only G-d Al-mighty, with great wonders and miracles, could blind the eyes of the government and twist their minds so that hundreds of people, young and old, should be able to escape their Russian borders. Even a fly couldn't have escaped their steel *Gehinom* walls. No one could have imagined or dreamt in their wildest dreams that escape would be possible. Escaping Russia carried the harshest punishments.

How our family made it to Lemberg/Lvov is a story for itself. I think that if we would collect all the stories of all the travelers, we would lack enough paper and time to read.

When we arrived in Lemberg, the first train to freedom carrying some of the Lubavitcher families had already left. The leftover families were scattered in different corners of the city. Often, families were placed together with Polish families for security. They were trembling in fear, with broken disturbed hearts. Homeless, unprotected, deserted, and out of breath, with passionate prayers, we waited and hoped for G-d's great kindness every minute we were there. We prayed to be able to cross the border in peace.

The good news about the first train of passengers miraculously arriving in peace brought great happiness as it spread secretly from heart to heart. It carried the strength, hope and courage to continue waiting. We did not yet know about the ravages and Holocaust in Poland...

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

צווישן סיבירער-וועלדער, צווישן הונגער, צרות און קעלט; דערנאך אין סאמארקאנד, טאשקענט, צ'ימקענט און נאך ערטער, צעבראכענע, דערשראקענע פון "שווארצן" האנדל אין די מערק, אונטער דעם שרעק פון די פאליציאנטן – פון שונא ישראל... פון הונגער און פרעמדקייט, וועלכע האבן יעצט, דא אין לבוב, אף זייער אויפן אומגעדולטיק, צוזאמען מיט די מסירות-נפש'דיקע ליובאוויטשער רוסישע יידן, געווארט וואס שנעלער אנטלייפן פון רוסישן "גהינום", מוירע האבנדיק פאר זייער אייגענעם שאטן...

...די שווערע אנגעשטרענגטע אטמאספער האט ערוועקט בא אונדז בא מיין טאיערער ליבער שוועסטער הדסה און בא מיר א גרייסן רצון אויסנוצן אונזערע מעגלעכקייטן (יונגע, מוטיקע כוחות), כדי אפשר צו בריינגען עפעס נוצן צווישן דעם שווערן מצב פון פארבראגנקייט און שרעק...

אויך לבוב-לעמבערג, די ערשטע (פאר מיר) אויסלענדישע שטאט האט געצויגן מיט אינטערעס, מיט איר אומבאקאנטער אנדערשקייט פון פארשפארטן רוסלאנד... אין.

חלום חלמות האט מען ניט פארגעשטעלע זיין דא, נאך אין אזעלכע אומשטאנדן, אבער יעדערער, ווער האט

און געשפרייט – בסודי-סודות פארשטייט זיך, פון הארץ צו הארץ... געגעבן מוט, האפענוג און שטארקייט ווארטן אף ווייטער, וועגן די שרעקלעכע פאסירונגען פון דארט האט מען ניט געוואוסט...

די מוירע פאר א מסירה איז געווען אזוי שטארק און האט אזוי באהערשט די מענטשן, אז מ'האט אויסגעמיטן אויסריידן אן איבעריקן ווארט, מ'האט מוירע געהאט ארויסגיין אין גאס, נאר באנאכט אין הייף – וואו עס זיינען געווען די נייטיקסטע מעטשלעכע באדערפענישן פארן גאנצן הייף... פלעגט מען ארויסגיין מיט באגלייטונג פון אימעצן פון משפחה, איבערהויבט די מענער מיט בערד און פיאות זיינען געזעסן פארמאכט און פארשפארט בחדרי-חדרים, כדי ניט ארויסרופן קיין אופמערקזאמקייט פון שכנים, פון א מאַסער'דיקער זייטיקער אייג... די סכנה איז געווען איבער יעדערן אף טריט און טראט. טאג און נאכט איז אלעס געווען ארומגעכאפט מיט יסורים, מיט שרעק און האפענונג... מיט תפלות, מיט גבורה הארציקייט, מיט בטחון און גלויבן... פון מסירות-נפש'יקע העלדן-יידן!!!

מיר, אונדזער משפחה האט זיך פארזאמלט אין לבוב א קורצע צייט, איינגעשטאנען אין א דירה צווישן פארשידענע פוילישע יידן אויסגעמאטערטע, פארשיקטע

The fear of being informed upon was so great that we were careful about saying even one extra word. Many were scared to go out in the streets. Only at night did people venture out, escorted, to use the outhouses. Especially the men with beards and peiyos sat secluded and locked inside so as not to arouse any suspicions from the neighbors and eyes of any informers. There was danger in every step. The days and nights were full of pain, fear and hope. These self-sacrificing heroic Jews were immersed in emotional prayer, filled with hope and belief.

Our family gathered in Lvov and stayed the short while in a house together with various exhausted Polish Jews. They had been sent to Siberian forests, suffering hunger, pain and cold. They had made their way to Samarkand, Tashkent, Tshimkent and other places. They were broken, fearful of the police, anti-Semites, and their experiences in the black-market and scared of their own shadows. Now, they waited impatiently together with the self-sacrificing Russian Lubavitchers for the chance to quickly run away from the Russian *Gehinom*.

The difficult stressful atmosphere awakened within me and my dear sister Hadassah a great desire to use our young courageous abilities to help the frightful situation in any way possible.

I was also attracted to the unfamiliar new sites of Lemberg/Lvov. It was the first city I had been to outside of locked-up-Russia. (Lvov was part of Poland before World War II and thus much different.) I never dreamed of being here in my wildest dreams, especially under such circumstances. Yet, everyone who wished could feel and see how G-d had spread his wings in a

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

געוואלט, האט געפילט און געזעהען, ווי דער באשעפער אליין האט צעשפרייט דא זיינע נסים'דיקע פליגלען... פלעגן מיר (מיין שוועסטער – מרת הדסה פערמאן און איך) ארומגיין אין די שטאט-גאסן "פריי", כלומערשט אן

"מוירע", ווי סטודענטן אנגעפארענע אהער אף די זומער אָפרו-טעג (זומער קאניקלן), א תירוץ פאר זיך – ניט פאר זיי... די מחאָבאַלים...

miraculous way. My sister (Hadassah Perman) and I would explore the streets, almost without fear, acting as if we were students who had come for summer vacation. It was a good excuse for ourselves, but it probably wouldn't have worked if we would have been caught by the Russian thugs.

פרק ב' / במחתרת ההברחה

איז דאס געווען שייך נאר פאר מלוכה-פירערס, הייכע באמטע אדער פאר גבירן. מ'טאר ניט זיין א גביר אין רוסלאנד... פון וואנען האסטו דאס?... מ'דארף זיין א פראלעטאריאט – אלע גלייך... זיין א גביר איז א גרייסער פארברעכן...

... עס איז אפשר כדאי אפמערקן דא א פאר עפיזאדן, וועלכע דערציילן אליין פון זיך די "געשיכטע" פון יענער צייט... נסי-נסים!...

אין איינעם א טאג, "שפאצירנדיק" אזוי אין גאס, איז פלוצלונג, ווי אן אייגן-בליק, דערשינען פאר אונדז לייבקע ש' ארויסלייפנדיק פון א לייפנדער מאשין און געזאגט, מיר זאלן שנעל לייפן אף א געוויסן אדרעס, זאגן דעם מענטשן, וועלכער געפינט זיך דארט, ער זאל זיך כהרף עין באהאלטן... מ'זוכט עס... ווי א פייל פון בייגן זיינען מיר געלאפן לויטן "באפעל", איינע נאך דער צווייטער, דרייענדיק זיך צווישן די ביימער וואס אפן טראטואר (מדרכה), גלייך ווי מיר שפילן זיך אין בהעלטענישן, ניט ארויסרופן אף זיך קיין חשד...

זייער ווייניק (איבערהויבט איך) זיינען מיר געווען באהאוונט אין די סודעסדיקע פארבארגענע ענינים – וועגן דעם ארויספארן בכלל וכו' און ניט באקאנט מיט די יידן-מענטשן פון דעם אויסערגעוויינלעכן ארגאניזירטן פירערשאפט אפאראט חוץ פון איינעם – ר' לייב ש' מאטשקין, א יונגער ישיבה בחור, לייבקע, וועלכער האט פשוט און פשוטע יעדער רגע און יעדער מינוט געאָפּפּערט מיט זיין גאנצן לעבן און זיינע גבורה-מעשים האבן מיר געזעהען מיט אונדזערע אייגן, וועלכע קיין פען און קיין האנט איז ניט אומשטאנד צו איבערגעבן און ניט צו באגרייפן, מסתמא ער אליין אויך ניט!...

אייניקע מאל, זעהענדיק אונדז אין גאס, פלעגט ער ארויסשפרינגען פון א שנעל פארנדער מאשין (טקסי) – אין מינוטן געבן אונדז עפעס א "באפעל" און בליץ שנעל פארשווינדן, ווי ער האט אונדז ניט געקענט און ניט געזעהען...

בכלל דער אומפארן אף א טקסי איז אין יענער צייט געווען א גרייסער "לוקסוס" און א ווונדער. אין רוסלאנד

Chapter II

We were very little informed (especially me) regarding the secret logistics of the travel. We also did not know who was behind planning this extraordinary operation. We only knew of Reb Leib Mochkin, a young yeshiva bochur nicknamed Leibke, who simply risked his life at every moment. With our own eyes we saw how he would do superhuman acts, events that no hand and no pen in any circumstance can express. Even he can probably not do so!

On several occasions, when he would see us in the street, he would jump out of a fast moving taxi, give us a mission to do in one minute, and then disappear at the speed of lightning, acting as if he had never known us.

Generally, riding in a taxi in those years was a big luxury. In Russia, a taxi was only for a government official or a rich person. And being rich wasn't allowed. How can one become rich? Everyone is supposed to be *proletariat*, all equal. Being rich was a sin.

It is appropriate to recount a few of the episodes that describe the history of that period, a time of great miracles.

One day, while strolling down the street, suddenly, in the blink of an eye, jumping out of car with engine still running, Leibke appeared before us. He told us to quickly run to a certain address and tell the people there that they should hide immediately; they are being searched for by the government. Like an arrow slung from a bow, we ran to carry out the mission. We ran after each other as if we were playing catch, so as not to arouse suspicion.

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

מיידעלע - "מאמע, דו לערנסט מיך אלע מאל אז מ'דארף זאגן דעם אמת, מיין טאטע איז ערשט אריין אין צווייטן צימער" - , אָנווייזנדיק מיט דעם פינגערל אף דער ערשט פארמאכטער טיר...

אן איבער-שאַק" האט אונדז אלעמען א וויילע באהערשט... די רשעים האבן אף אזא "סורפריז" זיך ניט געריכט... פון גרויס איבעראשונג האבן זיי זיך ביידע אלאז געטאן אין צימער... און מיין טייערע שוועסטער הדסה און איך, ווי אינסטעקטיוו, אלאז געטאן זיך צוריק איבער אלע טרעפ, אנטלייפנדיק ווי א וויכער איבער זייטיקע גאסן...

שעות לאנג האבן מיר זיך געדרייט אין שטאט מיט דער האפענונג אפשר צו געפינן לייב'קען. ווי לעבעדיקע זיינען פאר אונדז געשטאנען "נעבאך" די משפחה און די טראגעדיע, און די אמת-ריכטיק ערצייגענע יידישע מיידעלע [נאך א קליין קינד], ווי א פראכט פון יידישער ערציאונג...

פאר אונדז ביידע, איז דאס געווען ארעטונג'ס-נס פאר

צו אונדזער גרייסן ווונדער איז די אריינגאנג-טיר פון הויז געווען ניט פארשלאסן (בדרך כלל פלעגט מען פארשליסן זיך צוליב אריינכאפן צייט, אין צייט פון געפאר..). זיינען מיר צעפרידענע, וואס מ'דארף אף דעם ניט פאטערן קיין צייט, שפרינגענדיק איבער טרעפ, ווי א בליץ אריינגעלאפן אין דער נייטיקער דירה, ווו אויך די טיר איז געווען ניט פארשלאסן...

לעבן א טיש איז געזעסן א מאן, א יונגע פרוי און א מיידעלע א 4-5 יאר, ניט אויסהערנדיק די סיבה פון אונדזער קומען, איז דער מאן שנעל אריין אין א צווייטן צימער און פארמאכט נאך זיך די טיר...

פלוצלונג, ווי ארויסגעקראכענע פון די ווענט-שפורן, זיינען פאר אונדז געשטאנען צוויי פאליציאנטן און באלד געווענדעט זיך צו דער פרוי: - "ווי איז דיין מאן?" - מיט א ביזן שטרענגן קול. - "איך ווייס ניט" - האט זי מיט איבער כוחות'דיקער פשוט'קייט געענטפערט.

- "ניט אמת!" - האט זיך פלוצלונג אריינגעמישט די

To our surprise, the door at the address was unlocked. (Normally, in those times of danger, the doors were locked so as to buy time for dangerous moments like this.) Happy that we did not have to waste a moment, we took the stairs two at a time. In a flash, we were at the right apartment. Again the door was unlocked.

A young husband and wife sat at the table with a young girl 4 or 5 years old. Not waiting to hear the details of our coming, the young man quickly went into the next room and closed the door.

Seemingly from out of the woodwork, two Russian policemen suddenly stood before us and asked the wife with rough, angry voices, "Where is your husband?"

"I don't know," she answered meekly.

Then the little girl suddenly mixed in. "That's not true Mommy. You always teach me that we have to say the truth. Tatty just went into the other room." She pointed to the door that had just closed.

We were all in a state of shock and unable to speak. The wicked people weren't counting on such a "surprise". Due to their great enthusiasm, they both burst into the room and we were left to escape. My dear sister and I instinctively flew back down all the steps and ran like a windstorm through side streets away from the scene.

For hours, we circled the street of the city hoping to find Leibke. The live-scene of the poor family and their tragedy kept replaying itself in our minds. We saw how the little girl had received the best, true-righteous Jewish education and what it had inadvertently caused.

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

שטיל און געלאסן ערהייבט זיך די אנגעשטריינקטע נשמה איבער דער שווערער טאג-טעגלעכער לאסט פון עגמת-נפש, שרעק און זאָרגן... עס ווילט זיך גיין אהין ווייט, ווייט צום גאריזאנט, וווּ די זון מיט פייערדיקער-גרייטקייט נידערט אנעמען איר קומענדיקן טאג שליחות...

פלוצלונג, ווי פון אונטער די ניט פארגייענדע אנגעשטערענגטע געדיינקען, איז ערשינען פאר אונדז לייבקע שי' - ווי א שטאלצער שליח פון מוטיק-העלדישן גייסט, ארויסשפרינגענדיק פון א ליפנדער מאשין, היילנדיק געזאגט: - "אין אוונט מוז מען באגעגענען אן אנקומענדע משפחה מיטן צוג פון מאסקווע, (ארויסגענומענע מיט גאראנטיע (ערבות) פון תפיסה). געגעבן אונדז אן אדרעס מיט א פאראל [א צוזאמענגערעטער צייכן] און שנעל פארשוונדן.

מיר האבן גוט געווסט וואס הייסט ארויסנעמען אן יידן אף "פארוקעס" פון תפיסה... און קומען אהער, ווען די גאנצע שטאט לבוב איז א גרייסע סכנה-תפיסה פאר יעדן ליובאוויטשער יידן... די משפחה זיינען געווען אונדזערע גוטע באקאנטע-פריינט!

די אייגן... פארטאג האבן מיר באקומען א גוטע בשורה - דער מענטש איז באפרייט געווארן - אפענע נסים!!! לייענענדיק די שורות, וועט די משפחה זיך אליין דערקענען מסתמא. אזעלכע פאסירונגען פארגעסן זיך ניט...

איין מאל אין א פרישינקן פארנאכט, ווען די גרייסע הייסע זון האט גענידערט צום גאריזאנט און פלאם-פייערדיק זיך געזעגנט מיט דער פרעכטיקער ערד, מיט דעם אויסגעמאטערטן פארגייענדיקן טאג, זיינען מיר מיט דער ליבער טייערער שווערסטער

פארגאנגען אין א צעבליטן ווונדער-גארטן מיט פיל פריש גרינע ריזן ביימער, צעווארפענע דא און דארט, ווי גרייסע גיבורים, איבערלעבנדע די שווערע מלחמה-חורבן-יארן. צעבליטע קלומבעס בלומען, האבן געצויגן מיט זייערע פילפארביקע קרוינען און ערהייבן מיט אראמאט-פרישן צויבער יעדער אייג און יעדער הארץ... עס האט זיך געדאכט אז דער גאנצער ארומיקער ווונדער באהערשט די גאנצע וועלט!

It was a miracle and salvation before our eyes when we received the good news the next morning: The man was released by the police. A revealed miracle!

Reading these lines, the family will probably realize themselves: such happenings cannot be forgotten.

One time, it was late afternoon and a fresh wind was blowing. The big hot sun was lowering on the horizon. Glowing red, it bade its final farewell to earth. At the end of a tiring day, my dear sister and I were visiting a wonderful blooming garden in the park. It was full of many big fresh trees, thrown about like strongmen surviving the war years. Flowers bloomed attractively with colorful crowns. Their charming aromas lifted every eye and heart. It seemed like the wonderful surroundings ruled the world!

Quietly and calmly, the over-stressed soul lifted itself over the difficult daily dose of pain, fear and worry. One wished to be far away, over the border, where the glowing sun was lowering itself to receive its mission for the new day.

Suddenly, interrupting our intense thoughts, Leibke appeared before us as a proud Shliach with a cheerful heroic spirit. Jumping out of a car, he quickly said, "This evening, you must meet a family at the train arriving from Moscow." The father of the family had just been released from prison with a guarantee. Leibke gave us an address where to bring the family and a prearranged code, and then quickly disappeared.

We knew well what it meant to take a Jew out of prison on a guarantee. We knew the danger of them coming here when the whole city of Lvov was a dangerous prison for every Lubavitcher Jew.

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

איר (ניט וועלנדיק לאזן זי אליין צוליב איר העלדישער הפקר'דיקייט מיט זיך (הקרבה עצמית)), זיינען מיר געלאפן אנזאגן אז די געסט זיינען געקומען, זיי זיינען דא!...

אנקלאפנדיק אין טיר און זאגנדיק דעם פאראל, האבן מיר דערזען א ביזע אייג קוקט ארויס אויף אונדז דורכן אייגן בליקער פון דער טיר... און פלוצלונג האבן מיר דערהערט פון הינטער יענער זייט א ביזן שטרענגן פרויען קול מיט א האגל זידלעריי ווערטער און געשרייען: - "שנעל טראגט זיך אפ פון דאנען צו אלע ריחות ביז עס ניט שפעט!"... און א מבול פון גאסיקע זידל רייד האבן זיך געטראגן צו אונדז, ארויסשרייענדע פון אן אנגעווייטיקטער, צעבראכענע הארץ... ווי פארשטיינטע זיינען מיר געבליבן שטיין, ניט קענענדיק אויסריידן קיין ווארט... נאר די צעשפרייטע שטילע פינצטערניש איז געווען דער אמת'ער עדות פון אונדזער גרייסן צארן, פארדרוס, אנטוישונג און בושע... איך האב ניט אויסגעהאלטן און פון טיפעניש פון צעקלמטער הארץ, אויסגעבראכן אין הארץ דערשטיקטן געוויין..., וועלכער האט געקענט צענעמען אייזענע ווענט, אבער פון דער

(א געשיכטע פאר זיך, ניט דא איז דער ארט)...

ניט וויסנדיק די שטאט און ניט וועלנדיק ווארפן א חשד אויף זיך, מוירע האבענדיק פרעגן אימעצן, זיינען מיר גלייך אוועק צו דער באן סטאנציע (תחנה), געשלעפט זיך איבער גאסן און געסלאך האלב חורבה'דיקע, מיט צעשטערטע טראטוארן (מדרכות) קוים באלויכטענע, קוים באלעבטע, מיינע אנגעריבענע ביז בלוט פיס האבן געווייטיקט אן רחמים...

די שטרעקע האט זיך געצויגן, ווי דער יידישער גלות... דער הונגער האט גענאָגט, די זארג פאר אונדזער משפחה ניט וויסנדיק ווו מיר זיינען - האט געמאטערט און די מידקייט - האט גענייגט...

כדי ניט זיין באמערקט זיינען מיר צוגעגאנגען צום צוג-וואקזאל נאכן אנקומען פון צוג, באשטעלט א טקסי און גלייכמוטיק, ווי אנדערע ווארטנדע, אויסגעקוקט אונדזערע באקאנטע, וועלכע זיינען געגאנגען מיט נאך פיל אנדערע פאסאז'ירן, געפאקטע מיט פעק און פעקלאך... צופארנדיק צום הויז לויט דעם אנגעוויזענעם אונדז אדרעס, זיינען די געסט געבליבן אין מאשין ווארטן א וויילע, די חכמה שוועסטער און איך, נאכלויפענדע נאך

This family was our well-acquainted friends! But that is a story for itself for another time.

Despite not knowing the city well, we did not ask anyone for directions, since we did not want to arouse suspicion. We headed toward the train station. We hiked through deserted, half-destroyed streets and alleys, barely lit and with broken pavement. My crumbling feet were bleeding and ached without mercy. The distance was "as long as the Jewish exile," the hunger was painful, and the fact that our family didn't know where we were weighed upon us.

So that we should not be recognized, we approached the station after the train had arrived. We ordered a taxi, and acting like other waiting people, we cheerfully awaited our expected friends amongst the big group of passengers loaded with suitcases and baggage. We soon found them and were on our way.

When we arrived at the given address, the guests stayed in the car. My sister jumped out of the car and I ran after her, not wanting to leave her due to her enthusiastic self-sacrificing tendencies. We came to announce that the guests had come!

We knocked on the door and said the prearranged code. However, we saw an angry eye looking at us through the peephole. All of a sudden, we heard from the other side of the door an angry, strained, woman's voice, "Quickly get out of here, in any direction, before it's too late!" She continued with a flood of scolding, hostile words coming from her pained, broken heart. We remained standing there like stones, not able to reply. Only the encompassing quiet darkness was the true witness of our great anger, anguish, and embarrassment. I couldn't hold it in and from the depth of my wounded heart I broke down in a choked fit of crying that could

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

באלויכטענע גאסן, דאן אף רעכטס... ניט באלוכטענע גאסן, לינקס... רעכטס... לינקס... גלייך... א.א.וו. ניט געקענט געפינען די ריכטיקע "הויז". דער שאפער (נהג) איז געווארן אומגעדולטיק און ארויסגעוויזן

פיינטלעכע סימנים.. האבן מיר עם צוגעזאגט באלוינונג פאר זיין באמיאונג (טירחה)... איז ער אזוי געפארן א פאר שעה לינקס... רעכטס... גלייך... ביז פלוצלונג האבן מיר באמערקט אין א ווינקלדיקער הויז פון צוויי קוים באלויכטענע גאסן, א מעלדונג מיט גרייסע ווערטער געשריבן: - "עס פארדינגט זיך א דירה!" - "א נס מן השמים!" - האט זיך בא אונדז ביידן ארויסגריסן פון די טיפענישן פון הארץ... פאר אונדז איז דאס געווען ניט נאר א מעלדונג - ס'איז געווען מלאך גבריאל אליין... "מיר זיינען געקומען, געקומען!!!" - זאגט מיין שוועסטער מיט אומגעהויער פרייד - ווארט צו דא א פאר מינוט!"

די באלעבאסטע (בעל-הבית'טע), א פיינע יידישע פרוי איז געווען זייער צופרידן אריינעמען אין איר קאמפארטאבלענער הויז אזא פיינע קליינע אידישע

הילצענער אינווייניקסטער זייט טיר איז געווארן שטיל... (מיט יארן שפעטער האב איך דערקענט די ביזע שטימע, מסתמא ביז יעצט וויסן זיי ניט ווער זיינען געווען די אנזאגער און ווער די געסט... (און אפשר יע...))

מיין העלדישע שוועסטער איז אויך געווען זייער געריט אבער מיט אן אנגעשטעלטער שטריינקייט געזאגט צו מיר: - "אויב דו וועסט פארזעצן וויינען גייסטו שען אהיים!, דארפסט שטענדיק געדענקן די הייליקע ווערטער פון אונזערע טייערע עלטרן צדיקים, אז א ייד דארף ניט זיין אראפגעפאלן בא זיך, ער דארף אימער האפן צום אויבערשטנס הילף, מ'טאר זיך ניט פארלירן נאר טאן די נייטיקע זאך - זוכן אן אויסוועג!"... א ליכטיקער שטראל איז גלייך אריין אין מיין הארץ... כלומרשט בארויקטע און מוטיקע האבן מיר זיך געקערט צו דער טקסי און דרייסט געזאגט: - "ס'איז א טעות אין דעם אדרעס, מ'דארף ווייטער פארן און אפשר אפילו זוכן"... מיינענדיק דערביי לייבקען ש"י. זיינען מיר געפארן לויט דער אנווייזונג פון מיין ליבער שוועסטער. געפארן גלייך, גלייך, גלייך... אף

have broken through an iron curtain. It then became quiet from the other side of the door. (Years later, I still remember that angry voice. They probably don't know who the messengers or the guests were. Or maybe, they do know...)

My heroic sister was also affected, but with a determined strict voice, she told me, "If you are going to sit and cry, go home right now. You must always remember the holy words of our dear righteous parents, 'A Jew must never feel down. One should always hope for G-d's help.' We can't lose ourselves. We must search for a solution."

A ray of light penetrated my heart. Acting calm and cheerful we returned to the taxi. We announced confidently, "It's the wrong address. We have to continue driving and searching." By this, we meant that we needed to search for Leibke. We continued driving according to my sisters directions. We drove straight for a while on lit streets, then a left onto unlit streets, then left, right, left, straight and so on. We couldn't seem to find the "right house". The driver was getting angry and showing signs of it. We promised him a reward for his troubles.

We continued driving for a long while, right, left, straight... Suddenly, we noticed a sign with big letters on a two-story house on a lit street: "Apartment for Rent". From the depth of our hearts, we felt it was a miracle from Heaven! For us it wasn't just a sign, it was the Angel Gavriel himself.

"We arrived, we arrived!" my sister shouted with delight. "Wait here for a few minutes."

The owner of the house, a fine Jewish woman, was more than happy to welcome our fine small Jewish family to her comfortable house for a while. She spelled out a few conditions,

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

אומגעקערט דער בעלת הבית אין דער פולע מאס,
מסתמא לייבקע שי'...

אויב די שריפטן וועלן אמאל דערגיין צו די מיטגלידער
פון דער משפחה, וועלן זיי אן שום צווייפלונג (ספיקות)
דערמאנען זיך די צייטן וועלכע מ'קען ניט פארגעסן...
און דערקענען זיך אליין.. אזעלכע ערינערונגען ווערן ניט
פארלארן אין זכרון....

משפחה אף א קורצע צייט, מיט נאך באדינגונגען, וועלכע
מיר האבן כלל ניט געהערט פון גרויס איבערראשנדער
פרייד... זי איז אויך באשטאנען צו לייען אונדז געלט
כדי צו באצאלן דעם שאפער (נהג), וועלכער איז אויך
געווען העכסט צעפרידן... אונדזערע אויסגעמאטערטע
געסט האבן געדיינקט און געלויבט דעם באשעפער פאר
זיין גרייסן רחמים, סוף סוף געבראכט זיי אין א פלאץ
וואו זיי קענען אביסל קומען צו זיך... דעם חוב האט מען

which we didn't hear due to our great excitement and insisted on lending us money to pay the driver, for which he was also very grateful. Our fatigued guests thanked and praised G-d for his great mercies in finally bringing them to a place where they could come back to themselves. The debt was later paid back in full to the owner of the house, probably by Leibke.

If this narrative will one day be read by members of the family, they will undoubtedly realize that these were times that cannot be forgotten.

משפחת גרליק בתמונה משפחתית (חלקית) תש"ח פאריז
משמאל לימין: האחיות מרת הדסה ע"ה פרמן, האבא הרה"ח הרה"ת חיים מאיר ע"ה
ויבדלחט"א האח הרה"ח גרשון מענדל שי' גרליק, כותבת הזכרונות מרת יוכבד ע"ה זלמנוב

פרק ג' / יוצאים לדרך!

איביק... איבערלאזן די טייערע קרובים איבערגעבליבענע רעשטלאך פון נאך דער שרעקלעכע מלחמה, און איבערהויבט (דער עיקר) איבערלאזן אונדזער ליבן טייערן אייגענעם ברודער בן-ציון שי! ניט באווייזנדיג צו קומען אהער אין לבוב (אפשר דערוויילע...), איבערלאזן עם צובראכן פון צושיידונג קעסל פון רוסלאנד, פול מיט יידישן צארן און עגמת-נפש. פארלאזן די זיסע קינדהייט, די שווערע יוגנט-יארן, דעם לערנען, דעם גאנצן לעבנסטאנד פארלאזן אף איביק, ווי ניט געווען... אנטלייפן צו דער קאפיטאליסטישער וועלט פון שטרייקן און נויט.... אלעס האט זיך אויסגעמישט ווי אין א מעכטיקן ראד...

אויך דער טאג פון אוועקפארן א פרישינקער, א לויטערער האט געשיינט ווי א פריינט מיט פארגעניגן, געווארעמט גוט-מוטיק און דער בלויער הימל האט ווי געגלעט די צעווייטיקט-אָנגעשטרענגטע הערצער און מחשבות, צוזאמענגעמישטע ווי טאג מיט נאכט, טרויער מיט שמחה (פרייד), עצב (טרויער) מיט מוט!

זייענדיק אין לבוב א קורצע צייט, האט מען אונדז פלוצלונג אנגעזאגט, אז אין פארלויף פון א פאר שעה, מוזן מיר אלע זיין גרייט ארויסצופארן מיטן צווייטן עשאלאן, דער צוג ווארט שוין אף א זייטיקער באן-ליניע און מ'מוז זיך היילן...

כאטש וואכן און טעג האבן מיר געווארט און געהאפט אף דעם גרייסן אומגעהויער-מאמענט, האט זיך פון גרונט פון דער נשמה אופגעריסן די שטענדיקע ליבע און די ביינקשאפט צו אונדזערע ליבע און טייערע וואס בלייבן דא – די הארץ האט זיך פלוצלונג פארקלעמט, צעווייטיקט, בתוך-תוכו געוויינט מיט הייסע ניט אפשטעלנדע טרערן, יעדער גליד האט געפלאמט מיט ליידנשאפטער געזעגענונג מיט וואס עס איז געווען ליב און טייער דורך יארן.... די געזעגענונג אף איביק מיט דעם פרישן הייליקן קבר פון אונדזער טייערער ליבער מאמע'לען געהייבענער צדקנית נ"ע.

ווי קענען מיר אוועקפארן ווער ווייסט וויהין אף

Chapter III - We are on the Way!

After being in Lvov for a while, we got the sudden news that in a few hours everyone was to be ready to travel. The train was waiting on a side-track at the train station and we all had to hurry.

Although we had waited for days and weeks for this great moment, from the depths of our soul we felt torn and had feelings of longing for the dear loved ones we were leaving behind. The heart tightened, anguished with internal hot tears that wouldn't stop. Every limb burned with a passionate farewell to everything that was dear and beloved over the years, especially the everlasting farewell to the fresh holy grave of our dear beloved *Mamale*, of blessed memory.

How could we depart for unknown destinations, forever leaving our dear relatives, survivors, and remnants of the dreadful war, especially our own loved and dear brother Bentzion?! He had not made it to Lvov. He could have been on the way. How could we leave him, broken by separation, in the middle of Russia, filled with Jewish misfortune and suffering? How could we forever leave the sweetness of childhood, the formative younger years, the learning, and our whole existence? We were running to a capitalistic world of work stoppages and famine, according to what we were taught. All of these feelings were mixed together like a great spinning wheel.

The day of departure was light and pure, shining like a friend with pleasure, warmth and good cheer. The blue sky calmed our strained hearts and thoughts, which were a mix of day and night, tears and happiness.

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

טראנס-עקסטאז... אין עטלעכע מינוט האבן מיר זיך שוין געהייבן איבער הויז-טרעפ, הערנדיק א טרויעריקע וויכע שטימע: - "בעט מיך ניט, איך וועל ניט פארן!... איך קען דאס ניט טאן... ס'איז איבער מייע געפילן, איבער מייע כוחות, אויסגעמאטערטע פון שווערע לייזן"...

אריינלייפנדיק אין א העל-ליכטיקן צימער איז אף א ביינקל געזעסן אן אצילות'דיק-מאיעסטיש בכבוד'דיקע פרוי פון מיטעלן עלטער, אירע טיף-קלוגע אויגן האבן אויסגעדריקט אינערלעכע איבערלעבונגען. קיילעכדיקע הייסע טרערן, ווי פון א שטיל-טיפן קוואל, האבן זיך געקייקלט איבער די באקן... מיט א הארציק צעווייטיקטער ווייך-איידעלער בעטנדער שטימע האט זי גערעדט צו א דערביי זייטיק.

שטייענדער הויך-וויקסיקער שיינער פרוי, מיט שווארצע העלדיש ברענענדיקע אנטשלאסענע אייגן: - "גלייבט מיר ס'איז מיר זייער און זייער שווער אוועקפארן, הארצייסענדיק זיך צעשיידן מיט דעם, וואס בלייבט איבער אף אייביק דא".... - האט זי געזאגט מיט פארביטערטער צעבראכנקייט...

אבער מ'דארף זיך היילן - דאס איז דער ריכטיקער באפעל... מ'מוז זיך היילן... ווייניקער טראכטן, ווייניקער אנאליזירן (פאנאדערקלייבן די זאך), מ'מוז אלעס טאן איבער די אינערלעכע כוחות (קרעפטן) מיט אמת יידישער פרייד! לויט דער פאדערונג פון דעם גרייסן היסטאריש-יידישן פרייהייטס מאמענט! פאר יידישקייט! פאר די טייערע און ליבע וועלכע זיינען דא און דארטן... גיין מיט שטארקייט, מיט דרייסט אנטקעגן דעם אייבערשט'נס אויסדערוויילטער וועג... (השגחה!)

...קומענדיק צו דער סטאנציע (תחנה) איז צוגעגאנגען צו אונדז לייבקע ש'י און געבעטן מיין העלדישע טייערע שוועסטער הדסה און מיך שנעל (תיכף ומיד) פארן בריינגען א פרוי, צוליב וועלכער מ'פארהאלט דעם אָפּפּאַר פון עשאלאן... א צוגעגרייטע טקסי ווארט אן א זייט...

דער געדאנק וועגן אפהאלטן דעם עשאלאן האט דורכגעגעבערט אלע גלידער... און דער ענין פון אוועקפארן האט דורכגעלעכערט די הארץ... מיט זארגן צוזאמען...

אבער, אן ווערטער, אן רייד, מיטן גאנצן אימפעט פון

But we needed to hurry, for that was the task of the moment. We needed more hurrying and less thinking and analyzing. Everything had to be done beyond our inner strength with true Jewish happiness, fitting with the great historic Jewish freedom moment! For the sake of Judaism! For the sake of the dear and loved ones which were here and elsewhere, the call was to go with strength and boldness toward G-d's designated plan!

As we reached the station, Leibke approached and asked my dear heroic sister and I to immediately go to bring a certain woman, for whom the departure of the train was being held. A special taxi was waiting for us on the side.

The thought of holding up the whole train shook all of our limbs. The idea that we should leave the site of the prepared train riddled our hearts with worry.

However, without a word, with all the adrenaline and thrill of the journey, we soon found ourselves going up the steps to the house. Even before we entered, we could hear a weak crying voice, "Don't ask me to; I'm not traveling. I can't do it. It's beyond my capacity, beyond my feelings. I'm worn out from severe suffering."

We quickly entered the brightly lit room. On a chair sat a heavenly, noble middle-aged woman. Her deep intelligent eyes were reliving some deep inner feelings. Round, hot tears, like from a deep still well, rolled over her cheeks. With a heartfelt, pained, gentle, pleading voice, she spoke to a tall, pleasant woman standing at her side. With dark, burning, determined eyes, she added, "Believe me; it is very very hard to travel. It tears my heart to separate with what remains here forever..."

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

רבעעצין אירע פאפירן און אליין געבליבן אין רוסלאנד מיט דער האפענונג פון צייטווייליקייט....

ווען מיר זיינען אנגעקומען, האט לייבקע מיט זיינע באהעלפערס, מיט טיף-הארציקער פרייד און איבערגעגעבנקייט געזארגט וועגן דער פרוי'ס באזעצונג אין עשאלאן וכו'...

פלוצלונג, מיין שוועסטערקע הדסה האב איך ניט געזעהען פאר זיך און אומאופהערליך געזארגט זיך ווו איז זי?... מסתמא האט מען זי געשיקט נאך אין אן נייטיקער שליחות, האב איך געדייניקט, אדער איך האב ניט באמערקט צוליב היילעניש... אדער זי איז שוין אין עשאלאן... בין איך שנעל אריין אין וואַגאַן (קרונ), זוכנדיק אונדזער משפחה שיחיו.

דער עשאלאן האט אנגעהייבן פארן און הדסה די גרייסע חכמה, א העלדן פון אלע מאל, זי איז ניט געווען צווישן אונדז... מיין נשמה איז איינגעפאלן... האט זיך געריסן פון צער און שרעק... נאר ניט ארויסגעוויזן פאר

דערזעהענדיק אונדז און הערנדיק דעם ציל פון אונדזער קומען, האט די מאיעסטישע פרוי פול מיט יידיש הארציקן חן, איידל א פרעג געטאן: - "ווער זיינט איר"?... - "מיר זיינען ר' חיים-מאיר'ס גרליק'ס טעכטער, דעם רבינ'ס שליח אין קרים!" פלוצלונג האט זיך איר איידעלער געזיכט באגאסן מיט אן אופלעבנדן ליכטיקן בליק, זי האט זיך א הייב געטאן און דרייסט געזאגט: - "אט מיט די קינדער וועל איך פארן!, אט מיט די קינדער וועל איך פארן!" - האט זי איבערגעזאגט דרייסט.

זיינען מיר אלע צוזאמען מיט מומע שרה, מיט פעק און פעקעלאך שנעל אריין אין טקסי... ווער זיינען די מיטפארערונס איז מיר ניט געווען באקאנט (אפשר מיין טייערער שוועסטער הדסה - יע) די הויבט היילעניש איז באשטאנען צו בריינגען זיי וואס שנעלער צום עשאלאן.

אין די שפעטערדיקע נסיעות האט זיך ארויסגעוויזן - דאס זיינען געווען כבוד הרבנית מרת חנה אם-מלכותית און מרת מומע שרה, וועלכע האט איבערגעגעבן דער

After seeing us and hearing the reason for our coming, the majestic woman full of Jewish charm asked, "Who are you?" We replied, "We are the daughters of Reb Chaim Meir Garelik, the Rebbe's Shliach to Crimea!"

Suddenly, her refined countenance took on a new livelier appearance. She stood up and courageously said, "With these young people I will go!" And again, confidently and happily, "With these young people I will go!"

We quickly went together with the two ladies and all the luggage into the waiting taxi. Who the two ladies were, I did not know. Maybe my dear sister knew. The main concern at the moment was to bring them as quickly as possible to the waiting train.

Later in our travels, I discovered that they were the Honored Rebbetzin Chana and the outstanding heroic Mumeh Sarah, the one who gave her own papers to the Rebbetzin, remaining in Russia with the hope that it would only be temporarily. (Sadly, she passed away from a severe heart attack in a Russian prison.)

When we arrived, Leibke and his helpers devotedly concerned themselves with finding the Rebbetzin a seat on the train.

Suddenly, I didn't see my sister Hadassah near me. "Maybe they sent her on another mission," I worried. Then I thought that I hadn't noticed where she went because of the rush and that she might already be on the train. So, I quickly boarded the train to look for my family.

The train started to move and Hadassah, my wise sister, brave since childhood, was not with us. My *neshama* dropped. It was torn with pain and fear. I didn't show my fear to my dear holy

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

די העלדישע הדסה נאך עם נאכגעלאפן א פאר ק"מ ביז מ'האט דערזעהען – מיר דוכט אז לייבקע שי', גענוי ווייס איך ניט. דער עשאלאן האט גענומען שטארקער פייפן און פארן ליינגזאמער כדי זי זאל לייפן נאך זיין קלאנג - ביז זי האט זיך ארופגעכאפט און דורך די "בופן" געקומען צו אונדז....

ווען מיר האבן דערזעהען אונזער ליכטיקע טייערע הדסה, האט פאר אונדז אופגעשיינט די גאנצע ליכטיקע וועלט מיט אלע אירע נפלאות'דיקע גליקן...! אן אָפּענער הימל-נס!!!

מיין טייערן הייליקן טאטן, וועלכער ניט זעענדיק אונדז ביידן, האט געוואלט ארוישפרינגען פון וואגאן צוזאמען מיט מיין ברודערקע גרשון מענדל שי', דערזעהענדיק מיך, האבן זיי זיך אביסל בארואיקט, דענקענדיק אז איך ווייס ווו איז הדסה, און הדסה - ווי מיר זיינען אנגעקומען מיטן טקסי, איז זי באלד געלאפן אפן פאסט שיקן א טעלעגראם צו אונדזער ליבן טייערן ברודער בן-ציון'נען, וואס איז איבערגעבליבן אין מאסקווע, - אז מיר זיינען ארויסגעפארן...

דערווייל האט דער עשאלאן אנגעהייבן פארן, איז זי

father. He was about to jump off the train with my brother Gershon Mendel when he didn't see us. Seeing me, they calmed down a little, thinking that I knew where Hadassah was.

And Hadassah? Upon arriving with the taxi, she ran to the post office to send a telegram to inform our dear beloved brother Bentzion in Moscow that we were leaving.

Meanwhile, the train had begun to travel. So, the heroic Hadassah ran after the train for several kilometers until someone noticed her. I believe it was Leibke, but I am not sure. The train slowed and whistled loudly so that she could follow the sound. Hadassah caught up and jumped on between the train cars.

When we saw our dear sister Hadassah, the entire bright world shined upon us with all its wonderful good fortune. It was an open heavenly miracle!

כותבת הזכרונות עם אחיה הר"ר בן ציון ע"ה והר"ר גרשון מענדל שי' בכפר חב"ד

פרק ד' / ב"עשלו"ן

מ'האט כמעט קיין זאכן ניט מיט גענומען מיט זיך, נאר פארכאפנדיק א גרינגע ווארעמע קאלדרע צוליב אונדזער טייערן הייליקן פאטער וועלכער האט אפט געליטן פון "אנגינע" (מחלה), שטענדיק מאכנדיק זיך עפעס מיט דער האלדז צוליב אפהיטן שבת. יעדער שבת האט דער פאטער געליטן פון האלדז ווייטיקן און הייכע היץ ביז 40 גראד'ס. יעדער שבת האט ער אפגעהיט דעם שבת הייליקער ווי הייליק! פרייטאג און זונטאג איז דער טאטע געווען געזונט – ווי אזוי? – דעם רבי'נס ברכה!.....

ווען די קעלט פון נאכט האט זיך גענומען שטארקן, דער טומל און געוויין אביסל בארואיקט, האט מיך דער הייליקער טאטע געבעטן גיין צודעקן מיט דער קאלדרע יענע פרוי, וואס זיצט עלנט אין א זייט און מסתמא נייטיקט זיך אין דעם... גיין אין אזא איינגעניש, פינסטערניש, האט געהייסן גיין אף יענעם קעפ, פיס, הענט און אפגעשוואכטע, אנגעצויגענע נערוון... אבער דעם טאטנס א ווארט איז קדוש! הייליק!

...דער שווער באלאסטיקטער טאג האט זיך שווער געביטן אף דער נאכט-פינסטערניש, גלייך ווי ער האט געוואלט געבן אביסל רו צו אויסגעמאטערטע, אנגעשטריינקטע מיט שרעק און זארגן מיטפארערס זיצנדע אפן פאל פון דער טעפלושקע (א צוג פאר מענטשן-מסע) ווי הערינג אין א פאס... יעדער משפחה אין איר פארקוועטשטן ארט, מיט פעק און פעקלאך, מיט גרעסערע און פיצעלאך קינדערלאך צווישן קעלט-נאכט, פינסטער-נאכט און פינסטערער אינערלעכער שרעק פאר די שמוגלדיקע פאפירן, ווו קיינער ווייס ניט גענוי זיין אייגענעם נאמען, ניט מיט וועמען איז זיין משפחה פארבונדן, אלעס טרייף און מזויף... אבער אויך מיט הארציקער פרייד, וואס ב"ה, סוף סוף האט מען זיך ארויסגעריסן פון די פארשאלטענע צוימען פון סטאלינ'ס "גן-עדן"... מ'פארט אין דער באפרייטער וועלט פון יידישן גליק!!!

מיר, אונדזער משפחה איז ארויסגעפארן דורך פארשידענע וועגן (דאס איז א געשיכטע פאר זיך),

Chapter IV – On the Train

The hard stressful day turned to night as if to give rest to the worn out travelers. They were strained with fear and worry, sitting on the floor of the cargo train, like herring in a barrel. Every family was in its tight spot, with suitcases and baggage.

Both adults and children sat in the cold dark night, with dark intimate fear of their illegal documents. With the forged illicit papers, no one even knew their correct names and with which family he was connected. Nevertheless, there was good-hearted happiness that, thank G-d, we had broke out of cursed boundaries of Stalin's "paradise". We were going toward Jewish freedom and good fortune!

When our family had made its way to Lvov through different means, we were hardly able to take anything with us. We managed to grab a light warm blanket for our dear holy father who often suffered from angina. Every Shabbos, my father would do something with his throat to make himself sick so as to be able to keep Shabbos. On Shabbos, my father would suffer from chest pain and high fever, but he kept Shabbos holier than holy! On Friday and Sunday, he was healthy. How was this possible? The Rebbe's blessings!

When the cold of the night got stronger, the noise and the cries calmed down. My holy father asked me to take our blanket and cover the special lady who sat all alone off to the side. "She probably needs it," he said. To reach her in such a dark, crowded train car meant to go over people's head, feet, and hands, not to mention their weakened and strained nerves. But, my father's word is holy!

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

(קרונות) און קלאפט אויס זיין שטענדיק שווערן "טשי, טשי" קלאנג, לייפנדיק איבער דער פרעמדער ערד פאראויס, פאראויס צו יידישער פרייהייט פאר טייערע מסירות-נפשדיקע יידישע נשמות!...

פלוצלונג, אין מיטן נאכט פינסטערניש שטעלט זיך אפ דער עשאלאן אין א פוסטן פלאץ צווישן ערד און הימל און שרעקלעכן שרעק פאר די פארערס, און פאר די איבערגעבליבענע אף יענער זייט...

באוואפנטע פאליאקן עפענען די ברייטע טיר פון דעם בהמה-וואגאן מיט קליינע באלייכט-פנסים און קוקן אריין מיט רוצח'ישע חיה'שע אייגן, גרייטע צו בארויבן, באפאלן שוצלאזע יידן... דאן באפוילן זיי שטריינג אין פויליש – אלעמען שנעל אראפגיין, ניט נעמענדיק מיט קיין שום זאכן, זיי דארפן קאנטראלירן אלעס אליין...

זיי הייסן זיך אויסשטעלן אין צוויי ברייטע רייען, איינע נאך דער צווייטער... די האלב פארשלאפענע, האלב פאר'חלש'טע פון שרעק, ווער מיט פיצלאך קינדערלאך אף די הענט מיט מוריע און געוויין, ווער מיט קינדערלאך פאר

דורכקריכנדיק פארזיכטיק צווישן די פארשלאפענע און האלב פארשלאפענע אויסגעמאטערטע מענטשן מיט זייער באגאז', האט זיך מיר קוים איינגעגעבן צודעקן די שוין באקאנטע פרוי, טרויעריק זיצנדע אין שטיל פארשטיקטן געוויין... אין איר איינזאמער צעבראכנקייט... פלוצלונג האט איר אינערלעכע פרעכטיקייט פון איר הייליקן וועזן זיך צעשיינט מיט אויסערגעוויינלעכע חן...

- "מיין קינד! האסט מיך מחיה-נפש געווען!... - מיט מחיה זאלסטו אימער זיין באגלייט אין אלע דינע טואונגען!" - האט זיך פלוצלונג א ווארעם-הארציקע מוטער-ליבע זיך דערטראגן צו מיין צערודערטן געמיט און זיך צוזאמענגעגאסן מיט די הייליק-הארציקע געפילן פון מיין אן א מאס ליבנדער מאמע'לע נ"ע, די ליבסטע, די הייליקסטע מאמע פון דער גאנצע וועלט!!! האבן פאר מיר די רייד זייער אימפאנירט צו די איבערגעגעבענע געפילן פון מיין מאמע'לע! אומפארגעסבארער אף אייביק!!!...
... טראגט זיך דער לוקומוטיוו מיט זיין שווערן אטעם, מיט צעשפרייטן רייך און פעך איבער די וואגאנעס

Creeping carefully between people asleep and half-asleep, and all their baggage, I managed to cover the lady who sat tearfully in her dispirited aloneness. Instantly, the inner charm from her holy being shined with extraordinary warmth.

"My child! You revived my soul! May your needs always accompany you in everything you do. May Hashem's blessings follow you in all the work of your hands." At that moment, her warm-hearted, motherly-love spilled over to calm my agitated mood and mixed with my holy, heartfelt feelings to my dearest, most loved Mamele, the most loveable, holiest mother in the whole world! Her words very much reminded me of my mother's devoted feelings to me! Unforgettable forever!

The locomotive chugged on with its labored breath, billowing smoke and ashes over its train cars while chiming, "choo choo." It rolled over strange lands, ahead to Jewish freedom for the dear self-sacrificing Jewish souls!

All of a sudden, in middle of the dark night, the train stopped in a desolate location somewhere between heaven and earth. The passengers feared greatly for themselves and for those they left behind.

Armed Polish police opened the doors of the cattle-cars wide, pointing flashlights and looking inside with murderous animalistic eyes, ready to rob and attack the unprotected Jews. Yelling harshly in Polish, they demanded that everyone quickly get off the train without taking any of their belongings. They wanted to control everything.

They ordered us to line up in two wide rows, one after the other. We were half-asleep, and half conscious from fright. There were frightened crying infants in their mother's arms, children

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

וואס פארן דא זיינען טיבע און שטומע ציגיינער'ס... די גזל'נישע אייגן האבן דורכגענומען יעדן איינעם און יעדן געמיט... ווילדע באפעלן האבן זיך געשפרייט אין דער צעבראכענער נאכט... אבער, ווייסט אויס, מ'האט זיי גוט אונטערגעקייפט.. די "האלב-לעבעדיקע" שטומע, טיבע ציגיינער" האבן קוים געקלעטערט צוריק אין די בהמה וואגאנען... ב"ה! דער צוג האט פארגעזעצט זיין וועג... אלע מיטפארער'ס זיינען געפארן אנטקגען זייער נייעם, אומבאקאנטן לעבנס-וועג... יעדערער מיט זיין "פעקעלע" איבערלעבונגען, מיט זיין אייבערשטנס'השגחה!...

די הענטעלאך, ווער מיט זיך אליין, האבן זיך אלע שנעל, ווי מעגלאך, אויסגעשטעלט בלייך ווי טייט... אנטקעגן די ימח-שמם באנדיטן (גזלנים) מיט אנגעשטעלטע געווער וכו', וועלכע האבן אנגעהייבן אויספרעגן יעדן איינעם די נעמען, אבער קיינער האט קיין ווארט ניט געענטפערט, אלע מיט פאלשע נעמען, מיט פעקטיווע משפחה פארבינדונג, ניט וויסנדיק איינער פון צווייטן.. (צוליב זיכערקייט צוועקן), זיינען די רייד ווי אפגענומען געווארן, - אוועק אין פינסטערער נאכט פון איבערמענטשלכן שרעק... נאר איין פרוי, וואס האט געקענט אביסל פויליש - [גב' בוני'ה] האט פאר אלעמען געענטפערט: - "אלע

holding hands, and some alone. All hurriedly lined up, white as chalk, facing the armed bandits, *may their names be erased*. The Polish police began asking everyone their names, but no one answered a word. We all had false names and fictitious families. No one knew who was who. Our power of speech failed us; it disappeared into the darkness of the night from immense fear.

Only one woman, who knew a bit of Polish (Mrs. Bunia) answered for all of us: "All of the passengers here are deaf-mute Gypsies." The eyes of the thugs penetrated everyone and their character. They yelled commands in every direction in the shattered night, but no one responded.

It seemed they bought the story. The half-alive "deaf-mute Gypsies" barely managed to climb back onto the train cars. Thank G-d! The train continued on its way. The passengers were now on the way to their new, unfamiliar way of life, each with his "bundle of survival", under G-d's watchful eye.

מיין מאמע'לע!

... דער מאמעס נ"ע חכמה, איר פיניקייט, איר איידלקייט, גוט-הארציקייט, איר הויך-מענטשלעכע איבערגעגעבנקייט צו אונדז אירע קינדער און צו יעדן מענטשן. איר הייסע ליבע צו אונדז, אירע קינדער - א "הימלשע ליבע" - האט אונדז אלעמען באאיינפלוסט - געוויקט מיט אומגעהויער ליבע-קראפט צו אונדזער ניט פארגעסבארער שטענדיק לעבנדער פאר אונדז הייליקער מאמע'לע! האבנדער אימער אבער מיר א שטענדיקן באאיינפלוס געפיל צו האבן א שטענדיקן איבערבליק איבער יעדער מיין טואונג אין אפקלאנג און בארעכטיקונג, איינשטימונג פון מיין מאמעס ווילן, לויט איר ערהייבענער הייליקער ערציאונג קראפט! מיין מאמע'לע! שטענדיק לעבנדע אין מיין נשמה - א ליכטיקער הייליקער קוואל פון גייסטיק יידישער פראכט!!! מיט אומגעהויער מענטשן-ליבשאפט שוועבנדער איבער אונדז אימער, - אירע קינדער - (איבער מיר)...

פרק ה' / קראקא, פולין

איז אף אייביק אוועק... נאך א פרוי - געווען פארוונדעט... אזעלכע ניס האבן פארשטייט זיך ניט צוגעגעבן קיין מוט און פרייד צו אונזערע געמיטן און צעווייטיקטע הארץ-געפילן...

אף די לאסט-אוטו'ס האט מען אונדז געבראכט אין קראקא יידישער קהילה-פאריין פון דער "אגודה" מיט דער הילף פון "בְּרִיחָה". מיר האבן אין אלגעמיין ניט געווסט פון אזעלכע פאריינען, פון זייערע נעמען... ס'איז געווען ווייט און ניט פארשטאנדיק צוליב וואס טיילונגען אף פארטייען בא יידן?...

מ'האט אונדז באזעצט אין א גרייסן צימער אפן פאל מיט אונזערע "פעקעלאך", מיט גרויס אינטערעס און אויפמערקזאמקייט; רוסישע יידן! ניט געזעהענע און ניט פארויסגעזעהענע רוסישע חסידים! גרייסע ווונדער געסט אף שבת!!! זייער הכנסת-אורחים האט געשפראצט מיט פרייד - מיט אמת'ער ברידער-פרייד, מיט באזארגונג אונדז מיט אלעס לכבוד שבת קודש! מיט איבערגעגעבנקייט ווי ברידער צו ברידער!!!

... פרייטאג אינערפרי האט זיך דער עשאלאן ווידער אפגעשטעלט אף א וויילע, מ'האט געהייסן שנעל אראפגיין מיט אלע פעק און פעקלאך, דער עשאלאן איז שנעל אוועק... מיט א מאל זיינען אָנגעפארן פארמאכטע לאסט-מאשינען מיט דער הילף פון יונגע, פריילאכע יידישע בחורים, האט מען אונדז אלעמען, וואס גיכער, אנגעלאדן אין די מאשינען און מ'האט געמאלדן: - "מיר פארן אין דער שטאט קראקא!" (פולין)

שפעטער האבן מיר זיך דערווסט, אז די יידישע אָרגאַניזאַציע פון ארץ-ישראל "די בריחה" האט ניט לעגאל אונטערגעקייפט דעם לאקאמאטיו פירער, וועלכער האט אפגעשטעלט דעם עשאלאן כדי אונדז אראפלאזן אין מיטן וועג, ניט געפירט אין די טיפענישן פון פולין, ווו עס איז נאך געווען גרייסע אנטיסעמיטישע אנפאלן אף יידן... מיט דער צייט איז אונדז געווארן באווסט, אז איין יידישן עשאלאן האבן די פאלאקן לעבן דער שטאט "קעלן" געמאכט א פאגראם-פארניכטונג פון יידן... אויך דעם ערשטן עשאלאן פון די ליובאוויטשער האבן די רוצחים באשאסן באם איבערגיין די טשעכישע גרענעץ, איין פרוי

Chapter V – Cracow, Poland

On Friday morning, the train again stopped for a while. We were told to quickly get off the train with all our suitcases and baggage. The train left without delay, and, all at once, closed cargo trucks arrived with young, happy Jewish bochorim. They helped load us all, as fast as possible, onto the trucks and informed us, "We are travelling to Cracow!"

We later found out that the Jewish organization from Israel, the Bricha, had illegally bribed the driver of the locomotive to stop in mid-way to let us off. This was done so that the train should not take us deep into Poland where there were still big anti-Semitic attacks on Jews. We later learned that there was a murderous attack on one Jewish train near the city of Kolno. The first train of Lubavitchers was also attacked by murderers as they crossed the Czechoslovakian border. They shot at the train, killing one woman and wounding another. It is self understood that such news did not add any cheer and happiness to our pained hearts.

They brought us on the trucks to Cracow to the Agudah Jewish community center with the help of the Bricha. None of us had ever known of such organizations or even heard of their names. To us, Jews dividing into separate parties was a far-out incomprehensible concept.

They sat us down in a great big hall on the floor with all our baggage. They were full of interest. We were Russian Jews! Unseen and unknown Russian Chassidim! We were great 'wonder guests' for Shabbos. Their hospitality surged with joy and true brotherly-love. They made certain that we should have everything we need in honor of the holy Shabbos. They were devoted to us like brother to brother.

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

אינזאמנקייט און עלנטקייט, אן איינציקע אָן משפּחה מיטפּארערן פּון מאיעסטיש צניעות'דיקער העכסט מענטשלעכער אופפירונג: ניט באמיען חלילה יענעם, איר מוטערליכער פריינטשאפט, חכמה'סדיקער גוטסקייט, אצילות'דיקייט, איידל-אריסטיקראטישקייט מיט איבערגעגעבענעם אינטערעס צו יעדן... און יעדערער צו איר!!!

דא אין גרייסן זאל, וווּ מ'איז געזעסן פריי און מוטיק, האט זיך געשאפן א פריינטשאפט פארבונד צווישן יוגנטלעכע מיידלאך, וועלכע זיינען געווען פון פארשיידענע געגנטן פון רוסלאנד. דער פריינטשאפט פארבונד האט זיך געשטארק און באגלייט אף אלע שפּטערדיקע נסיעה-וועגן!!!

די הארציקע פריינטשאפט איז געבליבן אף אייביק!... דא האבן מיר זיך אויך באקאנט מיט א גרופע "בית-יעקב" מיידלאך, מיר האבן פון אזא פאריין קיינמאל ניט געהערט און ניט געוויסט אז ס'איז פאראן א ספעציעלער מיידלשער לערן-אנשטאלט פאר יידישקייט "בית-יעקב"! אויך ניט געהערט פון דער לערערן-גרונדערן שרה שנירער... א גאנצן שבת האבן די "בית-יעקב" מיידלאך זיך

פאר אונדזער איינגעזאמלטער ליובאוויטשר משפּחה איז דאס געווען דער ערשטער שבת אין אויסער-רוסלאנד... יידן צווישן יידן - אן אָפּענע וועלט!!!... א נס פון גרייסע נסים און א טרוים פון איבער טרוימען!!! ווער קען באשרייבן די ערהייבונג און די פרייד פון אונדזערע טייערע מסירות-נפש'דיקע איבערגעגעבענע ליובאוויטשער, ווי איין ליכטיקע טייערע משפּחה, פארבונדענע איינס מיט איינס מיט לעבנס גורל, איינס פאר אלע און אלע פאר איינס!.. מיט וועלכן דערפאלג-טריאומף האט זיך אפגעאטעמט פריי, געדאוונט זיך פריי, געלערנט זיך פריי, פארבראכט פריי - אלעס אין זכות פון דעם הייליקן-צדיק רבין כ"ק אדמו"ר הרי"צ! עס האט זיך געדאכט מ'הייבט אן קומען צום ציל... - קומען צום רבין!, וואו זיין נשיאות-ממלכה האט זיך שוין צעצווייגט און פארשפרייט אין ארצות הברית נ"י.

די אופמערקזאמקייט און איבערגעגעבנקייט צו דער מאיעסטיש איינזאמער פרוי און די הארץ-פריינטשאפט האט ניט געהאט קיין גרענעץ כמעט פון אלע אונדזערע מיטפּארערס, צווישן זיי אויך אונדזער משפּחה. איך האב געדענקט אז דאס אלץ איז צוליב דער פרוי'ס

To the gathered family of Lubavitch, it was our first Shabbos outside of Russia, Jews among Jews, in the free world!

It was a miracle amongst super miracles and a dream beyond wild dreams! Who could describe the boost in morale and the joy of our dear self-sacrificing dedicated Lubavitchers? We were like one dear brilliant family with the same fortune in life - one for all and all for one. As a result of our successful triumph, we finally breathed freely, davened freely, learned freely, and farbrenged freely - all in the merit of the holy righteous Frierdiker Rebbe! It seemed as if we were getting closer to our objective, coming to the Rebbe in New York - the place from where his royal leadership spread throughout the world.

The special attention and devotion to the noble lonely lady and the heartfelt friendship to her knew no limits, from our family and almost all of the travelers. I assumed that all this was due to her loneliness and her special character. She traveled with regal, sophisticated etiquette, never wanting to "G-d forbid" burden anyone, with motherly friendship, with intelligent goodness, gentle aristocracy and a devoted interest to everyone.

In this great hall, where we sat cheerfully in freedom, a friendship developed amongst the girls that came from all parts of Russia. This bond of friendship strengthened and escorted us on all our future travels.

This good-hearted friendship remains forever!

In Cracow, we also became acquainted with a group of local Bais Yaakov girls. We had never known or heard of such a school made especially for Jewish girls, nor had we ever heard of

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

וועגן די רעשטלאך פון איבערגעבליבענע נאצי-רוצחים און אנטיסעמיטן פון שנהא און האס, אין די אייראפע לענדער...

אלעס ניי, אומבאקאנט, צעווייטיקט פון שרעקלעכן יידישן חורבן...

אין עטלעכע ווערטער איז אפשר כדאי צו דערמאנען, אז זייענדיק אין קראקא, האבן מיר זיך באקאנט מיט א מיידל פון אנ"ש, וועלכע איז ארויסגעפארן פון רוסלאנד כמעט מיט איר גאנצער משפחה, אבער זיצנדיק אין גרייסן זאל אף די פעקלאך, האט זי אנגעכאפט אזא שטארקע מרה-שחורה, אז טאג און נאכט איז זי געזעסן און געוויינט אן אופהער פון אונדזער מצב ביש - ס'איז געווען וואס צו וויינען... אונדזערע יוגנטלעכע כוחות זיינען געווען שוואך, זיי האבן זיך ניט געפילט און ניט געזעהען, חוץ אפאר ענערגישע פעילים, ווי מיין טייערע ליבע שוועסטער הדסה, אייניקע ישיבה-בחורים א.א.וו. געפירט מיט אונדזער גורל האבן העכערע געטלעכע כוחות...

פארנומען מיט אונדז-די ליובאוויטשער, געדאוונט מיט אונדז, געפירט צוזאמען דעם שבת טיש - פארבראכט אף זייער שטייגער...

דערציילט פיל זאכן וועגן זייערע שרעקלעכע מלחמה-יארן, וועגן די אוממענטשלעכע אכזר'עסדיקע קאנצענטראציע לאגערן... וועגן שרעקלעכן פארניכטונג פון יידישן פאלק [ניט היינט געדאכט]; וועגן חורבן און אומקום פון זעקס מיליאנען פרידלעכע טייערע יידן, נאר דערפאר וואס זיי זיינען יידן!... וועגן אט די שוידערלעכע געשעענישן האבן מיר ניט געוויסט און ניט געהערט אין רוסלאנד, ווייל סטאלין'ס רעגירונג האט דאס אויסבאהאלטן פון די רוסישע בירגער, כדי צו שיקן טויזנטער יידן - ווי טרייע רוסישע בירגער אף דער שרעקלעכער מלחמה; (לעבעדיקע פלייש...)

זיי די מיידלאך האבן דערציילט וועגן טיילונג פון יידן אף פארטייען... וועגן קיבוצים, וועגן גבורה און קידוש-השם פון יידן פאר ארץ-ישראל ישוב נגד די שונאי-ישראל - די איינגלענדער און די אראבישע לענדער...

the teacher and founder Sarah Schenirer. For the duration of Shabbos, these Bais Yaakov girls devoted their attention to us Lubavitchers, davened with us, conducted the Shabbos table with us, and farbrenged in their style.

They spoke a lot about the terrible war years. They told us about the inhuman, cruel concentration camps, about the horrifying annihilation of the Jewish Nation (may it never again be), and about the massacre of six million peaceful dear Jews, just because they were Jews! About these ghastly dreadful happenings, we had never known or heard of in Russia. Stalin's government held back this information from its citizens so that it could send thousands of Jews as faithful Russian citizens to the frightening war (like live meat).

The girls told us about the different parties among Jews, about Kibutzim, about the strength and Kiddush Hashem of Jews to settle in Eretz Yisroel in opposition to the anti-Semitic British and Arab countries, and about the leftover Nazi-murderers and other European anti-Semites full of insufferable hatred.

This was all new and unfamiliar to us. We were extremely pained by the horrible Jewish destruction.

In order to convey the emotions of the time, I should describe the disposition of a certain girl of Anash with whom I became acquainted. She had left Russia with almost her whole family. However, sitting in that great hall on her baggage, she got caught up in such a strong depression that she cried endlessly day and night about the terrible situation. And there was reason to cry... Our young energies were so weak and burdened that we could not feel or see (any brightness in the future). The exception was several energetic activists amongst us, like my dear loved sister Hadassah and some of the Yeshiva bochurim. They led our lot with higher G-dly strength.

פרק ו' / בגבול הצ'כי

זיינען מיר געגאנגען, ווי געקראכן, געשלעפט זיך אין טיפן וואלד אין א לאנגער שורה, געגאנגען ווי אן לשון, מיט אפגענומענע געפילן... נאר מיט איין געדאנק – ניט פארלירן זיך... די איינזאמע געהויבענע פרוי האט זיך אויך געשלעפט צוזאמען מיט אונדז, מינטערנדיק זיך אז מיר גייען אף א נאכט-שפאציר אין א טיפן וואלד...

אנקומענדיק צו א ברייטן שטח-פלאץ, ארומגערינגלטן מיט טיף געדיכטן וואלד, האט מען אונדז אויסגעשטעלט אין שורות משפחה און משפחה, געהייסן שטיל און רואיק גיין פאראויס... מיט פארכאפטן אטעם, מיט ניט פארבארגענער שרעק איז מען געגאנגען מיט יידישן צארן... שא, שטיל מיט גרויסן גלויבן און שווערע געמיטן, טראגנדיק די פיצקעלאך און דערשראקענע קינדערלאך.

פון שטיבל זיינען ארויס עטלעכע פאליצייאנטן און פארווונדערט געקוקט אף די ארגאניזירטע יידישע

אין קראקא האבן מיר זיך ווייניק פארהאלטן, ווייזט אויס צוליב אומזיכערקייט... אין איינעם אן אוונט האט מען אונדז אנגעזאגט אז די נאכט וועלן מיר שמוגלען אי"ה דעם טשעכישן גרענעץ... אלע דארפן וויסן און געדיינקען די איינצלע הייטן פארשריבענע אין זייערע פאפירן... אף לאסט-אוט'ס האט מען אונדז געפירט צו א וועלדל, וואו מיר האבן געדארפט גיין צווישן פינסטערניש אין א ריי... ניט פארלירן זיך, שטילער ווי שטיל דורכגיין דעם וועלדל, דורכגיין א וואסער בריקל ביז מיר וועלען קומען צום גרענעץ פאטראל – גרענעץ היטער'ס...

ניט קיין גרייסער ברייטער שטח האט זיך צעשפרייט אין מיטן א וואלד לעבן ניט א גרייסער געבאיידע, וואס איין זייט אירער האט זיך אנגעשפארט אפן וואלד און די אפענע זייט, אן אפענער שטח-פלאץ... אין פראנט האבן זיך געזעהען וואך-סאלדאטן, באוואפנטע מיט געווער און גומבייטשן...

Chapter VI – At the Czech Border

Due to the safety situation, we stayed for only a short time in Cracow. One evening, they told us that we would be smuggling across the Czech border that night, with G-d's help. We were directed to memorize all the details of our travelling documents. They took us on trucks to a forest. We got off and walked through the darkness in a row, so as not to get lost. We had to be extremely quiet while walking through the woods, then over a small bridge over a stream, until we reached the border patrol area.

Ahead of us there was a clearing in middle of the forest. A small building stood with one side facing the clearing and the other side close to the trees. We could see soldiers armed with weapons and whips.

We proceeded, crawling and dragging ourselves, through the thick forest in one long row. We continued in silence as if we had no tongues, without feelings. We had only one thought – not to get lost.

The lonely noble woman also pulled herself along together with us. We encouraged ourselves by imagining that we were just going on a night excursion in the deep forest.

Arriving at a wide clearing, surrounded by thick forest, they arranged us in rows by family and instructed us to continue ahead quietly and calmly. Holding our breath with unhidden fear, we proceeded with Jewish anger – no, rather with great belief and a good deal of fatigue – carrying the small frightened children.

A few police came out of the small building and looked in wonder at the organized Jewish group marching by with peiyos and beards, children and infants, with suitcases and baggage.

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

אין זיך (בתוך תוכי) האב איך געבעטן דעם באשעפער אז מיין טייערן פאטער זאל חלילה גארנישט שאטן... און קיינער זאל ניט לייזן צוליב מיר... דער סאלדאט מלא רציחה (האס), האט געכאפט די וואליזע און געהייסן גיין נאך עס, ער איז אוועק אין דער ריכטונג פון דער געביידע און איך בין געבליבן שטיין, ווי א צוגעוואקסענע צום ארט...

ווען ער האט זיך אומגעקוקט, איז ער ווידער צוגעלאפן צו מיר פול כעס, געכאפט פארן האנט און געפירט מיך אין פאליציי שטיבל, דארט זיינען געווען נאך פיל פאליציאנטן. - "וואס איז בא דיר אין וואליזע?" - האט אין עס געברענט זיין גזל'אנישע איינפארזיכטיקייט. ער האט זיך געזידלט, געשריען (אלעס אין דויטש), אבער איך האב געקוקט און געשוויגן ווי א גולם. - "עפן די וואליזע!" - האט ער באפוילן און אליין זי געעפנט...

ווען ער האט דערזעהען אז עס איז נאר א קאלדרע, האט ער געלאסענער געזאגט צו זיינע מענטשן: - "מסתמא איז אין קאלדרע באהאלטן גאלדענע

מיטגייער מיט פיאות און בערד - קינד און קייט... מיט פעק און פעקעלאך.

איך האב געטראגן א שיינעם טשעמאדן (א וואליזע), [וועלכע מיין טייערע שוועסטער האט געבראכט פון לענינגראד] די וואליזע איז געווען שיין און גרינג, פלוצלונג איז איינער א פאליס צוגעלאפן צו מיר, געכאפט די וואליזע אין זיינע רוצח'ישע הענט און שטרענג מיך געפרעגט: - "וואס געפינט זיך אין טשעמאדאן?" - פון פלוצלונדיקייט האט בא מיר אפגענומען דער לשון און א בליץ שנעלע מחשבה איז דורכגעלאפן אין מיין ערנסטן באווסטזיין: - "איך בין שטום און טייב"... - האב איך אף דעם גזל'ען מיט זיין ביקס געקוקט ווי א פארוונדערטער שעפס אן מורא... - "וואס איז בא דיר אין טשעמאדאן?" - האט ער געשריען ווי א צעבושעוועטער וואלף. די מענטשן וואס זיינען געגאנגען אין די ערשטע שורות, דערהערנדיק די געשרייען, זיינען געבליבן שטיין... קיינער האט זיך שוין ניט געריט פון ארט, אלע האבן אנגעווענדעט זייערע בליקן צו אונדז...

I was carrying a nice-looking suitcase that my dear sister had brought from Leningrad. It was attractive and light. Without warning, one of border police ran over to me, grabbed the suitcase in his murderous hands and asked roughly, "What is in this suitcase?"

Due to the surprise, I lost my tongue. Then an idea flashed through my mind: 'I am a deaf mute.' I just gazed at the thug with his gun like a lost sheep without fear.

"What is in this suitcase?!" he screamed like a ferocious wolf.

Hearing the screams, the people who were in the front rows stopped in their tracks like stones. No one moved from their places; only their eyes followed the unfolding scene.

Inside, I was begging G-d that this should not affect my dear father, G-d forbid, and that no one should suffer because of me. The policeman, full of murder, grabbed the suitcases and ordered me to follow him. He moved toward the building and I remained rooted to my place.

When he saw that I was not following him, he ran back full of anger, grabbed my hand and led me back to the police building. "What is in the suitcase?" an officer asked again with his eyes burning like a thief. He cursed and screamed in German, but I just looked at him and remained silent like a dummy. "Open the suitcase!" he commanded again. Then, he opened it himself.

When he saw that it was just a blanket, he calmly told his men, "There are probably gold coins hidden inside."

They felt, rubbed, shook, and then hit the blanket with their weapons. Like wild animals,

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

צעשפרייט אפן פרייען שטח און אומגעדולטיק מיט צארן, באזארגטע געווארט... דערזעהענדיק מיך האבן די רייען זיך שנעל פארפילט מיט גליקלעכע הערצער... די סאלדאטן האבן אונדז אלעמען ארויסגעלאזן ווי א שטילע שעפסן סטאדע... און אנגעוויזן וויהין דארפן מיר גיין. ניט ווייט זיינען געשטאנען צוגעגרייטע לאסט-מאשינען און מ'האט אונדז געבראכט אין אן יידישן לאגער אין טשעכא. מיין טייערער הייליקער פאטער האט דאן געזאגט אז די קאלדרע איז אונדז

בייגעשטאנען באם גרענעץ אין זכות פון דער רעבעצן, ווייל זי האט זיך צוגעדעקט מיט דער קאלדרע - מיר זיינען אלע זיכער אין דעם...

מטבעות"... האט מען די קאלדרע געטאפט, געהאקט, געריבן, געטרייסלט, געקלאפט מיט די געווער, געשטאכן מיט שפיזן און ער האט געבושעוועט ווי א חי'ה. האט מען די קאלדרע דורכגעשטאכן אין עטלעכע ערטער, אבער חוץ פון גרויען וואטין איז דארטן גארנישט ניט געווען. - "נעם דיין קאלדרע און גיי צוריק אין דיין ריי!" - האט ער באפוילן, אבער איך בין געבליבן שטיין ווי פריער, ווי טייב און שטום... פארשטייענדיק יעדן ווארט... האט ער געהייסן צו די פאליציאנטן פארפאקן די קאלדרע אין וואליצע, גענומען מיך פאר א האנט און געבראכט צוריק צו מיין ריי. די רייען זיינען שוין ניט געווען, די לויבאוויטשער מסירות נפש'דיקע יידן האבן ניט גערוט, זיי זיינען געווען

they stabbed at it with their bayonets. They penetrated the blanket in several places, but except for some grey cotton, they found nothing. "Take your blanket and get back into line," he ordered. Like before, I just remained standing there as a deaf mute, while really understanding every word. So, he ordered his men to repack the suitcase and led me by my hand back to where my row was.

However, the rows weren't there anymore. The self-sacrificing Lubavitchers couldn't rest; they spread out in the open area waiting impatiently with worry. When they saw me, they quickly filled the rows with happy hearts. The police allowed us to continue on like a quiet herd of sheep and showed us where to go. Trucks were standing ready for us not far away. They took us to a Jewish camp in Czechoslovakia.

My dear holy father said that we prevailed at the border in merit of the blanket that we offered to the holy Rebbetzin to cover herself with. We were all sure of it.

פרק ז' / תחנות מעבר במסע

מאיעסטישער פרוי – פריער פאר אלעמען. פאר אונדז אלעמען – דאס גלייכן.

פארגעזעצט די רייזע האבן מיר אין טעפלושקעס (קרן-משא פאר מענטשן) איבער טשעכאי ביז דער אסטרייכישער גרענעץ, דאן ווידער געפארן אין לאסט-מאשינען איבער אסטרייכישע וועגן...

די ווער ס'איז דאן געפארן האט מסתמא באוונדערט די שיינקייט פון דער נייע אספאלטירטער וועג, ווי איינגעשניטענע אין אן אינסוף ציענדיקן סאד-גארטן (א בוסתן), וואו פון ביידע אירע זייטן האבן היינע ביימער פארפילטע מיט כל מיני פרוכט (עפל. בארן, פלומען וכו') געשיינט צו דער וועלט מיט ווונדער פראכט! ניט געזעהענער אזוינס אין רוסלאנד בא די וועגן... אין אוונט זיינען מיר אנגעקומען אין דער הויבט-שטאט פון עסטרייך – ווין (וינה) – די שטאט פון מוזיק און געזאנג, ווו דער בארימטער וועלט-מוזיקער פאָגאַנעני האט געזונגען אין אירע גאסן מיט איבער הונדערט יאר צוריק: – "איך ליב

דער לאגער אין טשעכאי איז ווייסט אויס געווען באנוצט בא די דייטשן -ימח שמם- צוליב אפיצערן, האט ער געהאט אביסל עסטעטיש מענטשלעכע באדינגונגען: הייסע און קאלטע וואסער, א גרייסן הייף, א כשרע קיך ווו הונדערטער פליטים האבן באקומען ווארימע פרישע געקעכץ א.א.וו. ... די "אונרא" אדער דער "זשאנט" (איך בין אין דעם געווען ווייניק באהאוונט) האבן באזארגט אונדז ליובאוויטשער מיט מהודר'דיק כשר'ע טרוקענע שפייזן, ווי קעסטעלאך מיט קאנסערווירטע גרינסן, קעסטעלאך מיט פיש, פירות, שאקאלאדן (פיל) א.א.וו. ...

די פאראנטפערלעכע פאר צעטיילן די שפייזן צווישן אונדז זיינען געווען מיין ליבע שוועסטער הדסה און – האצקל (דער שווארצער) - יחזקאל ברוד... מיט גרייס איבערגעגעבנקייט און הארציקער ליבע פלעגן זיי בריינגען די באשטימטע מאס (מנות) פאר יעדן נפש – פאר יעדער משפחה. פארשטייט זיך אז הדסה פלעגט באזארגן מיט דאס בעסטע און נוצלאכסטע פאר דער באקאנטער

Chapter VII – Stops on our Journey

It seems that the camp in Czechoslovakia was used by the German officers, may their names be erased. It had some esthetic human conveniences: hot and cold water, a big yard, and a kosher kitchen where hundreds of survivors received warm freshly-cooked food. The UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) or the Joint (the American Jewish Joint Distribution Committee) concerned themselves with getting the Lubavitchers strictly kosher food, like canned vegetables, containers of fish and fruit, lots of chocolates and so on.

Responsible for distributing the food were my dear sister Hadassah and *Chatzkel*, or Yechezkel Brod. With great devotion and loving hearts, they would bring the correct portion amounts for every person and every family. Understandably, Hadassah made sure that the best and most-needed food was given to the familiar noble woman first. Everyone else received regular equal portions.

We continued on our way in animal-transport trucks through Czechoslovakia until the Austrian border. Then we traveled on in regular trucks over Austrian roads.

Those traveling with us were probably amazed at the newly paved asphalt road which cut through endless beautiful orchards. On both sides of the road, tall trees grew all kinds of fruit, such as apples, pears, and plums. The wondrous fruit shined to all in splendor. In Russia, we never saw anything like this near the roads.

In the evening, we arrived at the capital city, Vienna, the city of music, where the world famous musician Foganyeny sang in her streets over a hundred years ago, "I love you Vienna..."

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

מ'האט באפעלן לייפן צו יענע געוועזענע קאנצעטראציע באראקן, וועלכע האבן זיך קוים געזעהען פון ווייטן, געצאמטע מיט הייכע חשמל-דראטן... (חשמל איז דארט שעה ניט געווען). מ'האט געמוזט לייפן שנעל ביז עס נידערט די נאכט (ס'איז געווען פארנאכט), לייפן כאפן צימערן און צענויפקלייבן אביסל שטריי, וואס האט זיך געוואלגערט אין הייף, פאר געלעגערס אף נאכט אָפּרו... איז מען געלאפן ווי ווער האט באוויזן און ווי ווער האט געקענט...

מיר מיט דער שוועסטער האבן פריער פאר אלץ "געכאפט" (ממש אזוי) א צימער פאר דער שוין "באקאנטער" מאיעסטישער איינזאמער פרוי, וועלכע האט ניט געקענט לייפן ווי מיר, אנגעכאפט אביסל שטריי פאר איר שטרייענעם "מלכה-געלעגער", און א צווייטן צימער - אן ארט פאר די טייערע טאטן און ברודער'קע ש'י, מיר מיט הדסה'ן האבן אויך זיך אנגעשפארט אף עפעס א וואנט אין פרודור...

אבער דער באווסטזיין האט געעקבערט ווי מיט

דיך ווענא הייס און ניט פאראטן"... כאטש עס איז געווען נאכן גרייסן נאצי-חורבן, האבן אירע גאסן געשיינט מיט באלייכטונג, מיט אלטע פאלאצן, מיט שיינע וויטרינע'ס, אבער ניט די מענטשן...

זיי די שונאי-ישראל, האבן אונדז יידן פאראטן... זיצנדיק אף דער הויבט סטאנציע פון צוג, האבן זייערע העסלעכע בליקן, געעקבערט די נשמה. זייער פיינטלעכע אופפירונג כלפי אונדז, ניט וועלנדיק שטיין לעבן אונדז, ניט זיצן, ניט ריידן א.א.וו.,

זייער האס האט אויסגעדריקט איין זאך: "איר לעבט נאך? איר עקזיסטירט נאך?... מ'האט אייך נאך ניט אויסגעראטן? איר פארשוועכטע שמוציקע יידן..."

די נידערטרעכטיקייט זייערע צו אונדז, האט געשניטן די הארץ מיט מעסערס... ניט געגעבן קיין רו..

לאנג האט מען אונדז דארט ניט פארהאלטן. זיצנדיק אין די טעפלושקעס ווידער האט מען זיך אנגעהייבן פילן ווי אין "גן-עדן" - יידן צווישן יידן! פריינד צווישן פריינט!... פלוצלונג האט מען זיך אפגעשטעלט אין מיטן וועג,

Although it was after the Nazi destruction, it had lit up streets, old palaces, and nice storefronts, but their people were not as fine.

They were anti-Semites - *against us*. Sitting around the main train station, their hateful stares drilled into our souls. They were full of hate, not wanting to sit or stand near us, or to speak to us. Their anger expressed one attitude: "You weak dirty Jews. You are still alive? You still exist? We didn't destroy you yet?"

Their spitefulness toward us tore at our hearts with knives. It gave us no rest.

They didn't keep us there for too long. Sitting on the trucks once again, we started to feel as if we were in the Garden of Eden, Jews among Jews, friend amongst friends.

Suddenly, we stopped in middle of the road. They instructed us to run to the barracks of a former concentration camp, which we could barely see from afar, fenced off with tall electric wires. (The electricity no longer worked.)

We had to hurry because it was almost nightfall. Everyone grabbed rooms and gathered some straw which was scattered around in the yard to use as beds for the night. Whoever was able ran before the others.

First, my sister and I (literally) grabbed a room for the familiar noble woman who was not able to run as we did. Then we took a little straw to serve as her "queen bed". Next, we caught a room for my dear father and brother. Hadassah and I ended up sleeping near a little wall in the hallway.

Yet, the knowledge of what happened here drilled through us like hot iron-rods. "Right here,

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

... אף מארגן האט מען אונדז ווידער געפאקט אף לאסט-מאשינען, מ'איז געפארן אף דער גאלאנישער, העסלעכער דייטש'ישער ערד, ניט וויסנדיק... ביז מ'איז אנגעקומען אין א גרייסן יידישן לאגער "פאקינג", אף דער אמריקאנער זאנע-הערשאפט, אונטער דער פאליציי-הערשונג פון "עמ. פי..."

אין אלגעמיין נאך די שווערע, שרעקלעכע מלחמה יארן האט די צעבראכענע, באמבאדירטע איראפע פארנומען זיך איבערהויבט מיט אפשטעלן אירע לענדער, אירע בירגער... וועגן די פארפייניקטע האלב לעבן-געבליבענע, פארמוטשעטע יידן ווייניק וואס געטראכט... וועגן דעם האבן זיך געזארגט יידישע פאריינען פון אמעריקע, ארץ-ישראל.

פארשטייט זיך די געלט-הילף (פינאנסירונג) איז באקומען געווארן איבערהויבט פון דעם דז'אנט פאריין, געבילדעטער און יאר 1914 (ה'תרע"ד - 5674), וואס האט זיך ארגאניזירט (זיך געשאפן) פון דעם צוזאמענבונד פון געוויסע צדקה פאריינען, כדי צו געבן גרייסע יידישע הילף, נייטיקע הילף צו די איראפא'ער יידן, איבערהויבט רוסישע אמייגראנטן אין די יארן פון ערשטער וועלט מלחמה 1917-

הייסע צוואנגען: - "אט דא, ממש דא' אין די חשמל-פארצאמטע לאגערן האבן די ימח-שמם'דיקע נאציסטן געמאטערט, געפייניקט מיט אוממענטשלעכער שרעקלעכער פייניקונגען, הונדערטער, טויזנטער אומשולדיקע, הייליקע יידן-ברידער. פון דא, געשיקט זיי אין די פארניכטונג'ס קאמערן, טרעבלינקע... מיידאנעק... געשטיקט, געברענט, געפייניקט... פארוואס? פאר ווען? פאר זייער יידישער הייליקייט... זייער יידישן אפשטאם, ווייל זיי זיינען יידן, דעם באשעפערס פאלק!
"שמע ישראל"!!!"

און עס האט זיך געדאכט אז אונטער דער פארבלענדעטער פינסטערניש הייבן זיך גוואלדיקע געשרייען פון אומשולדיקע מליאנען יידן - הייליקע קרבנות, פארפייניקטע, פארשוואכטע, פארנידעריקטע, געשלאגענע, געלאפענע, געגאנגענע, אפשר אנטלאפענע, קראנקע, צעשמעטערטע, געלאפענע צו זייער מענטשלעכער פרייהייט... פון אוממענטשלעכע דייטישע ח'יה נאציסטן, שונאי-ישראל ניט געוועזענע אין דער וועלט-געשיכטע...

literally, in this electrically-fenced camp, the Nazis, may their name be erased, wore down, tortured with inhuman terrible tortures hundred and thousands of our innocent holy Jewish brothers. From here, they sent them to the gas chambers of Treblinka, Majdanek and others. They were burned and tortured. Why? For what reason? Only for their Jewish holiness, their Jewish ancestry; Because they were Jews, G-d's nation! Shma Yisroel!!"

It seemed as if from under the blinding darkness one could hear the terrible screams of millions of innocent Jews. It was the screams of holy sacrifices, the tortured, the weakened, the degraded, the beaten, the chased, and the deceased. Maybe some escaped, ailing, torn apart, running to human freedom from the inhuman German Nazi animals, anti-Semites the likes of which have never been seen before in world history.

The next day, they again packed us onto trucks, traveling further on the despised German soil. We finally reached the huge Jewish camp in Peking, in the American Zone, under the command of the American Military Police.

In general, after the terribly hard war years, the broken bombed out Europe busied itself with re-establishing their lands and citizens. They hardly thought about the tortured, half-alive, exhausted Jewish survivors. Only Jewish organizations from America and Eretz Yisroel cared for us.

Most of the support came from the Joint which was established in 1914. It was formed by joining of many charity organizations to provide immense needed help for European Jews, especially Russian immigrants, during the years of World War I. They provided real help and support for European Jews!

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

איינצלהייט, סיי אלגעמיינע גרופן... [זע כפר-חב"ד 799].
אונזערע ליובאוויטשער זיינען אויך פארעכנט געווארן
צווישן די יידישע וואנדער פליטים, אבער פון אן אנדער
סארט (אנדער מין). דאס זיינען די מסירות-נפש'דיקע
גבורה יידן, אנטלאפענע פון קאמוניסטישן רוסלאנד צוליב
פארשפרייטונג תורה און יידישקייט. צוליב רוחנית'דיקע
צילן - אופשטעלן די גייסטיקע פראכט פון יידישן
פאלק!... אלעס האט מען געטאן לויט דער אנווייזונג און
וירקונג פון הייליקן כ"ק אדמו"ר הרי"צ.

1914, מאַמאַש'סדיק העלפן דער יידישער וועלט!!!...
נאך דער צוויטער וועלט מלחמה האבן זיי,
געשטיצט און געזארגט וועגן די רעשטלאך יידן פון די
קאנצענטראציע לאגערן, פון פארטיזאנער אין וועלדער,
פון פארשיידענע אויסבאהאלטענישן הונגעריקע,
היימלאזע, פארלארענע, פאר'תום'טע, פאריאגטע יידישע
פליטים, שפרייזנדע צווישן דער פארדארבענער וועלט...
איינגעארדנט צייטווייליקע הילף-לאגערן, געשפייזט
מיט נויטיקסע שפייזן, מיט נויטיקסטער קליידונג א.א.וו.
געזארגט פאר איבערפירן זיי אין שוץ-לאגערן - סיי

After World War II, the Joint supported and provided for remnants of the Jewish People from concentration camps, partisans from the forests, and those who were in hiding - the hungry, homeless, wandering, orphaned, hounded Jewish survivors striding on the face of the corrupt world. They organized temporary relief camps to provide needed food, clothing and other provisions. They concerned themselves in getting the survivors, individuals and groups, to the protected camps.

Lubavitchers were also considered wandering survivors, but of a different sort. Lubavitchers were thought of as strong self-sacrificing Jews who escaped Communist Russia in order to spread Torah and Judaism. We had spiritual goals – to build the spiritual splendor of the Jewish Nation, according to the direction and influence of the holy Frierdiker Rebbe.

האבא של כותבת הזכרונות הרה"ח הרה"ת חיים מאיר ע"ה

פרק ח' / התאקלמות בפוקינג, גרמניה

דער ערשטער טראט פון די וואנדער-ליובאוויטשער. דעם רבי'ס חסידים – האבן געעפנט א ישיבה "תומכי תמימים" פאר בחורים, א חדר פאר קינדער, א שול, א בית-מדרש צו דאווענען און לערנען פאר אלע דערוואקסענע... מ'האט געשאפן א ספעציעלן פלאץ פאר באקומען פראוויזיע-שפיז (פון דזאנט), אן ארט צו באקומען נייטיקסטע בגדים צו קליידונג – אלעס, פארשטייט זיך פון אמעריקע-דזאנט און אונרא... מיט דעם שטארקן הייליקן כוח און השפעה פון כ"ק אדמו"ר הרי"צ אונטער זיין איבערמענטשלעכער טעטיקייט אין אמעריקע און אין דזאנט... אזוי אז דער גאנצער געגנט פון די ליובאוויטשער בלאקן האט אויסגעזעהען און געווען ווי אן ארגאניזירטע, אפגעזונדערטע "מלוכה" – פאקינג-ליובאוויטש.

אבער די שווערע מציאות'דיקע צייט איז געווען – "ציאת מצרים בדורנו".

מ'האט זיך געפונען אין דער העסלעכער דייטשלאנד פון אומעטשלעכער שנאת-ישראל, ווו יעדער שטיקעלע ערד איז דורכגעוויקט און דורכגעזאפט מיט יידישע

פאקינג, איינער פון די גרעסטע פליטים-לאגערן אף דעם דייטשישער (ימח-שמם) ערד, בערך 60 ק"מ, פון שטאט מינכען אין דער אמעריקאנער זאנע, א געוועזענער מיליטער-לאגער פון דער דייטשישער (ימח-שמם) פלי-ארמיי (חיל אוויר) אין דער צייט פון דער שרעקלעכער מלחמה... דער לאגער האט אויסגעזעהען ווי א שטעטל מיט פיל אספאלטירטע גאסן, מיט לאנגע באראקן (צריפים) פארפילטע, באזעצטע מיט

יידישע-פליטים, געבראכטע אהער פון פארשיידענע לענדער (פוילן, עסטרייך, טשעכן, אונגארן און נאך...) פון פארשיידענער קהילה-פלצער, מיט פארשיידענע מנהגים-געוויינהייטן, מיט פארשיידענע שפראכן – א יידישע וועלט מיט וועלטעלאך... ווען מיר זיינען אנגעקומען איז דער לאגער שוין געווען באלעבט און באזעצט, מ'האט פאר אונדז די ליובאוויטשער אייגעטיילט עטליכע באראקן אין א זייטיקער גאס, נאהנט צו א וועלדל מיט א קליין פארקל באם סוף. יעדער משפחה האט באקומען א צימער פאר זיך און מ'האט זיך ב"ה באזעצט ניט אף רעדער...

Chapter VIII – Pocking, Germany

Pocking was one of the biggest refugee camps on German (may their name be erased) soil, approximately 120 kilometers from Munich in the American Zone. It had been a German (may their name be erased) air force base during the terrible war. The camp was like a small town, with paved streets and long barracks. It was fully inhabited by Jewish refugees from different countries (Poland, Austria, Czechoslovakia, Hungary and others), from different communities with different customs and languages. It was a Jewish world containing smaller Jewish worlds.

When we arrived at the camp, it was already settled and lived in. For us Lubavitchers, they set aside some barracks on a side street near a wooded area and with a park at the edge. Every family received their own room and we finally settled, thank G-d, *not on wheels*.

The first step for the wandering Lubavitchers, the Rebbe's Chassidim, was to open a Yeshiva "Tomchei Tmimim" for older students, a Cheder for children, a Shul, and a Beis Medrash for adults. Then we established a special place to receive food supplies and clothing, from the Joint and UNRRA. This was all done with the strong holy power and influence of the Friediker Rebbe, through his superhuman efforts in America and in the Joint. Thus, the whole neighborhood of Lubavitcher blocks looked like an organized, separated "kingdom" – *Pocking-Lubavitch*.

This difficult time was like "Exodus from Egypt in our Time."

We found ourselves on despicable German soil, soaked and drenched with Jewish blood,

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

ליכטיקער נשמה-גלאנץ, וואס לייכט איבער יעדער פיין... מיט א פארבונד וואס איז העכער פון פארשטאנד און שטארקער פון ווערטער!... קיין מאל האב איך קיינעם ניט געפרעגט ווער איז די מאיעסטישע איינזאמע פרוי און וואס פארא רעבעצן זי איז... דער ווארט "רעבעצן" איז פון מיר געווען זייער ווייט.

די מרת חנה איז מיר געווען נאהענט, ליב און איינגענומען מיט איר געהייבענער מענטשלעכקייט-א מענטשלעכער מענטש!... צו יעדן פון אונדז!

ווען איך פלעג אריינגיין איז זי געווען זייער אופגעלייגט, צעפרידן, ארומנעמען מיך ווי א ליבע מאמע און זאגן: - "ווען דו קומסט בריינג'סט מיר א פרייד אין הארץ" - פלעגן מיר זיך פרייען ביידע מיט דער באגעגעניש. פרייען זיינען דאן געווען ווייניק וואס... אמאל פלעגט זי א זאגטאן טרוימענדיק - "עס קלעמט און נאגט מיין הארץ מיט אומגעהויער ביינקשאפט צו מייע קינדער!" - און צניעות'דיק צוגעגעבען - "איך האב א זון אין אמעריקע!" - און קיין ווארט מער... אבער

בלוט... יידישן צער און פיין און ליידן פון יידישן חורבן, ... ניט געוועזענעם אזא אינדערגאנצער מענטשלעכער געשיכטע... איז אונדזער לעבן דא געווען-ניט קיין לעבן. א לעבן אן א לעבן - אן עקזיסטענץ, און די געפילן פון שטענדיק נאגנדיקן ניט פארגעסבארן ווי... פון צעבראכנקייט און טרויער...

... פון דער ערשטער באקאנטשאפט מיט דער גערטער הרבנית הצדקנית מרת חנה - אם מלכותית, אם של כ"ק אדמו"ר מה"מ, נשיא דורנו (ניט וויסנדיק איר געהייבענעם אפשטאם), האט זיך אונדזער פריינטשאפט אנגעהייבן מיט א נשמה-פארבונד ווי א מאמע מיט א קינד (שען געשריבן אביסל פריער) [קשר נפשי - הוא לעד!] דער רעבצנ'ס אצילות'דיקייט (מאיסטישע פרעכטיקייט) מיט איר געהייבענער מענטשלעכקייט, מיט איר גוטסקייט, איר חכמה-שטייגער, איר איבערגעגעבנקייט צו יעדערן באזונדער און צו אלעמען, האט געצויגן צו זיך איך מיך מיט א נאהנטן, טייערן ערמאנענדיקן ליבע געפיל, ווי צו מיין שטענדיק ליבנדער הייליקער מאמע נ"ע מיט איר

Jewish sorrow, pain and suffering the likes of which never occurred in the entire human history. So, our life was not really a life; it was a life without existence. The feeling of pain was constant and the unforgettable grief was endless. There was tears and brokenness.

• • •

From my first encounter with the respected righteous Rebbetzin Chana, royal mother of the Rebbe MH" M leader of our generation, our relationship was like a soul-connection - like a mother to a child. This is despite the fact that I did not know her lofty roots. The Rebbetzin had nobility, splendor and dignity, coupled with an uplifted personality, goodness, wisdom, and devotion to every individual and to all. This drew me close to her with a strong love, reminiscent of the love I had to my loving holy mother of blessed memory whose shining soul-glance could lighten every pain. The special connection I felt was also due to the memory of the Rebbetzin's words upon deciding to leave Russia, "with these young people I will go," and the responsibility that came with it.

I was connected to her with an attachment that was higher than reason and stronger than words! I never asked anyone who exactly this noble lonely woman was and what type of Rebbetzin she was. For me the word "Rebbetzin" was very distant. In Russia, we had to be very careful not to use the word, even when referring to my dear mother.

"Mrs. Chana" was close to me, beloved and inspiring with her lofty personality. She was an exceptional *mentch* to every one of us.

When I would visit her she would be relaxed and happy. She would hug me like a dear mother and say, "My child! When you come you bring joy to my heart."

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

געזאלשאפט. איר אנוועזהייט האט ווי געלויכטן די וועלט מיט ערהויבנקייט, מיט פריינטשאפט...

אין יענע יארן זיינען געווען אנדערע צייטן ווי יעצט ווו פיצלאך קינדער ווייסן (מ'לערנט זיי) וועגן דעם רבי'ן, וועגן דער כראנאלאגשער אפשטאמונג פון חב"דער רעבי'ס, זייער חסידישע לערנונג, זייער פירונג און השפעה א.א.וו. . אין יענע צייטן, פארקלעמטע מיט גזרות אף יידן, מיטן קאמוניסטעשן אנטי-יידישן דרוק און שרעק, האבן קינדער ווייניק ווער געווסט פון יידישקייט... מ'איז געווען געצוונגען, מ'האט געמוזט לערנען אין די רעגירונגס שולע'ס (בת-ספר'ס) אונטער דער סאוועטישער ערציאונג, וועלכע איז אינגאנצן געווען קעגן רעליגיע, איבערהויבט יידישן-רעליגיעזע אופירונג... רעליגיע איז געווען איינע פון די גרעסטע פארברעכונגען – ביז טורמע (תפיסה) און טייט...

איר פנים פלעגט זיך דאן באגיסן מיט א ליכטיקער שיין פון מאמע-ליבע און קדושה!... אפט פלעגט זי דערציילן וועגן דער ביטערער, פינסטערער טורמע-צייט פון איר מאן זצ"ל, קיינמאל ניט דערמאנט וועגן זיין גרויסקייט... נאר איבערלעבונגען און שוועריקייטן פון א יידישן חסיד-צדיק... וועגן אירע פערזענלעכע שוועריקייטן און ליידן ווייניק וואס דערמאנט, נאר וועגן אירע מיטליידן און זארגן וועגן א צווייטן, וועגן צווייטן'ס הונגער און ליידן... קיינמאל ניט געהערט פון איר עפעס א פארביטערונג אדער פארדרוס אף א צווייטן... גלייך ווי אלעס איז הייליק, פיין איבערמענטשלעך... אירע יסורים און ווייען באהאלטן אין די טיפענישן פון נשמה.

– הצדקנית בשורש נפשה!!! ממש, ממש!

ס'איז געווען א מוסטערהאפטע לערנונג צו זיין אין איר

Our meetings would bring joy to both of us and, in those times, joy was a rarity.

At times, she would say dreamingly, "My heart cleaves and gnaws with a great longing for my children!" Then she would modestly add, "I have a son in America," and not another word. But her face would shine brightly with motherly love and holiness.

Often she would speak of the bitter dark period of her husband's *zatzal* imprisonment, but never talk of his greatness. She only talked about the hardships and experiences of a Jewish chassid and tzaddik.

About her personal difficulties and suffering, she spoke very little. She only spoke of how she worried about others and suffered with them for their hunger or pain. I never heard from her any bitterness or resentment towards others. It was as if everyone she ever encountered were holy and fine. Her own suffering and pains were hidden in the depths of her soul. She was genuinely a Tzidkanis in the root of her soul!

I would always remember her request: "Don't forget me!" Those words would ring inside me and still continue to ring till today. They are instilled and rooted in my heart forever!

Just being in her company was a great lesson in life. Her presence lit up the world and lifted it higher. She showed true friendship to young and old. She loved every dear Jew from the depth of her soul.

Those years were different times than now, when even young children know many details about the Rebbe, the holy lineages of the Rabbeim, their Chassidic teachings, their conduct, influence and so on...

In those times, children knew very little about Judaism because of the Communist anti-Semitic decrees, pressure and fear. They forced us to learn in Soviet-influenced government schools which were totally against religion, especially the Jewish religion. Religion was one of the greatest crimes, punishable by prison and even death.

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

היים-ליבע האט געהאט די גרעסטע ווירקונג אף קינדער... אין חסידישע הייזער, (ווי בא אונדז למשל) האט מען געלערנט און איינגעווארצלט אז א ייד דארף זיין אן אמת'ער ייד אלע מאל, אין יעדער ווינקעלע פון וועלט! בא אלע אומשטענדן!... מ'האט איינגעווארצלט אמת'ע ליבע און דרך-ארץ צו עלטערן, טייערער און הייליקער פון זייער ווארט איז ניטא! ווייל די קינדער האבן געזעהן און געוואוסט אז זייערע עלטערן זיינען די יידישע-גייסטיקייט אליין... איינגעווארצלט דרך ארץ פון מענטש צו מענטש - פון קליין ביז גרייס!...

מ'האט איינגעווארצלט אז דער באשעפער איז איבער אלעס און אין אלעס פון באשאף!, אז א ייד טוט א זאך איז דאס צוליב דער זאך, (ער טוט א מצוה איז די באלוינונג די מצוה אליין) ניט צוליב אויסשטעלן זיך. טאן דארפמען מיט אלע פיזישע און גייסטיקע כוחות, אפילו אז עס שווער, זייער שווער. טאן א זאך פאר דעם צווייטן - דאס איז דער צווייטע השם! איינגעווארצלט מסירות-נפש פארן יידישן אמת!!! מ'האט זיך געפירט חסידיש לויט די וועגן

אפילו די יידישע שפראך איז געווען א בושע צו ריידן, הערן-יידיש... צייטנווייז סכנה'סדיק... נאר די פרומע יידישע הייזער, איבערהויפט די ליובאוויטשער חסידים מיט זייער איינגעווארצלטער אייביקער הייליקער אמונה-גלויבן מיט מסירות נפש'דיקער גבורה, אויסגעהיט די יידישע טראדיציעס - אינגעלאך, לערנענדיק געהיימיש (בסתר במחתרות) אויסגעבאהאלטן אין די חדרים, ישיבות און פריוואטע הייזער א.א.וו. אין פיל, פיל שטעט און שטעטלאך אונטער דער אנפירונג פון די רבי'ס פון דור צו דור. צוליב מיידלאך זיינען קיין ארגאניזירטע לערן-אנשטאלטן פאר יידישקייט ניט געווען אין קיין שום פאלן, אפשר איינצלנע פאר זיך-ערהייבענע רעבצנ'ס!...

אפט, מער און מער, האבן די קינדער פון חסידישע הייזער געהאט א צווייענדיקן לעבן... צוויי קעגנערישע וועלטן... נאר די שטארקע אומפארבייטנדע ליבע און צוגעבונדנקייט צו די טייערע עלטערן האבן געקענט ווירקן צו זיין אמת'ע יידן-טיף אין הארצן און נשמה, ניט ארויסווייזנדיקן דאס אויסערלאך... די ליכטיקע, געטרייע,

Just speaking the Yiddish language caused embarrassment; Even listening to someone talk Yiddish could be dangerous. The only exceptions were in some religious Jewish homes, especially those of Lubavitcher Chassidim, where there was an everlasting implanted holy belief in G-d. There had to be belief with self-sacrificing strength to teach Torah and uphold Jewish traditions. Boys learned in hidden cheders and Yeshivas, or in private homes, in many cities and towns, under the leadership of the Rabbeim from generation to generation. However, there were absolutely no Jewish organized learning institutes for girls. Maybe a few learned by themselves – holy Rebbetzins!

Often, the children from Chassidic homes led a double life; they were in two opposite worlds. Only the strong unchanging love and bond to their dear parents inspired the children to be true Jews in the depth of their hearts and souls and yet not show it on the outside. The bright faithful love of the home had the greatest influence on children.

In Chassidic homes, like mine for example, our parents taught and implanted within us that a Jew must be a true Jew at all times, in all places and in all circumstances. They instilled true love and respect for parents to the point where there was nothing more dear and holy than their word! This was because the children saw and knew that their parents were the embodiment of the Jewish spirit. They ingrained within us a refinement and respect toward our every fellow man, whether young or old.

They infused within us the concept that the Creator is above all else and is found in all of creation. They taught that when a Jew does something it is only for its own sake, not to make a show. (When a Jew does a mitzvah, the reward is the mitzvah itself.) We must act with all of our physical and spiritual abilities even when it is very difficult. To do something for another,

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

קריין פון זיין הייליקער געטלעכער חכמה-ליכטיקייט, פארמאגנער די קראפט צו אנצינדן גרייסע יידישע ליכטיקייט, וועלכע פירט אונדז דורך פינסטערניש צו דער גאולה... דער הייליקער רבי שליט"א האט געדונגען און באאיינפלוסט אין וועלט-מענטשלעכך באווסטזיין תורה ליכט! מיט הימלשער חכמה און השפעה פון אייביקן הימל-ערד פארבונד דורך השגחה אין גאנג פון לעבן מיטן פליכט פון יעדער מענטש אויסצופירן זיין געטלעכע פליכט דא אף דער וועלט מיט צעפרידקייט, מיט מסירות-נפש'דיקייט, מיט הארציקער ליבע (אהבת לבבות!), מיט דעם באווסטזיין אז דער באשעפער איז דער איינציקער בעל-הבית פון וועלט און ער איז דער קוואל פון אלע כוחות צו העלפן דעם מענטשן אין זיינע טאוונגען (מעשים!)
השם אחד ושמו אחד! השם והעולם ומלואו!

פון די עלטערן חסידים, באקומענדע זייער הדרכה פון די הייליקע רביים און רעבצנ'ס חב"ד-לויבאוויטש, ווי די רעבעצין הצדקנית האצילית מרת חנה נ"ע זכותה יגן עלינו ועל כל ישראל!!! אמן!

יעצט, איר הייליקער אנדענק-נאמען "חנה" שיינט און לעבט כמעט אין יעדן ווינקעלע פון חב"דער חסידישער היים אין דער וועלט! ווו אין אנדענק פון איר נאמען "חנה" וואקסן און בליען טייערע חסידישע מיידעלאך תחיינה – וכן ירבו! וואקסנדע אפן יסוד פון חסידישער רבינ'ס לערנונג און ווירקונג! דעם רעבין - מה"מ – איר ליבן טייערן זון – מנהיג הדור - דער מאור פון גייסטיק-יידישער ליכטיקייט אין אונדזער דור אף דורי דורות!
מיר האבן דעם זכות און גליק, צו קענען זיך ווענדן צו אונדזער גרייסן וועג-ווייזער פון דער וועלט, צו זיין אונטערן

that is G-d's command! They implanted within us self-sacrifice for Jewish truth! We acted Chassidic according to the ways of elder Chassidim who received their guidance from the holy Rebbes and Rebbetzins of Lubavitch. An example is the righteous noble Rebbetzin Chana, may her merit protect us and all of Israel! Amen!

Her holy name Chana now shines and lives on in almost every Chabad Chassidic home in the world. In her memory, dear Chassidic girls bearing her name grow and flourish. May they live and may their numbers grow. They are raised upon the foundations of the Rebbe's Chassidic teachings and influence. The Rebbe Melech Hamoshiach, her dear loving son, is the leader of the generation and the light of spiritual Jewish illumination for our generation and all generations!

We have the merit and fortune to be able to turn to our great world leader and to be under the crown of his holy G-dly-illuminated wisdom.

Possessing the ability to ignite a great Jewish light that leads us through the darkness to the Redemption, the holy Rebbe Shlita instilled and implanted in the world a human understanding of the light of the Torah. The Rebbe taught with heavenly wisdom and influence derived from a bond between heaven and earth. He showed us Divine providence in the ways of life, with the goal that every man fulfill his G-dly mission on this earth with happiness and self sacrifice, with heartfelt love, and with certitude that the Creator is the only controller of the world and that He is the well from which comes all abilities to help a person in everything he does.

G-d is one and his name is one! G-d, the world and all that is in it are one!

פרק ט' / חיילי ה"עם.פי" האמריקאים

א באנק לעבן אונדזער בלאק, נאהנט צום וועלדל, היטן פון די "עם פי" - אין פאל ווען זיי קומען אן זאל איך זיי פארהאלטן ריידענדיק הייך אויף א קול, ער זאל קענען הערן אין וועלדל, ווו ער קלייבט שפענער, העלצלאל, צווייגן וכו', כדי צו באהייצן דער רבצ'ס אייוועלע, וועלכע מ'האט פאר איר געמאכט... מיט אוממגעדולטיקן שרעק פלעג איך קוים דערווארטן זיך אויף עם, גליקלאך געפאקטן מיט האלץ... ווען ס'איז אונטערגעגאנגען דער ווינטער, און באהערשט די וועלט מיט רעגנס, ווינטן און קעלט, איז דער ענין פון באהייצונג אין פאקינג געווען א יקר מציאות. מיין ברודערקעס געדיינק איז געווען הערליך, און דורגעטראכט ווי אזוי צו העלפן דער איינזאמענער פרוי מיט עפעס נייטיקס, איך אליין וואלט זיך קיינמאל צו דעם ניט דערטראכט...

איין מאל איז ער געקומען פארזארגט מיט צארן - "ניטא וואו צוקריגן א שפענדל... אלעס איז נאס,

...יעדער "עם פי" - אמעריקאנער פאליציי לייט, האט געהאט א נאגאן און א לעדערנעם לאנגן קאנטשיק פאר יעדער זאך שרעקן, אפשר שלאגן, מיט שטרענגער באהאלטענער שנאה... צו יידן... ב"ה אלעס איז געווען בא אונדז כמעט כשורה חוץ אין איינעם א שבת טאג האבן די "עם פי" פארמאכט ר' ישראל קוק אין א קליינעם באראק פאר עפעס א חטא... דארט האט ער געלערנט, געדאווענט געזאגט תהילים איינער אליין.

די נייגעריקע פאקינג-מענטשן האבן אייך א גאנצן שבת ארום באראק ניט גערוט... מוצאי-שבת האט ר' ישראל אופגעריסן דעם באראק'ל מיט זיין גבורה-חכמה (ווי שמשון הגבור). פון דעמולט האבן די "עם פי" מיט חב"ד זיך ניט געטשעפעט.

מיין ברודערקע, זייענדיק א בחור'ל אין דער ישיבה (יעצט הרה"ג הרה"ח ר' גרשון מענדל שי' גרליק - דער רב פון מילאנו והגליל), פלעגט מיר אפט בעטן זיצן אף

Chapter IX – The American Military Police

Every member of the American Military Police, the MP, held a pistol and a long leather whip to cause fear or possibly hit people with their strong hidden hatred of Jews. Thank G-d, everything went well except for one incident that happened on a Shabbos. The MP locked Reb Yisroel Kook in a small barrack for some kind of violation. So he spent his time alone, learning, davening and saying Tehillim.

The curious people of Pocking, gathered around the barrack, could not rest either. After Shabbos was over, Reb Yisroel ripped open the barrack with brilliance and strength, like *Shimshon Hagibor*. From then on, the MP did not disturb the Chabad people.

• • •

My brother was then a bochur in yeshiva. (Today, he is known as Harav Hagoan, Harav Hachasid Reb Gershon Mendel Garelik, the Rav of Milan and its surroundings.) He would often ask me to sit on a bench near the small wooded area by our block. I would act as the lookout in case any MP would be coming. In case they came by, I was to speak loudly to them and my brother in the woods would hear. In the meantime, he collected wood, twigs and branches in order to heat the Rebbetzin's oven that we built for her. Impatient and in fear, I would barely manage to wait for him to finally come happily loaded up with wood.

When winter descended, bringing rain, wind and cold, heating wood in Pocking became very rare. My brother's idea was an excellent way to help the lonely woman with something that was very needed. By myself, I wouldn't have thought of it.

One time, he came to me pained with worry. "There is nowhere to find even a twig. Everything is soaked through and through." With a friend, he found a hut in the woods, either

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

איבער דער וועג אין דער ריכטונג, פארשטייט זיך, צוריק צום לאגער.

ווען די מאשין האט זיך אויסגעגלייכט מיט אונדז, האבן זיי זיך אפגעשטעלט, מיט פארווידערונג און רציחה, פאכענדיק מיט די קאנטשיקעס אין אלע זייטן, כעס'דיק געפרעגט: - "וואס טוט איר דא"?! - מיין ברודער שי' האט פשוט געענטפערט: - "מיר שפאצירן מיט א חבערטע". די "עם פי" האבן זיך צעלאכט היסטעריש, ווי נארעשע בעק, עפעס געבורטשעט אף זייער ענגלישן לשון און צעפרידענע אוועקגעפארן...

ווען זיי זיינען ארויס פון אונדזער בליק, זיינען מיר אלע דריי אנטלאפן, ווי וויכערס פון א שטורעם ווינט, און זיך באהאלטן אין די באראקן, אלעס איז דורכגעגאנגען ב"ה כשורה, פארשטייט זיך אין זכות פון דער רעבעצ'ן חנה... אין די פארנאכטיקע, האלב-פינסטערע שעות, זיינען אומבאמערקט די צעהאקטע טישן בענק און שאפעס, צעקלאפטע אף שפענדלאך, געבראכט געווארן דורך די בחורים און געדינט א צייט צו הייצן דער רעבנצ'ס אייוון...

דורכגעווייקט אף דורכן דורך... מיט נאך א חבר האבן זיי געפונען אין וואלד א שטיבל, צי פון די "עם פי", צי פון די נאצים (ימח שמם) און האבן אוסגעפארשט די שעות ווען קיינער איז דארט ניטא, וועלן זיי שוין געפינען אן עצה ווי צו געפינען א הייצונג דארט... אבער צוליב דעם דארפן זיי אויך מיר, איך זאל היטן די וועג פון שטיבל אין פאל פון "עם פי" געפאר אנזאגן זיי..."

ס'איז געווען זייער א קאלטער, נאסער פרימארגן, קיין אנדער אויסוועג האט זיך ניט פארויסגעזעהען. בין איך מיטגעגאנגען, היילנדיק באמערקט אין שטיבל א צימער מיט א טיש, ביינקלאך, שאפעס וכו' און געלאפן היטן די וועג... ס'האבן זיך צו מיר דערטראגן קלאנגען פון ברעכן, קלאפן... וכו'.

פלוצלונג שטיל געווארן, אבער עס האבן זיך צעטראגן קלאנגען פון אנקומענדיקער "עם פי" - מאשין, די קלאנגען זיינען אויך דערגאנגען צו די חברה, האבן זיי שנעלער ווי שנעל באהאלטן זייער "אוצר" אין וואלד, צוגעלאפן צו מיר, גענומען מיר אונטער די הענט (ווי עס פירט זיך אין רוסלאנד) און מיר זיינען רואיק געגאנגען

belonging to the MP or the Nazis (may their name be erased), and figured out the hours when no one was around. They planned to find some firewood from there. They asked me to guard the path to the hut and warn them of any danger of MP passing by.

It was a very cold wet early morning, but there was no other alternative. I went along with them and I quickly noticed a room in the hut with a wooden table, chairs and shelving. I then ran to guard the path. I could hear the sounds of breaking and shattering wood. Suddenly, all was still.

I could hear the sounds of an MP vehicle approaching and apparently they also heard the noise. Quicker than quick, they hid away the "treasure" in the woods. Then, they ran over to me and took me under the arm, as they do in Russia, and calmly continued down the path in the direction of the camp.

When the vehicle of the American Military Police drew alongside us, they stopped and stared at us with wonder and murderous looks. With their whips waving on all sides, they angrily asked, "What are you doing here?" My brother answered simply, "We are taking a stroll with a girl friend." They laughed hysterically like fools, babbled something in their English language, and drove off happily.

When we were out of their sight, the three of us ran as fast as leaves in a storm wind and hid in the barracks. Everything went by all right, understandably, in the merit of Rebbetzin Chana.

In the evening dusk hours, unnoticed by the MP, the bochurim brought back the smashed tables, chairs and shelves, which served to heat Rebbetzin Chana's oven for a while.

פרק י' / אחותי הדסה

טאלאטנטפולע פייקייטן אין אלע געביטן... (מ'קען שרייבן פון איר אליין ביכער...) פון אירע חסידיש-העלדישע טאטן פון דורך יארן אין אלע

אומשטענדן!!! די שליחות איז געווען אן ענין כללי... אבער פאר אונדז אויך פרטי. איבערלעבונגען זארגן און ביינקשאפט האבן ניט געהאט קיין גרענעצן...

אונדזער פאטער הצדיק האט אונדז געטרייסט מיט דעם הייליקן רבינ'ס ברכה און נויטווענדיקייט פון דער שליחות!... זייענדיק אליין א שליח פון הייליקן רבי'ן אין "קרים" (א האלב אינדזל) אין די שטאלענע צייטן פון סטאלינ'ס גהנום... אונטער רדיפעס, טורמע, הונגער, צרות אין יעדער מינוטיקן געפאר... מיט שרעק און יסורים אן ברעג...

אויך די הייליקע רבנית הצדקנית מרת חנה האט זיך זייער אינטערסירט וועגן הדסה'ען מיט איבערגעגעבנקייט, געמוטיקט מיך מיט איר חכמה-פארשטאנד און מיט איר

איין טייערע שוועסטער הדסה (יעצט גב' פרמן) איז געווען באפריינדעט און באליבט מיט כבוד הרבנית הארץ-באהארץ סיי ביי אונדזער ערשטער באקאנטשאפט, אין לעמבערג באם ארויספארן... סיי ביי דער הילף אין די וועגן, סיי אין פאקינג...

די צייט איז געגאנגען, א טאג האט געיאגט נאך א טאג... ס'איז אנגעקומען אן ידיעה: "נאך אן עשאלאן מיט אונדזערע (אנ"ש) יידן זיינען ב"ה אנגעקומען אין פולין, זייער לאגע דארט איז אומדערטרעגלאך שווער" ... כ"ק הרבי הריי"צ בעט שיקן צו זיי יונגע שלוחים, צוליב הילף... דער וועד הרוחני פון פאקינג-ליובאוויטש מיט דער באשטעטיקונג און ברכה פון הייליקן רבי'ן ריי"צ, האט אויסגעקליבן צוויי ישיבה בחורים ר' שלום מענדל קלמנסון און ר' משק'ע מרזוב שיחיו און אויך מיין טייערע, ליבע שוועסטער הדסה גרליק (יעצט מרת פרמן), א העלדישעטיקע בחורה מיט אויסערגעוויינלעכע

Chapter X – My Sister Hadassah

My dear sister Hadassah (Mrs. Perman, of blessed memory) was also friendly and beloved heart to heart by the Rebbetzin. It started from our first meeting in Lemberg departing Russia, and continued with her help along the way and in Pocking.

Time passed. One day brought the next. Then news arrived: "Another train with our people, thank G-d, arrived in Poland. However, their condition is unbearably hard." The Friediker Rebbe asked us to send them some young shluchim to help their situation.

The spiritual committee of Pocking Lubavitch, with the confirmation and blessing of the holy Friediker Rebbe, chose two yeshiva bochurim, Reb Sholom Mendel Kalmanson and Reb Moshke Marasow, and my dear beloved sister Hadassah Garelik. She was a heroic girl with outstanding talents in all areas. We could write books about her alone – about her Chassidic heroism throughout the years under all conditions.

The mission was a general one, but for us it was personal. We worried about her and missed her immeasurably.

Our righteous father gave us faith with the holy Rebbe's blessing and the urgency of the mission. He spoke as a shliach himself of the holy Rebbe in the Crimean Peninsula in the dark times of Stalin's hell, under the threat of persecution, jail, hunger, and difficulties in every dangerous minute – with unlimited fear and pain.

The holy righteous Rebbetzin Chana also interested herself in Hadassah's mission with

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

טעטיקייט פון דער שליחות!... איר גוט-הארציק, איבערגעגעבנקייט און ליבשאפט צו יעדערן פון די דארט געוועזענע פליטים מיט אמת'דיקן אפפער אף יעדן ארט, פאר יעדן איינעם, האבן ניט קיין מאס און צאל...

אירע גבורה מעשים דערגיין צו אונדז, וואס מענטשן דערציילן, מיט ליבשאפט צו איר, מיט דרך ארץ און אכטונג פאר איר ערהייבענער מענטשן-ליבע ביז יעצט, ביז היינט... מיט איר טיכטיקער, ריינער שפראך, מיט דערהייבענעם טאלאנט – אויסדריקן!!!

נאך אין די בית-ספר יארן זיינען אירע רעפערראטן (דרשות) געווען די וויכטיקסטע, איינדרוק פולע און ערהייבענע... פילטאכיקע צו ווונדערן און באוונדערן... אירע פייקייטן געאנישע, אומבאגרענעצטע...

פילנדער הייכער נשמה! בענטשנדיק די שלוחים מיט א בשלום'דיקן צוריק קומען און מיט הצלחה פאר אלע געקומענע פליטים!...

די אומבאשרייבלעכע מסירות נפש'דיקע גבורה פון זיי – פון הדסה און די בחורים, אלע רוסישע דעזערטירן (עריקים) אין די ראמען פון רוצח'ישן קאמוניסטן פוילן-צארן אין די נאך מלחמה יארן. וועגן דער אומגעהויער הילף פאר אונדזערע פליטים, זיינען אביסעלע, ווי אפן שפיץ גאפל (אפשר אויך ניט) פארשריבן אין דעם היסטארישן ספר "תולדות חב"ד ברוסיה הסובייטית" בשנים תרע"ח – תש"י (זייטל תה).

עס איז צו באוונדערן די צניעות, די ענוה, די הייליקייט פון הדסה'ען, - כמעט קיינמאל האט זי ניט דערציילט וועגן דער אומגעהויער מסירות-נפש'דיקע סכנה'דיקע

devotion. She cheered me up with her wisdom, understanding, and her sensitive lofty soul. She blessed the shluchim with a safe return and with success for all the arriving survivors.

The self-sacrificing strength of Hadassah and the bochurim is indescribable. They exerted themselves incredibly on behalf of the Russian Jews who were deserted during the after-war years in favor of a Communist Poland full of murderers. Regarding the great help for our refugees, there is just a little written, like the tip of an iceberg, in the history book entitled "Toldos Chabad B'Russia HaSovietis". See years 5678-5710, page 405.

I wonder at the modesty, humility and holiness of Hadassah. She almost never spoke about the unbelievable self-sacrifice she had in the dangerous activities of the mission.

Her good-hearted devoted love for every one of those refugees, with sacrifice for every individual at every opportunity, had no measure or limit.

Till today, people talk lovingly about the respect and exalted care that she had for others. They speak about her goodness that was without limit, her heroic boldness and Jewish heroism. She quite simply saved people with her wisdom and heroism! They talk about her dedication, her refined way of speaking, and her lofty talents – that are all extraordinary!

While she was yet in school, her speeches were very impressive and notable. Their incredible substance was wondrous. She had unlimited genius talent.

In Prague, she established a Chabad elementary school called Beis Sarah. In Paris, France, she also established a Chabad elementary school under the name "Beis Rivkah," according to the wishes of the Friediker Rebbe. For many years, she was the head of N'shei Chabad. In Kfar Chabad, she influenced children that walked the streets, at the request of the Friediker Rebbe in a letter he wrote to her.

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

מרת הדסה ע"ה יושבת מימין עם הנהלת "בית שרה" פאריז

מרת הדסה ע"ה יושבת במרכז עם הנהלת "בית רבקה" פאריז

פרק יא / גילוי מרעיש

דאס איז געווען דער בעסטער און ריכטיקסטער ענטפער, ווי פון א גרייסן תלמיד-חכם חסיד!... די ריכטיקע וועג...

אונדזער צימער איז געווען לעבן צוויי טייערע, פריינטלעכע אומפארגעסבארע משפחות: רבקה לייס, איר מאמע (מאמישע) מרת לאה לייס מיט איר שוועסטער חיי-שרה (די מומיש'ע) – גוט-הארציקע, גוט-מוטיקע חכמות! און משפחת יוניק: די עלטערן – די פייניקייט און איידלקייט אליין... מיט זייערע קינדער, עטי יוניק (החברה בלב ונפש...), בערל א ישיבה בחור'ל און דוד'קע און נאך א ברודער, מאיר, וועלכער איז "צופעליק" איבערגעבליבן אליין אין רוסלאנד... צרות האבן ניט געפעלט... זיינען מיר געוועזן איבערגעגעבענע, מיטליידענע, ווי שוועסטער-פריינט אין אונדזער באגרענעצטער פליטים לאגע... מיר פלעגן קלאפן איינע דער צווייטער אין וואנט... דאס איז געווען אונדזער "צעבראכענער" טעלעפאן.

אין פאקינג-ליובאוויטש זיינען פאר פרויען און מיידלאך ניט געווען קיין שום לערנ-אנשטאלטן, נאר איין יונגע בחורה רבקה לייס תחי', וועלכע האט געשטאמט פון פוילן, וואו פאר דער אוואקואציע האט זי געלעבט און געלערנט אין דער פולישער חב"דער ליובאוויטשער סביבה, וואו איר פאטער ז"ל איז געווען א ראש-ישיבה אין אטוואצק, פלעגט זי אונדז מיידלאך אביסל לערנען עניני תורה... אביסל האבן מיר געווסט פון אונדזערע טייערע, ליבע היימען!... אבער פראגן האבן מיר געהאט מער ווי אסאך...

איבערהויבט פלעג איך "מאטערן" רבקה'ען שי' מיט מיינע אָנאָפּהערלעכע פראגן, כאטש מיר זיינען געווען די בעסטע חברות מיט לייב און לעבן. איין מאל האט זי ניט אויסגעהאלטן און געזאגט: - "ווען מ'וויל עסן דארף מען אריינעמען אין מויל, צעקייען און אראפשלינגען, יעמאלט ווערט מען זאט!"...

Chapter XI – A Great Revelation

In Pocking Lubavitch, there were no learning institutions for women and girls. There was an exception. One girl, Rivka Liss, taught us informally. She was from Poland before the war and had lived and learned in Polish Chabad Lubavitch surroundings. Her father of blessed memory was the Rosh Yeshiva of the Lubavitch Yeshiva in Otwock, Poland. Rivka would teach a few Torah concepts. We knew just a little from our dear loved homes. However, we had more than a lot of questions.

I, especially, would "exhaust" Rivka with my continuous questions, though we were best of friends. One time, she couldn't hold herself back and said, "When you want to eat, you have to first put the food in your mouth, then chew and then swallow. Only in this way will you be satisfied."

That was the best and most correct answer. It was the answer that one would have heard from a big Talmid Chochom and Chassid. From this I understood, that when we want to gain knowledge, we must use our own efforts and study.

Our living quarters were next to two unforgettable, dear, friendly families. One family consisted of Rivka Liss, her mother Leah Liss, and Rivka's aunt Chaya Sarah (sister of Leah). They were good-hearted, cheerful and intelligent people. The second family was the Junik family. The Junik parents were extremely fine and gentle people. Their children were: Ety Junik (a friend with heart and soul), Berel – a yeshiva bochur, Dovid, and Meir, who for certain reasons remained alone in Russia. We all had tribulations... We were all devoted and suffered with each other, like sister-friends in our enclosed refugee camp. We would knock on the walls to each other; this was our "broken telephone."

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

נאטור פלעצער פון ארום האבן געצייגן מיט זייער פראכט! די שיינקייט פון די וועלדער, די כל מיני צעבליטע בלומעלאך און גראזן, איבערהויבט דער ווונדער פון קאלטן אין הייסן מעיין-קוואלן פון געטלעכן ווונדער איבער וונדער! אפילע אין דער יידן-פארהאסטער לאנד... אזוי שפאצירנדיק, האבן מיר זיך דערווסט אז עס האט זיך געעפנט א רעליגיעזער יידישער לערן אנשטאלט פאר מיידלאך אונטער דער אנפירונג פון רבי האלבערשטאם אין "פירסנזיעל", עטלעכע שעה פארן פון פאקינג.

מיין שטרעבונג איז געווען אימער צו לערנען, לערנען און לערנען, ס'זאל ניט פארגיין אין פוסטקייט טייערע צייטן, מיינע קליינע, אבער טיף יידישע באגריפן האבן זיך באזירט אף תורה-סיפורים און סיפורי צדיקים פון אונזערע ליבע טייערע עלטערן צדיקים, דעם ליובאוויטשער רבי'ס שלוחים-גיבורים, אן אייגענע פשרות אין די שווערע צייטן פון רליגיעזע יידישע רדיפות...

צוזאמען פלעגן מיר גיך באקוקן אנדערע גאסן, אנדערע מענטשן פון פארשיידענע לענדער, באוונדערן און ניט פארשטיין זייער ארט לעבן... זייער אויסערלעכער אויסזעהען(דער באשעפער זאל אונדז ניט שטראפן),

אין רוסלאנד האבן מיר אזוינס ניט געזעהען: לאנגע זשופיצעס, פארדרייטע פייאות, שטריימלאך, שווארצע זאקן וכו', מיר האבן געקענט נאר אונזערע ליובאוויטשער, מיט אונזערע ארט לעבן... מיט אונזער הייליקן רבי!, דעם איינציקן רבי אין דער גאנצער וועלט!!! האבן מיר אף זיי געקוקט, ווי אף מענטשן-יידן פון אן אנדער פלאנעטע... פארוואס איז דאס אזוי, האבן מיר געוואלט פארשטיין און וויסן גרונטליך.. און בכלל וויסן וועגן אונזער יידשן פאלק...

אין ווארעמע, זוניקע שבת טעג פלעגט פאקינג ארוסגיין שפאצירן, ווען ניט ווען מיר אויך. די ווונדער-

We would go together to explore other streets to see the people from other countries. We would wonder and not understand their lifestyles and their appearance. (G-d shouldn't punish us for this.)

In Russia, we had never see things like this: People dressed with long coats, curled peiyos, striemels, black socks, and white socks, etc. We only knew our fellow Lubavitchers with our own customs and with our own holy Rebbe – the only Rebbe in the entire world!! We looked at them as if they were Jews from another planet. We wanted to know why they were different. We want to know and understand. In general, we wanted to know everything we could about our Jewish Nation.

On warm summer Shabbos afternoons, the Jews in Pocking would go out for a stroll. We would also take a stroll from time to time.

The places of wondrous nature surrounding us drew us with their beauty – the beauty of the forests, and the many types of blossoming flowers and grasses. Most amazing was the wonder of the co-existing cold and hot springs – a G-dly wonder of wonders, even in the country of Jew-haters.

On one such stroll, we discovered that they had opened a religious Jewish learning institution for girls. It was under the leadership of Rabbi Halberstam, in Furstenzell, not too far from Pocking.

My yearning was always to learn more and more. Precious time was not meant to pass in emptiness. My limited, yet deep, Jewish principals were based on the Torah stories and stories of Tzadikim that were told to us by our dear, beloved, righteous parents. They were the Lubavitcher Rebbe's staunch shluchim without compromise even in the difficult times of the religious persecutions. My dear father would always say, "Everything has to be as in Lubavitch."

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

געגאנגען צו אונדז אין צימער, פלוצלונג איז אנגעקומען אנטקעגן מיר א יונגע-שיינע פרוי, וואס איר יידישע שיינקייט האט בא מיר אלע מאל ארויסגערופן א געפיל פון רעספעקט, עס האט זיך געדוכט אז איר אויסערלעכקייט שיינט אפ איר אינערלעכן וועזן... די פרוי מיט אנטשלאסנקייט איז ווי געגאנגען גלייך אף מיר, ווי וועלנדיק מיך דורכשטעכן מיט איר פארדרוס פון הארצן, גלייך ווי איך האב בא איר צוגענומען אן "אוצר", און געזאגט: - "מיינסט איך ווייס ניט פון וואנען דו גייסט?! מיינסט אז איך ווייס ניט, אז דו ווילסט זיך איינקייפן אין די אייגן פון דער רעבצ'נס גרייסקייט, זי האט גוטע פריינט בעסערע און פריערדיקע פון דיר!"...

- "וועלכע רעבצ'ן און מיט וועלכער גרייסקייט?" - האב איך פארווונדערט געפרעגט... - "און דו מאכסט זיך נאך ניט וויסנדיק?" - האט זי געענטפערט - "אט די רעבצ'ן, וואס דו גייסט פון איר, די מאמע פון דעם רבי'נס איידעם!!!"

- "וואס?!" - האב איך פארשטיינט איבערגעהאזערט פארווונדערט: - "די מאמע פון רבי'נס

אין איינעם א שבת'דיקן זוניקן פרימארגן, אומקערנדיק זיך אהיים אין באראק א צעפרידענע, באוונדערטע פון דער רעבצ'נס אינערלעכן ערהויבענעם געשטאלט פון פריינטלעכקייט, גוט-מוטיקייט, הארציקייט, פון איר הייליקער שבת שטימונג, וואו הייליקייט האט געאטעמעט פון יעדער ווינקעלע, האט געפריידט די הארץ און עס האט זיך געדוכט אז די גאנצע וועלט לייכט אזוי ווי זי... אזוי ווי אין אונדזער היים - מיט שבת'דיקער קדושה! די צעשיינטע ווארימינקע זון, דער בלויער הימל, די שניי-ווייסינקע בערג-וואלקנס און דער גאנצער ארום מיט פרילינג אופלעב'ס-ניגון-אפילו דא אף דער-העסלאכער לאנד, פרייט זיך דעם אייבערשטנס וועלט מיט איר אופלעב-קראפט, מיט איר הימלעשער זון וואס באלייכט אף דער וועלט יעדן באשאף, מוטיקט זי וועלט, מוטיקט אויך מיך מיט לויטערקייט פון לעבן...

אריינגייענדיק אין אונדזער בלאק, וואו די שבת-רואיקייט, שבת ריינקייט און שא שטילע פוסטקייט פון קארעדאר - (פרוזדור) האט געפילט זיך פון עק צו עק, האב איך, ניט וועלנדיק שטערן קיינעם, שטילרהייט

One sunny Shabbos morning, I returned to my barrack in a good mood after visiting the Rebbetzin. I was still in awe of the Rebbetzin's genuine elevated friendliness, cheerfulness, heartiness and her holy Shabbos mood, where holiness emanated from every corner. My heart rejoiced and it seemed as if the whole world shined like her. It was like our home in Russia - full of Shabbos holiness. The sun shined warmly, the sky was blue, the clouds were like snow-white mountaintops, and the surroundings sang spring's revival song, even in this hateful territory. G-d's world rejoiced with its reviving force and the heavenly sun that shined on every creation on earth. It cheered the world and raised my spirits with the pureness of life.

Returning to our block, all was silent with Shabbos calm and neatness. Walking to the barrack, one could feel the emptiness of the hallway from one corner to the other. Not wanting to disturb anyone, I quietly made my way toward our room. Suddenly, a young attractive woman strode toward me. Her age-old Jewish attractive appearance had always aroused in me a feeling of respect. I thought that her outer appearance reflected her inner self. She came at me with determination as if to pierce me with the bitterness of her heart. It was as if I had stolen a "treasure" from her. She said, "Do you think I don't know where you are coming from?! Do you think I don't know that you want to buy yourself favor in the eyes of the Rebbetzin's greatness? She has friends that are better and that came before you!"

"Which Rebbetzin and with what greatness?" I asked in wonder. "And you make yourself as if you don't know?" she responded. "The Rebbetzin that you are coming from, the mother of the Rebbe's son-in-law!!!"

"What?!" I repeated in shock and wonder, "the mother of the Rebbe's son-in-law?!" I was

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

תמימות'דיק און נארעש...

מיין איבעראשונג, פארוונדערונג פון אומפארשטיין אזא אומגערעכטיקייט א פראסט פאשעטער בלבול... פונקט א פארקערטע זאך... איך האב געזעהען ווי די מענטשן רעספעקטירן די רעבצ'ן, אינטערסירן זיך מיט איר גורל, בין איך אויך געווען צופרידן, נאר ניט געווסט דעם ריכטיקן אמת, אז זיי זיינען לאנג באקאנטע פריינט, לאנג איבערגעגעבענע חסידים, ווייסנדע איר גרייסן הייליקן אפשטאם און יחוס! און איך בין ווי אן ערשט צוגעשארטע אין זייערע אייגן... איז מיין צעבראכענע געווען אומדערטרעגלאך... זיי האבן געהאט רעכט אין זייער גערעכטיקייט!... נאך עטלעכע טעג איבערטראכטונגען און בארואיקונג בין איך געקומען צום אויספיר, אז איך טאר קיינעם ניט שטערן, און געוויס ניט זיין חלילה ברוגז, אף קיינעם ניט פון די טייערע איבערגעגעבענע מסירות נפש'דיקע חסידים – זיי האבן זייער בארעכטיקונג, די גאנצע מעשה איז אן אומפארשטענדעניש - אלע זיינען דא גערעכט, אלע ווילן גוט און וואס בעסער!...

די בעסטע פון דעם בעסטן איז ניט בריינגען קיינעם

איידעם!?!... – עס האט מיך א ווארפגעטאן אין היץ און אין קעלט, פארדרייט זיך די קאפ אט צום פאלן, קוים דערגאנגען אין צימער, קוים געקענט זיך בארואיקן פון איבעראשונג, פון עגמת-נפש און צער פאר מיין אייגענער קלייניקייט, פון מיין נישטיקייט, נארשער נאיווקייט, כלל ניט וויסן וואס טוט זיך לעבן מיינע אייגן... לעבן מיר, אזוי נארשן... ניט צו באנעמען, ניט וויסן ווער איז די פרוי און דערהויבט ניט צו פארשטיין, אויב די מיטפארערס רעספעקטירן זי אלס פריינטלעכן מענטשלעכן מענטש איז געוויס פאראן אין דעם עפעס א ספעצילע געהייבנקייט, א געהיימישקייט... אפילו אין לעמבערג האט מען אונדז געזאגט, אז צוליב דער פרוי פארהאלט מען דעם עשאלן... איז וואו איז מיין קאפ צו טראכטן עפעס מער פון מיין סתם איבערגעגעבנקייט און אמת'ער מיטליידנטער פריינטשאפט צו א מיטפארנדער, איינזאמער ערהייבענער פרוי מיט איר לויטערער נשמה זאגנדער אלעס אליין פאר זיך...

בין איך אומגעגאנגען מיט מיין שווערן עגמת-נפש ניט געפינענדיק זיך קיין רו... פארשעמט אליין פון זיך... אזוי

swept between sensations of hot and cold. My head spun and I almost fell. I barely made it to my room. I was hardly able to calm myself from the astonishment, distress and pain of my own smallness, nothingness, and foolish naivety. How could I have not known what was going on before my very eyes? I was so foolish not to have figured out and known who the lady was. Especially, seeing the great respect the other travelers had toward her, I should have understood that there is some special secret stature that she possessed. Even in Lvov, they had told us that the whole train was waiting for her. So why wasn't I using my head to think beyond my simple devotion and true friendship for the pain of my fellow traveler – the lonely noble woman with the shining soul?

I lectured myself in this fashion and remained in personal agony, not able to find rest. I was ashamed of myself for being so naïve and foolish.

My excited confusion led me to misunderstand the injustice and simple libel against me. It was really the opposite. I saw how people respected the Rebbetzin and were interested in her well-being, so I was also happy with them. I only did not know the correct truth, that they were long acquainted friends, long-devoted Chassidim, and that they knew her great holy roots and lineage. In their eyes, I was just a newcomer. I was intolerably broken. I thought they were right in their reasoning. After several days of contemplation and calming myself, I came to the conclusion that it was not right for me to disturb anyone and certainly not to, G-d forbid, be angry at any of the dear, devoted, self-sacrificing Chassidim. They were justified. The whole story was a misunderstanding. Everyone was right and wanted to do good and even better!

The very best attitude is not to bring anyone to distress and to hold grudges – that would

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

אוועקפארן אן זאגנדיק איר וועגן דעם. קומענדיק צו איר האבן מיר זיך זייער געפרייט מיט דער באגעגעניש ווי אלע מאל! ניט זייענדיק דא א צייט האט די רעבעצן מיר געזאגט – "איך בעט דיך זאלסט מיך ניט פארגעסן – פריינטשאפט איז ליכטיקייט אין לעבן!" - די הארציקע ווערטער האבן

דורכגעדרונגען מיין נשמה – האבן זיך איינגעבאזירט און איינגעווארצלט אף אייביק... אריינקומענדיק א צווייטן מאל האבן איך דערציילט וועגן מיין אויסזיכט צו פארן לערנען אין אן יידישן סעמינאר פון מיידלאך. אירע קלוגע אייגן האבן ווי שטענדיק געשיינט מיט פארשטאנד און ליכטיקן שטראל פון איבערגעגעבנקייט, - "מיין קינד!" - האט זי ליבלאך געזאגט: - "מיר - וועסטו פעלן ווי א טאכטער - אבער וואס טוט ניט א מאמע פאר א טאכטער, מ'וויל דאך זי זאל זיין גליקלאך און צעפרידן, בין איך צעפרידן פאר דיר!" איר פיין איידעלער געזיכט האט זיך באגאסן מיט א רויזן גוט-הארציקייט. מיט אירע הייליקע וונטשען און דיינבארקייט בין איך אוועקגעפארן. ס'האבן זיך צוזאמען גענומען צען (10) לויבאוויטשער מיידלאך שיחיו, מ'האט אונדז גערופן דארט די "רוסישע".

ניט צו עגמת-נפש און ניט צו איינפארזיכטיקייט-דאס ערגסטע פון ניט גוט... דאס בעסטע פון גוטע איז פארן לערנען יידישקייט אין דעם מיידלשן סעמינאר וואס עפנט זיך א"ה... לערנען, לערנען און לערנען איז מיין אייביקער שטרעב און ציל – און בוודאי יידישקייט די ריינסטע און שענסטע ערהייבונג אין לעבן... דער ריינסטער קוואל פון אונדזער יידישער גייסטיקייט פון דור צו דור – אין טאג טעגלעכן לעבן. דארף איך אזא "חסידישע איינפארזיכטיקייט" פארגעבען, באזירטע אפן גרונד יסוד פון תורה, ווי עס לערנען אונדז די תורה, די עלטערן פון דור צו דור: "ליב האבן דעם צווייטן, ווי זיך אליין!" יעדער ייד האט די אייגענשאפטן, נאר ניט יעדערער און ניט יעדן מאל ווערט דאס אויסגעפירט לויטן געהעריקן געבאט אין טאג טעגלעכן לעבן...

מיין ליבער פאטער איז געווען זייער צעפרידן פון דעם באשלוס. (די עגמת-נפש איבערלעבונגען זיינען ב"ה פארגאנגען, ווי א שווערער שווארצער וואלקן), ווי א קאלטן נעפלדיקן טאג...

צו דער פילגעשעצטער מיר פון שטענדיק הייליקער הרבנית האט מיך מיין געוויסן (מצפון) – ניט געלאזן

be terrible. The best thing for me would be to go learn Judaism at the girls' seminary that was opening with G-d's help. Learning and more learning was always my goal and yearning. What was better than learning Judaism, the purest most beautiful enrichment in life? It is the purest well of our Jewish spirituality from generation to generation in daily life. I understood that I must give up my "Chassidic" grudge that tramples on the foundation of Torah. The Torah teaches and is transmitted by parents in every generation, "Love your fellow, as you love yourself." Every Jew has his or her personal feelings, yet not always does each person and situation naturally comply with the proper behavior in day to day life.

My father was very happy with my decision to study in the seminary.

Due to my respect toward the holy Rebbetzin, I couldn't allow myself to leave without telling her about it. When I visited her, we both greatly enjoyed the meeting – as always! Since I hadn't visited in a while, the Rebbetzin told me, "I beg of you, don't forget me. Friendship is the brightness in life." These heartfelt words penetrated my soul; they became entrenched and rooted forever.

When I came again, I told the Rebbetzin about my hope to travel and learn in a Jewish seminary for girls. Her intelligent eyes shined, as always, with understanding and bright rays of devotion. "My child," she said lovingly, "I will miss you like a daughter. But what doesn't a mother do for a daughter. A mother wants a daughter to be happy and satisfied. So, I am happy for you." Her fine distinguished appearance gushed with rosy-good feelings. I traveled with her holy blessings and appreciation. Ten Lubavitcher girls traveled there together. They called us "the Russians."

פרק יב / בסמינר בפירסטנזייל

אנדערש). פאר אונדז "רוסישע" אלעס אומבאקאנט... דער לערן אנשטאלט איז באשטאנען פון איין מורה - א העפלעכע, ערנסטע, געבילדעטע הונגארישע בחורה און תלמידות - אלע היימלאזע, פאר'יתום'טע מיידלאך פון אושוויץ, פון טרעבלינקע (פון קאָנס-לאגערן)... און מיר 10 ליובאוויטשער! אונדז אלעמען האט פארייניקט די יידישע הארץ און די יידישע שפראך...

צו באוונדערן די מורה מלכה, פאראנטפארלעכע פארן לערנען, פאר דער פנימ'ה, פאר צושטעלן אלע נויטבאדערפענישן - בכלל פאר אלעס און אויך ווי אן איבערגעגעבענע מאמע! די טייערע, פייע, הארציקע מיידלאך פאר'יתומ'דיקע פון רבנישע און אדמו"רים עלטערן, פון פארשיידענע לענדער: טשעכן, עסטרייך, אונגארן, פוילן וכו', זייערע קענטענישן אין היים-ארבע - צו באוונדערן! - קאכן, באקן, מאכן אלץ זויבער-עפרעקט, מיט שוועסטער באציאונג, מיט זארג איינער

"פירסטנזייל" - מיין ערשטער לערן-אנשטאלט אין "חוץ-לארץ" נאך דער גרייסער רוסלאנד און דער ערשטער יידישער רעליגיעזער סעמינאר (אויב איך האב ניט קיין טעות) אין דייטשלאנד נאך דער שרעקלעכער מלחמה...

דער נאמען זאגט פאר זיך - א פאלאץ פון א פירסט - א גרייסער פריזישער פאלאץ אריינגעבויטער אין טיף פון א וואלד, ווי אן אפגעזונדערט פון וועלט... מיט א גרייסן משק פון בהמות, פערד, עופות וכו' אלעס זויבער ריין - עס האט זיך קיינמאל ניט געפילט קיין אנוועזנהייט פון משק... באדינט האבן דעם פאלאץ א דייטשע משפחה, קיינמאל האט מען זיי ניט געזעהען, ניט גערעדט, נאר א דייטש'ל פון א יאר 14-15 - דער שמש פון דער "מלוכה" סמינר פירסטנזייל, וועלכער פלעגט זיין פאראנטפערלאך פאר דער רייניקייט: ארויסטראגן די מיסט, רייניקן דעם היף, די שיינע אלעע'ס (שדרות) פון ביימער וכו'. דער פאלאץ איז ווייסט אויס געווען געדונגען, אדער געקויפט, דורך דער יידישער קהילה.... אונטער דער אנפירונג פון אדמו"ר הרבי האלבערשטאם (אפשער איז זיין נאמען

Chapter XII – At the Seminary in Furstenzell

Furstenzell was my first institute of study after leaving Russia and also, if I am not mistaken, the first religious seminary in Germany after the Holocaust.

The name speaks for itself – it means, a palace of rulers. It was a palace for squires built in the depths of the forest, separated from the world. It had a big farm area for domestic animals, horses and birds... Everything was spotlessly clean. It never had the appearance and feeling of a farm. A German family were the caretakers of the palace. We never had any dealings with them except for a young German 14-15-year-old who was the attendant for the seminary, carrying out the garbage, cleaning the yard, grooming the trees and so on. It seems that the palace was rented or bought by the Jewish community under the leadership of Admur Rabbi Halberstam.

For us Russians, everything was unfamiliar. There was only one teacher. She was a good-natured, serious, educated, teenage girl from Hungary. The students were homeless orphans from Auschwitz, Treblinka and other concentration camps and us ten Lubavitchers! Yet, we were all united by our Jewish hearts and Jewish language.

Morah Malka was wonderful. She was responsible for the learning, the dormitory, and all our needs. She acted like a devoted mother. The dear, fine, warmhearted girls were the orphans of rabbis and rebbes from Czechoslovakia, Austria, Hungary, Poland and other countries. Their knowledge in how to run a home was amazing. They cooked, baked, and kept everything perfectly clean, with sisterly love and feeling one for the other. They helped the teacher in every way. Their tremendous warmth and respect is indescribable. They, of course, created a

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

פריילאך צוגעלאפן א מיידל זאגנדיק: גיי שנעל, די מורה רופט דך אין איר צימער, ס'איז אנגעקומען א געשפרעך טעלעפאן פאר דיר!"

ווי א פייל פון בויגן בין איך געלאפן מיט פיל איבערדרייענדע זארג-געדיינקען. וואס האט דארט געטראפן אין דערהיים?!!... ווי האב איך זיי אלעמען, מיינע טייערע, פארלאזן אליין אין קאלטן, שווערן ווינטער... ווער קען קלינגען אהער אפן אינדזל?, פון וואנען ווייסן זיי וועגן דעם טעלעפאן?! איך האב בכלל ניט געווסט אז דא איז פאראן א טעלעפאן... אין יענע יארן אזא לוקסוס אזא יקר המציאות... געשפרעכן אין טעלעפאן האט מען דאן באקומען נאר אפן פאסט?...?

ווען איך בין אריין צו דער מורה, האט זי נאך געהאלטן די טרייבל און געזאגט: – "ערשט האט זיך איבערגעריסן דער געשפרעך, ס'איז אנגעקומען א ידיעה פון דיין הייליקער רעבעצין – צו איבערגעבן דער טאכטער - דאס מיינט דך – אנגערופן דיין נאמען, אז מארגן זעקס אזייגער פרי פארט די רעבעצין אוועק אין פריז, זי בעט דך קומען זעהען זיך און מיט-פארן צוזאמען ביז פראנקפורט!"

פאר דער צווייטער – באהעלפערקעס צו דער מורה האנט בא האנט! מיט אומגעהויער הארציקייט און דרך-ארץ ניט צו באשרייבן... פארשטייט זיך אויך צו אונדז די "רוסישע", שאפנדיק א ליבלעכע משפחה אטאמאספער און זייער אפגעהיט דעם ריכטקן סדר אין לערנען (די ריכטיקע צייטן) פיל דאוונען, בענטשן פארן עסן, נאכן עסן צוזאמען וכו', אפגעהיט דעם שבת מיט גרויסער איבערגעגעבנקייט און בכלל יעדער פיצל זאך אין יידישקייט, ממש ווי זייערע טייערע אומפארגעסבארע עלטערן (אלע געווען קינדער פון רבנים און רעבעס), זיי פלעגן זיך מוטיקן מיט זייער הייליקן אפשטאם!....

איך פלעג אפט זאגן, אז איך ווייס פון איין איינציקן רבין – דעם הייליקן רבין פון ליובאוויטש! – דעם רבין פון דער וועלט!!! – ראש בני ישראל, לויט מיין ליבן פאטער'ס רייד צו מיר!....

איינמאל אין טיף פון א קאלטער שטורמישער ווינטער נאכט, גרייטנדיק זיך צו אן עקזאמען פארהער, זיינען מיר א גרופע מיידלאך-פריינט געזעסן אין ווארעמן באהיצטן גרייסן זאל פארטיפט אין לערנען, פלוצלונג איז צו מיר

loving family atmosphere also to us Russians. They were very vigilant in keeping their agenda in learning and davened a lot and carefully made the blessings together before eating and after eating. They kept Shabbos with great dedication, similar to the way they kept every detail of Judaism in general. They acted like their dear unforgettable parents did with pride in their holy lineage.

I often said that I know of only one Rebbe, the holy Rebbe of Lubavitch, the "head of the Jewish Nation" – the Rebbe of the world!! This is what my father always told me!

One time, late on a cold stormy winter night, we were preparing for an exam. We sat as a friendly group together in a heated large room engrossed in study. Suddenly, a girl ran over to me happily, saying, "Go quickly to the teacher's private room. There is a telephone call for you."

Like an arrow flung from a bow, I ran – full of twisted worries. What happened at home? How could I have left all my dear ones alone in the cold, harsh winter? Who could be calling me on this "island"? How did they know there was a telephone here? I didn't even know there was a telephone. In those years, it was a rare luxury. Telephone conversations were usually only held at a post office.

When I came to the teacher, she still held the telephone in her hand. She said, "The phone conversation just ended. This is a message from your mother (the holy Rebbetzin) to give over to her daughter – that means you – and she called you by name, that she is departing for Paris at six o'clock in the morning. She is asking you to come say good bye and travel with her until Frankfurt!"

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

איבערגעגעבנקייט!!!

- "ס'איז פאראן אן אויסוועג - האט די מורה געזאגט מיט ענטווארט: "דריי באנאכט איז דא א צוג אף מינען, וואס פארט דורך און שטעלט זיך אפ אף א תחנת-ביניים (אייזנבאן סטאנציע) - פאקינג!. פון דארט וועסטו דארפן גיין צו פוס - קענסט באווייזן קומען צו דער צייט!"...

ניט ווארטנדיק אף מיין ענטפער, האט די מורה גלייך געקלונגען צו דעם שמש'ל ער זאל שנעל איינשפאנען דעם גרייסן וואגן מיט צוויי פערד, ווייל מיר דארפן זייער נייטיק זיין באם באן סטאנציע צו דריי באנאכט. און ארויסלייפנדיק צו די מיידלאך געמאלדן: - "אין צען מינוט ארום וועלן מיר פארן אלע, אלע באלייטן אונדזער טייערע חבר'טע י. ג. (יעווא גארעליק) צו דער באן סטאנציע, זי מוז באלד פארן אין פאקינג און זיין דארט צו זעקס אזייגער פרי!"

ווי אף אדלער-פליגלען זיינען מיר געפארן-געפלייגן" איינגעפאקטע אין וואגן אין דער קאלטער פראסטיקער

בין איך געבליבן א וויילע געפלעט ווי א הימל-נעפל... און איבערגעזאגט אליין צו זיך: "זעקס אזייגער אינעפרי!... יעצט איז 12 באנאכט... ווייסט דאך די הייליקע רעבצין אויך אז עס 12 באנאכט - האב איך א טראכט געטאן, אויב די רעבצין האט געקלונגען יעצט ווייסט זי אז איך קען קומען צו דער צייט!"...

ווי אונטערהאפנדיק מייע געדאנקען האט די מורה געפרעגט: - "דאס איז די גרייסע געהייבענע רעבצין פון ליובאוויטש מסתמא, וועלכע איז שייכת צו דער משפחה פון רבין, וועגן וועלכן דו זאגסט אימער, אז עס איז פאראן נאר איין רבי אף דער וועלט - דער ליובאוויטשער רבי - דער איינציקער רבי-הנשיא הדור, אזוי האט דיך געלערנט דיין טייערער פאטער! און זיינע רייד זיינען בא דיר קודש קדשים!" - "יא - האב

איך איבערג'חזר'עט - דער רבי, דער פירער פון דער יידישער וועלט!!!... און דאס איז די געהייבענע רעבצין צדקנית פאר אונדז אלעמען - א מוסטער פון מענטשלעכן - מענטש, א מוסטער פון פריינטשאפט און

For a while I was in shock, like in a deep fog. I said to myself, "Six o'clock in the morning! It's now twelve o'clock midnight. I am sure the Rebbetzin knows that it is twelve midnight." I thought to myself, "If the Rebbetzin called me now, she must know that I could get there on time!"

As if reading my thoughts, the teacher asked, "This must have been the great elevated Rebbetzin of Lubavitch that you speak of from the family of the Lubavitcher Rebbe - the one about which you always say 'there is only one Rebbe in the world, the only leader of the generation,' like your father taught you. And your father's word is holy of holies by you."

"Yes," I repeated, "the Rebbe is the leader of the Jewish world. And this is the uplifted righteous Rebbetzin for all of us - an example of incredible *mentchlichkeit*, of friendship and devotion, of wisdom and holiness!"

"There is a way!" the teacher said enthusiastically. "At three o'clock in the morning there is a train from here to Munich that makes a stop at the station in Pocking! From there you will have to go by foot. You will be able to make it there on time."

Not waiting for my answer, the teacher immediately called to the caretaker and told him to quickly hitch the big wagon to two horses because we had to get to the train station before three o'clock. Running out, she instructed the girls, "In ten minutes, we will all travel and escort our dear friend Y. G. (Yevah Garelik) to the train station. She must travel to Pocking right away to be there by six o'clock in the morning!"

Like on eagles' wings, we traveled, rather "flew", through the deep forest crammed into the

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

"ביטע שייך, קויפט פעטע, גוטע פרישע הערינג פון בעסטן סארט!... אזוי איז ער געגאנגען פון דייטש צו דייטש... יענע האבן עפעס ביז געמורמלט און עס האט זיך געדוכט אט ווארפן זיי עם ארויס פון טיר אדער פון פענסטער..."

ווען די האנדל-וואנדל-רייד פון דעם יידן זיינען דערגאנגען צו מיין - באווסטזיין פון א יידן - פון מיינעם א ברודער! - האבן זיי געמאכט א גערודער אין מיין גאנצן וועזן... "וואס קומט דא פאָר?" - האט א שטורמישער קול געשטיקט געמאטערעט און אנגעצונדן אין מיר א שווערן געפיל פון רחמנות צו עם, צו זיך, צו דער גאנצער וועלט... אן אומגעהויער האס צו אלע שונאי דייטש'ן, צו אלע יידישע שונאים און צום יידישן חורבן..."

מיינער א ברודער! א פארביטערטער, ערשט געראטעוועטער פון זייערע אוממענטשלעכע גזל'נישע הענט, טראגט זיי אונטער, און אפילו אין האלבער נאכט, צוליב זייער פארגעניגן פעטע, פרישע שפיז, און בעט זייער הילף צו קייפן בא עם... ווידער דער אראפגעפאלענער ייד-

נאכט אין טיפן וואלד מיט געזאנגען, פרייד, געלעכטער און סומל. צום באן אָנגעקומען אין דער צייט!...

די סטאנציע פירסטנזייל האט קיינמאל ניט געזעהען אזעלכע פריילאכע יונגע ענטוואסטישע פאסאזשירן, אבער מיטגעפארן מיט דער העסלעכער דייטשישער באן בין איך נאר איינע פון צווישן אלע מיינע טייערע פריינט!... די באן האט זיך געהיילט און געשלונגען קילאמעטער'ס, גערודערט די נאכט מיט איר טיפן קלאפנדיקן אטעם, מיינע געדיינקען האבן זיך נאכגעיאגט - "ניט צו פארשפעטיקן" ניט צו פארשפעטיקן" וכו'..."

גייענדיק אין צוג צווישן די שורות פון וואגאן (קרונ) וואו עס זיינען געזעסן פון ביידע זייטן העסלעכע מיר דייטש'ן און האבן האלב-פארשלאפן גערוט אין זייער "שלאף-שטונדע" מיט פארביסער שנאה און סאדיסטישער רציחה און מיט ערהייבנקייט געקוקט אף א פארמוטשעטן, אויסגעדארטן יידן מיט אן היינגענדער איבערן האלדז שיסל, וועלכער האט מיט געבעט געווענדעט זיך צו זיי: -

wagon in the cold frosty night. There was singing, joy, laughter and noise. We arrived on time to the train.

The Furstenzell station never saw such happy, young, enthusiastic passengers. But I was the only one amongst my 30 dear friends that actually traveled with the repulsive German train with my lovely teacher!

The train hurried and swallowed kilometers, disturbing the quiet of the night with its deep thumping breath. Meanwhile, my thoughts pursued me, "Do not be late, do not be late..."

I got onto the train and walked down the aisle on the train car between disgusting Germans on both sides, who rested half-asleep during their sleep time. A scene unfolded before my eyes. With hatred, hidden murder, and bitter haughtiness, the German were glaring at a tired emaciated Jew with a bowl hanging from around his neck. He asked them, "Please buy some fresh, good, fat herring of the best kind." He went like this from German to German. They mumbled angrily at him and it seemed like they were about to throw him out the door or the window.

When the marketing sounds of this Jewish vendor reached my consciousness, it made a tumult in my whole being. He was a Jewish brother. "What's going on here?" a turbulent voice said inside of me. It ignited within me a feeling of mercy for him, for me, and for the whole world. It also aroused within me a hatred for the German enemy, for all Jewish enemies, and for the Jewish destruction.

He was my brother! He was embittered and just saved from their inhuman thuggish hands and now he is lowering himself to them, so that they could enjoy fat, fresh food, even in middle

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

פחד - יידישע מוירע דארף זיין נאר צו דער באשעפער... זיי די דייטש'ן זיינען די באזיגטע, דער באשעפער היט אויס דעם יידישן פאלק און פירט צום נייטיקן פריזן צו דער גאולה...

- איך ווייס ניט, איך פארשטיי ווייניק, איך זע עם דעם יידן ווי א הערינג-הענדלער ניט אפן ריכטיקן פלאץ... איך זע עם ווידער דער זעלבער "זשיד" ווי אין רוסלאנד פילם ("לוסטיקע חבריא"..) וואו עס פארן אף א שיף אסאך מענטשן פון פארשידענע ראס'ן. גייט צו א יידל צום הויבט קאפיטן, א פארמאטערטער "זשידל" (חלילה), און פרעגט עס מיט אן אידיש פארצייגענער, ניט איינגענומענער שטימע - "וויפל קאסט אזא שיף, הא...? דער גאנצער זאל פארגיסט זיך מיט א שטורעם געלעכטער... - "וויילסט א הינדעלע?..." - הערט זיך פון אלע זייטן דער אנטיסעמיטישער לאזונג (סיסמה)... דער געלעכטער ווערט מער און מער, אלע לאכן... און איך וויין... איך האב קיינמאל אף זיך ניט געפילט דעם אנטיסעמיטיזם - אבער יעצט דא, יע...

פרעגט מיך מיין געליבטע מורה (לערערן) וועלכע

דער זעלבער "זשיד" (חס-ושלום) וואס בוקט זיך צו זייער רישעות (פארדארבעניש) ...

וואס? ס'איז עם ניט גענוג די געשאנקענע מתנה פעקעלאך - קעסטעלאך - וואס מיר באקומען אין די לאגערן פון אונדזערע יידן-ברידער!!! די צדקה יידן הייליקע רעטונס-הילף פון אונדזערע גוט-הארציקע הייליקע יידן, אונדזערע איבערגעגעבלינע ברידער!!!

וואס האסטו זיך אזוי אגעצונדן? - האט מיך א צווייטער קול גענאגט, אן אנגעצונדענע שוועבעלע ניגט זיך אין דער זייט פון ווינטעלע... - קוק און זע ווי דער ייד זעט אויס נעבאך, אפשר איז ער נאך ניט צוגעשטאנען צו קיין שום לאגער און האט ניט, קיין קעסטעלאך-מתנות... קוק או זע זיין גבורה - אין אזא צושטאנד, אין אזא צייט גיין צו זיי... צו די נעכטיקע גזלנים... אריבער זיינע כוחות, אריבער זיין מוירע, אפילו אין צוג באנאכט, גיין און פארדינען זיין פראצע (זיין פרנסה) פאר זיין עקזיסטענץ - ניט נעמען נדבות, אפילו ברידערלעכע, ווי איך... מ'דארף דערווייזן די שונאים - א נייע העלדישע וועג - דערווייזן זיי ער האט פאר זיי ניט מוירע - אוועק יענע צייטן פון יידישן

of the night. What's more, he is asking for their help to buy from him. Again the fallen Jew - the same "Zhid" (G-d forbid) - is bowing to the corrupt Germans.

Were the gift packages that we received in the camps from our Jewish brother not enough for him? This was rescue assistance from our own goodhearted, holy, charitable Jewish brothers!!

"Why are you so furious?" a second voice gnawed at me like a lit candle bending in the wind. "Look and see how the poor Jew looks. Maybe he still hasn't joined any camp and he doesn't have any gift packages. Look at his courage in such a situation. He reaches beyond his strength and fear, even in a train in middle of the night, to earn his livelihood and existence from the thieves of yesterday. Maybe he doesn't want to take donations, even brotherly donations, like I do. He wants to show our enemies a new heroic way - to show that he is not afraid of them. Gone are those times of Jewish fear. Jewish fear must only be for the Creator. The Germans are now the conquered ones. The Creator guards the Jewish Nation and leads them to the vital joy of our Redemption.

I still know little. I can't comprehend. I see the Jew as a herring-merchant in the wrong place. I see him again as the same "Zhid" from the Russian film called Lustike Chavria. There was a ship with people from many different races. A Jew walks over to the chief captain, a tired Zhidel (G-d forbid), and asks him in a broken Yiddish, "How much does this ship cost? Huh?" At this point, the whole audience burst out in laughter. From all sides, I heard the anti-Semitic slur, "Do you want a chicken?" The laughter grows louder and I am crying. I never personally felt the anti-Semitism as I did then.

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

זיצט לעבן מיר: - "וואס וויינסטו?" - זאג איך "פון צופיל קריסטן) - ענטפערט מיר מיט אן יידישן קרעכץ - יא, לאכן" ... און זי א פארשטעלטע יידיש'קע (געמאכטע מ'לאכט דא פון אונדז צופיל...)

My loving teacher, who was sitting next to me, asked, "Why do you cry?" I answered, "From all the laughter." Disguised as a Christian, my Jewish teacher, replied with a Jewish sigh, "Yes, they laugh at us too much here."

מרת יוכבד ע"ה זלמנוב עם בנות סימנר "בית יעקב" בפערסטנזייל

פרק יג / הנסיעה עם הרבנית

פארמאכטע עם. פ"י. מאשין און ארום, לענג אויס דער גאס, שווארץ פון מענטשן-באגלייטערש, כדי ניט דורכלאזן דעם גרייסן מאמענט און זכות צו? זיך און אפגעבן כבוד דער ליובאוויטשער העלדן-פרוי-דער הייליקער רעבעצין!... ס'האט זיך אויסגעוויזן גאנץ פאקינג איז דארט... ווי קען איך גיין אהין?... ווער בין איך און וואס בין איך? א חוצפה און האזע מענטש אוודאי ניט.

פון גרויס איבעראשונג האב איך גלייך פארקערט צו אונדזער בלאק, אריינגעלאפן צו אונדז אין צימער (דארט איז שוין קיינער ניט געווען), געוואלט זיך באהאלטן! דעם גאנצן טומל, טראכטנדיק: קיין עין הרע, אזא קהל עולם – עס פרייט מיך זייער און זייער קען איך – אזא גארנישט – צו דער טייערער מיר רעבעצן בעיני כולם! איך מיר ווער בין איך? וואס בין איך? און ווער דארף מיך דארט?...?

פון מידיקייט און הארץ-ווייטאג זיינען מיר הייסע טרערן געלאפן פון הארצן ווי בא א צעיאמערטן קינד...

ווען איך בין אראפ פון צוג האט די נאכט געהאלטן שען באלד צו פארגיין, די האלב שמייכלענדיקע לבנה מיט איר בלייכן קוק האט ווי געהאלפן צו געפינען די וועג און באגלייט מיך מיט א האפענונג אז איך וועל קומען צו דער צייט!

בין איך ניט נאר געגאנגען, איך בין געלאפן צווישן הימל און ערד מיטן נייעם טאג אופגאנג און געשעפטשעט די פרי מארגן ברכות צוזאמען מיט דעם בורא'עס וונדער-באשאף. אין אנבליק פון באגינען אופגאנג האב איך לייפנדיק דערזעהען פון וויטן די לאנגע "אויסגעשטעלטע", פאר-חלום'טע סאלדאטן, די לאגער באראקן, און עס האט זיך געדוכט אז אלעס דרעמלט נאך אין זיסן פרימארגן שלאף... אבער מיין הארץ האט געזאגט מיט א מאדנעם געפיל פון פלוצלענדיקער צעשיידונג...

דערנעהנטערנדיק זיך האב איך ניט געגלויבט מיין בליק, לעבן דער רעבעצן'ס בלאק איז געשטאנען א

Chapter XIII – The Journey with the Rebbetzin

When I got off the train, the night was about to depart. The half-smiling moon with its pale appearance helped me to find the way and escorted me with anticipation that I would arrive on time!

Not only did I go, I ran *between heaven and earth*, with the rise of a new day. I uttered the early morning blessings together with the Creator's wonderful creations. As I ran with the first rays of the sun, I saw the dreamed-of, long, positioned barracks in the distance. I thought that everyone would still be dreaming in their sweet morning sleep. However, my heart was beating with a strange feeling from the sudden difference in reality.

As I came closer, I could not believe my eyes. Next to the Rebbetzin's block stood a closed Military Police car. All around the block, there was a black sea of people who were there to escort the Rebbetzin. They couldn't pass up the great moment and merit to give respect to the Lubavitcher heroic woman – the holy Rebbetzin! It looked like the whole Pocking was there. How could I approach the Rebbetzin? Who am I? What am I? I definitely did not havechutzpa and audacity.

From my great emotional turmoil, I immediately turned around and went to my own block. I ran into our room (no one was there) to hide from the whole tumult. I was thinking, "Kein Ayin Hara, what a crowd, what a gathering! I am very happy! However, how can I – such a nothing – go over to my dear Rebbetzin in front of everyone? Everyone's eyes should be on me? Who am I? What am I? Who needs me there?"

Due to my exhaustion and pained heart, hot tears ran from my heart like a sobbing child.

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

איך האב געוואלט שפעטער דורכדרינגען אין קהל... אבער דערזעהענדיק מיך, האט כבוד הרעבעצין אהייב געטאן, ארומגעכאפט מיך ווי א טייערע ליבע מאמע א קינד, זי און איך און הייסע טרערן האבן זיך געגאסן ווי ריטשקעלאך אן אופהער פון ביידן, ווי האבן פארגאסן אלע צרות פאר זיך און גאנץ כלל ישראל!... אזוי ארומגענומען זיינען מיר געפארן א צייט מיט געוויין און שמחה פון די טיפענישן פון די נשמות ניט קענענדיק אויסריידן א ווארט... די באגעגעניש איז געווען העכער פון רייד...

ווייסינקע מילדע שנייעלאך האבן זיך געשאטן פון הימל-הויך זיך געדרייט ווי ווייסינקע העלטער? אך און געפאלן אצן דעם ארום און אף דער מאשין, ווי באפוצט די וועג מיט א קלאר? ווייסינקן טעפון פון דרך צלחה!

האב קוים געקענט באקענפן מיינע הארץ געפילן און די טרערן סיי פון דער באגעגעניש, סיי פון דעם אפפאר פון דער הייליקער רעבעצין און סיי פון דעם הארץ-וויי וועגן יענער בחורה, וועלכע האט געדארפט אראפגיין פון מאשין טרעפל צוליב מיר... דאס עקבערט מיך ביז היינט...

פלוצלונג האבן זיך דערהערט שטורמישע אויסרופן: "זי איז דא!, זי איז בא זיך אין צימער!... פארוואס האסטו זיך באהאלטן?" א.א.וו. האט א ריזיקער קהל געשריען פון אלע זייטן "די הייליקע רעבעצין ווארט אף דיר!. קום מאך ניט קיין עגמת-נפש... קום די צייט ווארט ניט!" אבער איך ריר זיך ניט פון ארט...

ביז ס'איז געקומען מייין טייערער פאטער און געזאגט: "מייין קינד, דו דארפט פארן, די רעבעצין הצדקנית ווארט אף דיר, זי איז זיכער אז דו ביסט שוין געקומען"... דעם טאטנ'ס ווארט איז פאר מיר קדוש!

צוגייענדיק צו דעם מאשין, ווי אונטער א קאוואי-הינטער- באגלייטערס, צווישן דעם קהל פון ווייטן האב איך באמערקט האט דער הערינג פארקויפער מיט א הארציקן בליק ווי אין איינע א חשוב'ע פרוי א מוטער שטופט אונטער אירע א טאכטער, ארופגייענדע אפן טרעפל צום אריינגונג אין מאשין, אבער די ליכטיקע רעבעצין לאזט זי ניט ארופגיין, מאכט צו איר ניין, ניין און שטופט זי אפ פון אריינגען... א ציטער האט מיך באפאלן,

Suddenly, I heard loud announcements, "She is here! She is in her room!" They asked me, "Why did you hide?" Soon a giant crowd shouted from all sides, "The holy Rebbetzin is waiting for you! Come and don't cause distress! Come, its late." However, I remained determined not to go. Then my father came.

My father said, "My child, you must travel. The righteous Rebbetzin is waiting for you. She is certain that you already arrived." My father's word is holy for me!

As I approached the Rebbetzin's car, with something like a security escort, I noticed the herring-merchant in the distance and I also noticed how an important woman, a mother, was pushing her daughter forward onto the step of the Rebbetzin's vehicle. However, the brilliant Rebbetzin motions to her, "No, no..." and does not let her enter. I began to tremble and wanted to run away and hide in the crowd.

However, seeing me, the honored Rebbetzin Chana picked herself up and hugged me like a mother to her dear child. Hot tears poured from her and I, like unstoppable streams, for our suffering and for the suffering of all of the Jewish People! Locked in embrace, we traveled for a while with tears and joy from the depths of our souls, without being able to utter a word. That meeting was above words.

...

Soft white snowflakes fell from the sky, circling like white butterflies, and landing on the car and the surroundings. It seemed to prepare a pure white carpet in honor of royalty to wish us a successful journey!

I was barely able to control the feelings in my heart and my tears from everything that was happening. I was emotional because of the reunion with the Rebbetzin, the fact that the

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

אף דער גרייסער סטאנציע, צווישן א מעכטיקן קהל פון הונדערטער פארערס, זיינען מיר געזעעסן אן א זייט, אנטקעגן אונדזערע טייערע חסידים און געדולדיק געווארט אפן אנקום פון דעם צוג אף פרנאנקפורט... פלוצלונג איז געווארן א גרייסער טומל, א געמיש פון מענטשן און קולות פון אלע זייטן מיט ווילדע געשרייען: "שלאגן יודען!" "שלאגן יודען!" ... מיט שרעקלעכע שיסערייען... איך ווייס ניט ווי און ווי אזוי האב איך געגעבן א כאפ די הייליקע רעבצין, געגעבן זי א שטעל אין אריינגאנג פון א דערבייקער פארמאכטער טיר און געשטעלט זיך פאר איר, באשיצנדיק זי מיט מיין קערפער. א לייפנדער רוצח'ישער יונג מיט א שיסנדן נאגאן (איך זע עם כאילו יעצט פאר מיר מיט זיין צעהיצטן פרצוף מיט זיין צעפלאמטער ווילדער האס-רציוחה האט געשאסן אין אונדזער זייט. פייער אויסשיסן זיינען געפלייגן פאר מיר פארביי מיין גוף און אפגעקלאפט זיך אין אן זייטיקער וואנט וואס לעבן אונדז... אזוי עטלעכע מאל פון צעבושעוועטע דייטשישע גזלנים-יונגען! (ימח-שמם).

אונדזערע חסידים, וועלכע זיינען געזעסן אנטקעגן,

מיטגעפארן מיט אונדז איז א פארשטייער פון זשאנט, אדער א פארשטייער פון קאנסול'ה צוליב איינארדענען דער רעבעצנ'ס פאפירן ווי עס דארף צו זיין... און צוויי טייערע חשעב'ע ליובאוויטשער חסידים ר' אברהם מאיאר און ר' שיע גאפין, ווי וויכטיקע באגייסטערטע פייאיקע פארשטייער פון חסידי ליובאוויטש - חסידישע שטיצונג - פאר דער אצילות'דיקער העלדישער אם המלכות ליובאוויטש!!!

אנקומענדיק אין שטאט מינכען, אין א גרייסער שיינער געביידע פון קאנסול'ה, האבן מיר דארט עטלעכע שעה אפגערוט ביז אוונט, דאן זיינען אלע געפארן (חוץ דעם קאנסול) צום באן סטאנציע מינכען. פארשטייט זיך, אז איך בין נאכגעגאנגען מיט טריישאפט און איבערגעגעבנקייט נאך דער רעבעצין טראט בא טראט, כלל ניט מישנדיק זיך אין אירע פאפירן איינארדענונג (אין די ראסמישע ענינים). מיט דעם האבן זיך באשעפטיק די צוויי גרייסע חשוב'ע חסידים. די פאפירן האט די הייליקע חכמה רעבעצין געהאלטן בא זיך אין טאש, דאס איז געווען א נס, איינער פון די גרייסע נסים...

Rebbetzin was taking leave, and the heart-ache of the girl who was stopped from entering the Rebbetzin's car because of me. This bothers me even today.

A representative of the Joint or from the consulate traveled with us in order to organize the Rebbetzin's papers properly. Together with him were two dear, lofty Lubavitcher Chassidim, Reb A. M. and Reb S. G. They were important, enthusiastic, talented representative Lubavitcher Chassidim to show the Chassidim's support for the righteous, heroic, mother of Lubavitch Royalty!

When we arrived in Munich, we went to a big, beautiful consulate building and rested there for several hours until evening. Then we all traveled to the Munich train station (except for the man from the consulate). Self understood, I went with faith and devotion step by step after the Rebbetzin. I did not at all mix myself in arranging her documents and official matters; the two great, important Chassidim were employed for that. It was one of the great miracles that the Rebbetzin held the papers in her pocket...

We sat on the side in the big station in middle of a great crowd of hundreds of passengers. Our dear Chassidim sat facing us, waiting patiently for the Frankfurt train to arrive. Suddenly, there was a big commotion. A mix of people ran in all directions. There were noises and wild shouts, "Attack the Jews! Attack the Jews!" There were horrifying gunshots. I do not know how, but I grabbed the Rebbetzin and stood her in the vestibule of a locked door nearby. I stood in front of her, protecting her with my body. A running young murderer with a loaded pistol fired in our direction. I still see him as if he is front of me now. His face was heated up with a flaming wild passion to kill. The shots flew in front of me, passed me by, and hit the side wall next to us. The angry, young German thugs (may their names be erased) continued shooting at us several times.

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

און טארן ניט, ווייל די סכנה איז נאך גרייס... א קאנדוקטער, זעהענדיק אונדזער פארמישונג און אפהענטיקייט, האט געהאלפן אונדז אריין אין צוג אין לעצטן מאמענט פון זיין אפגיין און במשך דער וועג העפלאך אינטערעסירט זיך וועגן דער רעבעצנ'ס געזונט-פילונג... אזוי זיינען מיר געפארן א גאנצע נאכט מיט שווערע זארגן און אונטער די געפילן פון די שרעק-איבערלעבונגען האלטנדיק זיך האנט בא האנט, קיין אייג ניט פארמאכט... שווער און נידערטרעכטיקט איז די שנאת חנם מערדערשאפט צו אונדזער הערלעכער אויסדערוויילטער ערהייבענער פאלק!...

מעכטיק און גרייס איז אונדזער נס – בודאי בזכות דער הייליקער רעבעצנ'! אזוי האב איך געטראכט זיצנדיק לעבן איר טראכטנדיק וועגן דער פרעכטיקייט פון איר וועזן. האב איך פלוצלונג דערפילט מיין זעלבסט-קלייניקייט צו זיצן לעבן אזא הייליקייט, אזא נשמה גרייסקייט... האב איך זיך אפגערוקט אביסל, די רעבעצנ' איז געזעסן מיט פארמאכטע אויגן ווי פארטיפט אין זיך... פלוצלונג, ווי פון אונטער מייע געדאנקען, האט מיך די רעבעצנ'-חכמת עולם! ארומגענומען און ווייך-מוטערליך

זיינען ניט געווארן אף זייערע פלעצער... אנגעלאפענע פאליציי האט צעטריבן די רוצחים און ס'איז געווארן פארהעלטנישמעסיק שטיל... מיר מיט דער הייליקער רעבעצנ', וואס אין איר הייליקן זכות האט אונדז גארנישט ניט געשאט, האבן זיך ווידער געווארפן איינע דער צווייטער אין די ארעמס פון נסים'דיקער לעבנס-הצלה... אבער דער ניט וויסן וואס איז געשען צו אונדזערע טייערע חסידים האט געמאטערט מיט אומבארוואיקטער שרעק... מיר האבן זיי געזוכט וואו ס'איז געווען מעגלאך, אויסגעקוקט די אייגן, אבער... ליידער... גענוי גארנישט געווסט... דער פרנקפורט צוג איז אנגעקומען דער ארופגאנג איז שוין באלד צום ענדע אבער זיי די טייערע חסידים זיינען פאר אונדז מער ניט דערשינען... אונדזערע זארגן וועגן זיי האבן פארומערט אלעס... די הייליקע רעבעצנ' איז געווארן אויס כוחות, אויס מענטש... דער צער איז געווען גרייס און ניט געהאט פארוואס אנטשעפען זיך צו בארויקן זיך. מייע טרייסט רייד זיינען געווען צו שוואך – "מ'דארף האפן און גלויבן אז אין זכות פון זייער שליחות און דער רעבעצנ'ס הייליקייט האט דער באשעפער זיי געהאלפן צו אנטלייפן, צו באהאלטן זיך, אבער קומען אהער ווידער קענען זיי ניט,

The two Chassidim who were sitting opposite us were no longer in their places. Police gave chase and dispersed the murderers. It then became relatively quiet. The Rebbetzin (in whose merit we were protected) and I again threw ourselves into each other's arms after being miraculously saved. However, not knowing what happened to our dear Chassidim tormented us with great worry. We searched for them wherever possible, but had no idea where they were.

The Frankfurt train arrived and everyone boarded the train, but the Chassidim were still not there. Our worry for them was overwhelming. The holy Rebbetzin lost her strength – she was *oys mentch*. The pain was great and she had nothing to grasp onto that would calm her down. My consoling words were weak. I said, "We have to hope and believe that in the merit of their shlichus and the Rebbetzin's holiness G-d helped them run and hide. However, they can't come back here because it is still very dangerous."

Seeing our confusion and despair, a conductor helped us onto the train at the last moment before departure. Along the way, he politely inquired about the Rebbetzin's health. We traveled the entire night holding hands and not closing an eye, deeply impacted by our fearful encounter and with great worry for the Chassidim. Harsh and vile is the murderous, empty hatred of our magnificent, chosen, uplifted Jewish Nation!

"Our miracle was great and mighty – certainly in merit of the holy Rebbetzin," I thought while sitting next to her and pondering the grandeur of her holy being. I suddenly felt my own smallness sitting next to such holiness, such a great soul. I moved a bit aside, while the Rebbetzin sat with closed eyes absorbed in her own thoughts.

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

געזאגט: - "מיט וואס זאל איך דיך אפדיינקען, מיט וועלכן געשאנק?!... יעדער זאך וועט זיין צו קליין און נישטיק... דו האסט דאך געראטעוועט מיין לעבן!.... וועט מיין געשאנק זיין - דאס בעסטע וואס איך פארמאג יעצט! - מיין בילד פון זיך אליין! - זיך אליין! - מיין טיערסטער אנדיינק פון די אומפארגעסבארע שווערסטע יארן פון רוסישער פארשיקונג - א בילד צוליב דעם פאספארט צו פארן אהין - צו עם... (אין פארשיקונג צ'יאלי), צו דעם אומשטערבלעכן גרייסן רב - גאונ'שן חסיד-איד!!! זיין זכות זאל דיר אימער אנגיין!!!... און נאך א טיערסטע בילד, געהיטע ווי אן אויג אין קאפ, פון מיין איינציקער טיערער, ליבער אייניקל, וועלכע איך האב זי קיינמאל ניט געזעהן און וועלכע לעבט אין ארץ-ישראל! ארץ הקודש! - געגעבן דיר זיך אליין!.... קוק און זע און פארגעס מיך ניט ווי א קינד!.... וואס לעבט מיט דער מאמעס אנדיינק! זיי געבענטשט פון מיין נשמה קוואל, דיין לעבן זאל זיין אימער באפוצט מיט פרייד און גליק! אף לאנגע יאר! מיט מחי' אין אלע דייע דייע טואונגען (ווי איך האב דיר שוין

אינדערפרי זיינען מיר אנגעקומען אין פראנקפורט איבערגעגאנגען אף א פראנצויזשן שנעל-צוג, שוין ווארטנדער אף דער דערבייאיקער באן-ליניע (פסי-רכבת) אף דעם אנקום פון מינכען-צוג... זיינען מיר אריבער פון צוג צו צוג, אבער די נאהנטע צעשיידונג האט ווי פארגליווערט אלע גלידער מיט דער שווערער געזעגענונג... דער קאנדוקטער פראנצויז האט געהייבן דעם סימן פון צוג אפגאנג, מיר האבן קוים באנומען אז דאס מיינט אונדז אייך... באזעצנדיק די טיערע רעבעצן אף איר אנגעוויזענען פלאץ. האב איך געמוזט אראפגיין -

As if reading my thoughts, the Rebbetzin – sage of the world – suddenly hugged me and said with motherly tenderness, “With what shall I thank you? What present can I give you? Anything I could give you would be too small. You saved my life! I will give you the best that I now possess! A picture of myself! It is the dearest remembrance that I have of the unforgettable hardest years of Russian exile. It is the picture I took for my passport to travel there to him, where he was exiled in Chi’ili (Kazakhstan)... to the great indescribable genius Rav and Chassid, may his merit always be upon us!!

“I am giving you another most dear picture, guarded like the apple of my eye, of my only dear beloved grandchild whom I have never seen in Eretz Yisroel, the Holy Land! I give it only to you! Look and behold. Don’t forget me as a child who lives with her mother’s remembrance. Be blessed from the source of my soul. Your life should always be paved with luck and happiness! May you live many long years with sustenance in all your actions. May you always find favor in the eyes of G-d and man, like it is befitting to a Jewish daughter!! I am also giving you my handkerchief with my initials! (I lost this on the way, maybe in the Kibbutz.) May Hashem always bless you in every step you take! Remember me and don’t forget me! I will always remember you!”

These words still ring in my mind and heart, and always will!

• • •

In the morning, we arrived in Frankfurt and transferred to a French train that was waiting on a nearby track for the arrival of our train from Munich. As we transferred from train to train, our soon-to-be separation froze all of our limbs with thought of the difficult farewell.

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

געבענשטן זון – מלך המשיח!!!....
ווי אין טיפן נעפל האב איך באגלייט דעם צוג ביזן
לעצטן אייגן-בליק, אזוי ווי פאר'כישוף'ט געשטאנען לאנג,
לאנג און געזעהען נאר דעם אפגאנג פון צוג... און דער
רעבעצנ'ס גוט הארציקן-ליבנדן שמייכל!....

.... ווי אין א הלום... די מיעסטישע רעבעצ'ן באגלייטנדע
מיך ביזן טיר.. מיטן טרערן, מיט שלום, און הצלחה
וונטשן!... איר יידיש אצילות'דיקע חן און טיף קלוגע-
חכמה אויגן און איר גאנצער וועזן האט געשטראלט מיט
חכמה-פארשטאנד און גרייסער האפענונג צום נחת'דיקן
מוטער-גליק!!! פארענדיק צו איר אייגענעם ליבן פון גאט

The French conductor raised the signal that the train was about to leave. We hardly realized that this was meant for us also. I helped the Rebbetzin to her assigned seat. I had to get off the train. It was like a dream. The noble Rebbetzin escorted me to the door, with tears and blessings for peace and success! Her heavenly charm, deep intelligent eyes and her whole being radiated with wisdom and great hope for motherly joy and nachas! She was traveling to her own beloved, G-d-blessed son, Melech Hamoshiach!!

Like in a deep fog, I escorted the train until I could no longer see it. Mesmerized, I stood there for a long, long time and only saw the image of the train's departure and the Rebbetzin's good-hearted loving smile. Her holy G-dly blessings will never be forgotten! I looked into the empty space where her holy splendor had just been!

תמונות נכדתה של הרבנית חנה, מרת דליה תחי' בת הוו"ח וכו' ישראל ארי' לייב שניאורסון,
שניתנה במתנה מהרבנית חנה לכותבת הזכרונות.
התמונה הוגשה לרבי בחלוקת הדולרים ח' תמוז ה'תש"נ וראה לקמן ב"סוף דבר"

פרק יד / שבת ב"קבוץ"

עפעננדיק די טיר האב איך ניט געגלויבט מיינע אויגן...
 – דער טראטואר (מדרכה) און די גאנצע גאס פארגאסן
 מיט א גוס-רעגן, גיסונדער אָן רחמים.. אזוי ווי א מבול...
 אדער פון א צעגאסענער צעבושעוועטער טייך... פון
 גרייס מידקייט און פלוצלונגדיקייט פון "מבול"... האט די
 פארביטערטע הארץ געקלעמט און געוויינט אן אופהער,
 טרערן האבן זיך געגאסן ווי שווערע רעגן-טראפנס...
 א קאלטער ווינט האט געריסן די וועלט... ווי ווילנדיק
 פארטרייבן אלע שרעקלעכע גזלני'שע ריכעס פון דער
 פארשאלטענער דייטש'שער העסלעכער ערד...
 פלוצלונג האב איך דערפילט ווי מיין האנט האלט אין
 קעשענע דער רעבעצנ'ס בילד און ווי פון א הימל-מלאך
 דערהערט א קול פון די טיפענישן פון נשמה: - ביסט ניט
 אליין, דער באשעפער איז מיט דיר און דער רעבעצנ'ס טיף
 קלוגע אייגן שמייכלען צו מיר מיט פריינטשאפט, ליבע
 און מוט!....

די צייט איז ניט געשטאנען און דער טאג געגאנגען
 פאראויס. א פלוצלענדיקעק אינערלעכער קול (שטימע)
 האט ווי געפרעגט פון זיך אליין: - "וואו בין איך"?! -
 "והיין דארף איך גיין"?! וואס טאן אט דא אף דער
 העסלעכער ערד, אָן א שפראך, אָן געלט, אָן באקאנטע,
 ביום שישי - המתקרב לשבת - ... צווישן טומל-הומול פון
 גזלני'שן דייטש'ן פּעראן (רציף) -פראנקפורט, הונדערטער
 קילאמעטער'ס ווייט פון היים - פון פאקינג לאגער... האט
 דער אינסטינקט געצויגן ארויסגיין פון דאנען... דער רציף
 האט מיר אויסגעזען ווי צו זיין א פארמאכטע קעסטל
 מיט א דאך, פון איין זייט משרדים וכו' און ווייטלאך -
 אנטקען די פסי-רכבת!...
 קומענדיק אביסל צו זיך, בין איך געגאנגען פאראויס
 ניט וויסנדיק ווהיין און וואס... געגאנגען שטיל אָן מוט,
 אָן דרייסט... ביז איך בין געקומען צו א הייכער טויער,
 אויסזעהנדיג ווי אן ארויסגאנג אף א זייטיקער גאס...

Chapter XIV – Shabbos in a Kibbutz

Time did not stand still. The day continued on. An urgent inner voice, automatically asked: "Where am I? Where am I supposed to go? What should I do right here in this despicable land, without speaking the language, without money and without knowing anyone on a Friday afternoon right before Shabbos? I am in middle of the tumult of a Frankfurt platform full of German criminals that is hundreds of miles from my home – the Pocking refugee camp." My instincts pulled me to leave the area. The platform seemed to me like a closed box – a roof on top, offices on one side and train tracks on the other side!

Getting back to myself a little, I began to move but without knowing where. I set out quietly without courage and unsure of myself. I came to a tall door that seemed to be an exit onto a side street. When I opened the door, I couldn't believe my eyes. The sidewalk and the entire street were full of pouring rain. It rained without mercy. It was like a flood or an overflowing wild river. From my exhaustion and the suddenness of seeing this flood, my grieved heart closed up and I cried uncontrollably. The tears poured like heavy raindrops. A cold wind ripped through as if it wanted to chase away all the loathsome wicked spirits from the cursed German land.

All at once, I felt my hand in my pocket holding on to the picture of the Rebbetzin. Like from a heavenly angel, I heard a voice from the depth of my *neshama*, "You are not alone, the Creator is with you." I see the Rebbetzin's deep, intelligent eyes smile at me with friendship, love, and courage!

• • •

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

נשמה... און זיי: - "מיר דארפן זיך היילן ניט פארשפעטיקן ליכט בענטשן!"

די נסיעה צווישן די הייכע וואסערן האבן אביסל טארמאזירט (געשטערט) די מאשין, אין צווישן האבן זיך געהערט דער געשפרעך פון די חברים, וואס איז געווען די סיבע פון זייער פארן אין "מבול" צו יענער קרעמל... עס האבן אויסגעפעלט עטלעכע ליכט פאר די מיידלאך צום ליכט בענטשן, און זיי די מיידלאך זיינען בשום אופן ניט געווען מסכים צו בענטשן אף חשמל-ליכט, האבן די צוויי בחורים זיך מסירות-נפש געווען צו בריינגען זיי - שבת ליכט!... אין אנדענק פון זייערע עלטערן!... מ'האט געקויפט מערער ליכט, ס'זאל אויך זיין גענוג פאר מיר... מיינע מחשבות זיינען געווען ארום די געפילן, ארום דער גריסקייט און הייליקייט פון דער רעבעצין. אירע וונטשן זיינען מקויים געווארן גלייך דא אפן פלאץ צווישן דעם יסורים'דיקן פראנקפורט... און ווי צעפרידן דארף איך זיין אז די רעבעצין פארט יעצט אין קאמפארטאבלען צוג צו איר גאט-געבענטשן הייליקן זון - צו איר אייביקער פרייד!!!

איך קוק זיך ארום גוט (קוק זיך איין) און זע פון דער צווייטער אנטקעגנדיקער זייט פון גאס, שטייט א מאשין איינגעזונקען אין וואסער, פון אן אפענער פענסטערל א מענטש שרייט עפעס צו מיר און מאכט מיט די הענט, ביז עס זיינען דערגאנגען צו מיר אומבאקאנטע רייד... - "ביסט עמך?!" "ביסט עמך?!" און אף יידיש גשריען: - "וויין ניט, באלד וועט מיין חבר ארויסגיין פון קרעמל וועלן מיר קומען מיט דער מאשין נעמען דך צו אונדז אין קיבוץ! וויין נישט!..." האט ער געשריען איבער דער גאס, איבערן רעגו און ווינט, איבער מיין איינזאמקייט, טרערן און הארץ קלעמען ביזן הימל...

ווען די וואסערן זיינען אביסל אראפ איז די מאשין מיט צוויי ישיבה-בחורים צוגעפארן מיט אנגעשטרענגטע שוועריקייטן, מיט יידישער שפאסדער גוטפריינטשאפט, פריילאך און לוסטיק געזאגט: - "א רעגן איז א גרייסע ברכה פון השם! דו ביסט עמך! עמך איז חי וקיים! - פארן מיר אין קיבוץ מיט א גרייסן חשוב'ן גאסט אף שבת!" - איך האב ווייניק וואס פארשטאנען זייערע עברית ווערטער, מיין "רעגן" האט געגאסן פון די טיפענישן פון

I look around carefully and see a car on the other side of the street standing in deep water. A window is open and someone is shouting something to me and motioning with his hands. Finally, the words reached me, "Are you Amcha? Are you Amcha? Don't cry. My friend is coming out of the store soon and we'll bring the car around to get you and bring you to the Kibbutz! Don't cry!" His voice carried itself over the street, over the rain and wind, over my loneliness, over my tears and over my terribly grieving heart.

When the waters receded a bit, the car with two yeshiva bochurim drove with great difficulty to where I stood. With fun Jewish friendliness, happily and cheerfully, they said, "Rain is a blessing from G-d! You are Amcha! Amcha is alive and thriving! Now we can come to the Kibbutz with a great, important guest for Shabbos!" I understood some of their Hebrew words. My "rain" poured from the depth of my soul. And they said, "We must hurry, not to be late for candle lighting!"

The drive in the high waters disturbed the car a bit. Meanwhile, I overheard the two boys talking about the reason they had ventured out in the flood to get to the store. They were short a few candles for the girls for candle-lighting, and the girls absolutely would not agree to make the blessings on electric lights. So the two bochurim went with self-sacrifice to bring them Shabbos candles in memory of their holy parents! They bought extra so that there should be enough for me as well. My thoughts followed my feelings and the greatness and holiness of the Rebbetzin. Her wishes were fulfilled right here in the midst of this tortured city of Frankfurt. I thought about how happy I should be that the Rebbetzin certainly arrived with the comfortable train to her G-d-blessed, holy son in everlasting, heavenly-blessed joy!!

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

אויסגעזעצט הערן די סיבע פון מיין אנקומען אין פראנקפורט... אן אנגעשטרענגטער אינטערעס (מתוך ענין) האט ארומגעכאפט אלעמען צו הערן וועגן יידישן לעבן אין רוסלאנד, וועגן ליובאוויטשער רבין און זיינע חסידים - מ'האט פארבראכט ביז טאג אופגאנג, געהייליקט דעם שבת- טיש מיט געזאנגען (זמירות) קדושה און גייסטיקע פרייד... איך האב געמוזט באזוכן כאטש אביסלע צייט אין יעדער צימער פון די מיידלאך, אלס א ליובאוויטשער גאסט פון קאמאניסטישן רוסלאנד (מעניין!...) זי אלע טייערע יידישע געראטעוועטע נשמות פון קאנסט-לאגערן... פאר'יתום'טע, אומשולדיקע יוגנטלעכע נשמות צעשמעטערטע פון נידעריטרעכטיקן חי'השן נאציזם ימח שמם... ימח זכרם... לעולם...

מיין צוג אף מינכען איז געווען צוועלף באנאכט [נאך שבת], נאך מלוה מלכה, דער גאנצער קיבוץ (א קיבוץ פון מזרחי, ווי איך האב דאס פארשטאנען שפעטער), אלע מיידלאך און בחורים זיינען געגאנגען מיך באגלייטן צו דער באן-סטאנציע מיט געזאנג און פרייד, ווי גרייסע העלדן,

אריינפארנדיק אין הויף פון א גרייסער געביידע - דעם קיבוץ - האבן די בחורים אויסגערופן מיט שטאלץ: - "בנות, בנות, נעמט אוף א חשוב'ע גאסט אף שבת, א גאסט פון רוסלאנד! אן אומגעהוירע גאסט אין שייכות מיט אייערע שבת-ליכט!..."

אייענע נאך אייענע זיינען ארויסגעלאפן מיידלאך פון פיל זייטן, פריינטלאך, ווי שוועסטער זיך באגריסט. יעדערע האט געשלעפט און געבעטן צו זיך אין צימער. אזוי ווי ס'איז געווען נאהנט צו שבת, האט מען שנעל געכאפט א הוט, שנעל אנגעשריבן צעטעלאך מיט מספרים (נומערן) פון די צימערן! און געמאכט א גורל. דער אויסגעפאלענער גורל-זכות איז לויטן צימער-נומער!... שנעל איז מען געלאפן אין גרויסן עס-צימער, וואו אף א ספעציעלן טיש האט מען אויסגעשטעלט די שבת-ליכט און יעדער בחורה האט געבענטשט מיט פולער יידישער קדושה, מיט הנאה און שמחה לכבוד שבת און אויך איך צווישן זיי-די ערשטע - א גאסט פון רוסלאנד!

נאכן דאוונען און נאכן עסן - האט מען זיך

As they drove into the courtyard of a big building, the Kibbutz, the boys proudly announced, "Girls! Girls! Welcome a distinguished guest for Shabbos, a guest from Russia! She is an illustrious guest that came together with your Shabbos candles!"

One after another, girls ran out from all sides and greeted me like friendly sisters. Each one wanted to have me in her own room. Since it was close to Shabbos, they quickly grabbed a hat and wrote the room numbers on little pieces of paper! A raffle was drawn for the winning room number!

We then quickly ran into the large dining room to light candles that were set up on a special table. Each girl made the blessings with a complete feeling of Jewish holiness, with pleasure and happiness in honor of Shabbos. Being the guest from Russia, I lit first!

After davening and eating, they all sat down to hear my reason for ending up in Frankfurt. They were extremely interested to hear about Jewish life in Russia, about the Lubavitcher Rebbe and about his Chassidim. We *farbrenge*d together until dawn. Later we made the Shabbos table holy with singing, holiness and spirited joy. As the Lubavitcher guest who escaped Communist Russia, I had to spend a little time in the room of every girl. They were dear Jewish rescued souls from concentration camps, orphaned, innocent young souls persecuted by the animalistic Nazis, may their name and memory be erased forever.

There was a train back to Munich at 12 midnight after Shabbos. After Melave Malka, the

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

דער רעבעצנ'ס מרת חנה'ס הייליקע ברכה האט מיך דורך גענומען דורך און דורך, עס איז געווען פילענד און לויטער אף יעדן פלאץ... קומענדיק אין פאקינג – אהיים מיט "מיין רכוש גדול" האב איך ניט געווסט וואס טאן מיט דעם (ניט נעמען פאר זיך – זיכער ניט) האט מיר מיין הייליקער ליבער פאטער געהאלפן: - "אלעס אפגעבן, ווי ס'איז, אין דער ישיבה – א כשר'ע הייליקע מתנה פון ישיבה צו ישיבה, וואו עס איז אריינגעטאן די הייליקע ברכה פון רבנית צדקנית אצילית – אם המלך!!! שיינענדע מיט האפענונג, תורה ליכטיקייט און יידישן פארייניקונג-בונד (אחדות)...

עם ישראל חי!!! לעדי עד!!!
משיח נאו!

ניט לייגנדיק קיין אכט צו די דייטשן-חיות. זיי האבן געקויפט, פארשטייט זיך, פאר מיר א בילעט (כרטיס) ביז פאקינג, פארשטייענדיק אליין אז איך האב ניט קיין "גראשן"... דער גאנצער פארונג איז געווען פלוצלונג... (ווי דערציילט פריער...)

ווען עס איז אנגעקומען דער צוג זיינען אלע אריין אין וואגאן צו זאגן א הערצלעכן אפשייד-ווארט און געבראכט פעקעלאך (מתנות) ... ווער געלט, ווער עסן ווארג (צידה לדרך) וכו'... גארנישט האב איך ניט געוואלט נעמען – בשום אויפן... - אפילו ניט צורירן זיך צו דעם – אבער עס האט ניט געהאלפן – ס'איז ניט צו באקעמפן די יידישע איבערגעגעבענע גוט-הארציקייט אין צוזאמענבונד – אלעס איז געבליבן ליגן פאר מיר אפן באנק אין צוג...

entire Kibbutz (a Mizrahi Kibbutz I later figured out), girls and boys, came to escort me to the train station with great joy. Like great heroes, they paid no attention to the German animals. Understanding that I did not even possess a *groschen* because of the crisis I described earlier, they bought me a ticket that was good till Pocking.

When the train arrived, they all came onto the train with me to wish me a hearty farewell and to give me presents. Some gave money, some gave food... I didn't want to accept anything under any circumstance – not even touch it. But it didn't help. You can't fight Jewish devotion, generosity and togetherness. Everything remained on the seat next to me on the train. Rebbetzin Chana's holy blessing had permeated me through and through. It was full and pure in every place.

Upon arriving in Pocking with my "great wealth", I had no idea what to do with the presents. I certainly did not want to take them for myself. My holy loving father helped me. "Give everything as is to the Yeshiva," he said. It was a kosher holy present from Yeshiva to Yeshiva where the holy blessing of the righteous Rebbetzin, mother of royalty, is invested. The blessings shine with hope, Torah light, and Jewish unity.

Am Yisroel Chai!! Le'adei ad!!

Moshiach Now!

סוף דבר

שרייבנדיק איר: "מיר זיינען ב"ה אין ארץ – הקודש (ארץ- ישראל) געוונטשן איר פיל גליק און נחת פון איר זון פון אלע חסידים עד ביאת הגואל!!!"

מיט דעם דארף יעדער ייד האבן יעדער גוט! אמן ואמן! ... נאך מיין טיערן זונעלעס חתונה – ירחמיאל וחני ז. אף לאנגע מדל'דיקע גליקלעכע יארן, האב איך, דרך אגב, דערציילט אביסל וועגן אונדזערע ריזע מיין פריינדיגע נאך פון די יוגנט-יארן, מרת ליובא פינסון.

און באוויזן דער רעבעצ'ן חנה'ס נ"ע מיט איר אייניל'ס בילדער, מרת ליובא איז מיט איבעראשונג און אימפעט בא איינפלוסט! געווארן און מיר געראטן שען לייפן אפגעבן ווייזן די בידער צום רבי'ן שליט"א איך האב דאס ניט געטאן אלע יארן, ווייל דעם רבי'ס מאמע בילד איז פון? צו שווערע צער'עסדיקע יארן פון הרב ר' לויק'ס זצ"ל

... זייענדיק שוין אין כפר חב"ד האבן מיר באקומען פון דער הייליקער רעבעצ'ן מרת חנה ע"ה א באגריסונג- בריוו צו יום-טוב אף מיין נאמען און צען (\$10) דולר, וואס עס איז געווען פארשטאנדיק, אז זי האט אליין ווייניק וואס געהאט – נאר מיט איר גרייסער גוט הארציקייט און איבערגעגעבנקייט זיי צוזאמען געשארט, אפרייסנדיק פון זיך.

פאר אונדז וואלט דער סכום אין יענע יארן געהאט גאר א גרייסע ווערט, מיר האבן כמעט גארנישט ניט געהאט קוים אף ברייט... מיט ארויסגעגעבע פון "סוכנות" אף יעדער נפש א בלעכערנע לעפל מיט א? טעלער וכו' פון "סוכנות"...

דער הייליקער רעבעצ'ן האבן מיר זייער אפגעדיינקט פאר איר מתנה און טרחה (אירע איבערגעגעקענע זארגן פאר אונדז) און געבעטן זיך ניט זארגן וועגן אונדז

Epilogue

When I had already settled in Kfar Chabad, we received a letter of greeting for the upcoming Yom Tov addressed to my name. Included in the letter, there was a ten dollar bill. The Rebbetzin probably had very little for herself, yet with her great good-heartedness and devotion, she somehow put it together, redirecting it from her own needs.

In those years, such an amount had great value. We had almost nothing, even for bread. We had only the present from the "agency" – a tin spoon and plate... We thanked the holy Rebbetzin very much for her present and her devoted worry and effort on our behalf. However, we asked her not to worry so much, and wrote to her, "We are, thank G-d, in the Holy Land (the land of the Jews). We wish you much happiness and *nachas* from your son and from all Chassidim until the Geulah!"

In the year 5750, I told my friend of my younger years, Mrs. Lubah Pinson, the story of this special journey of mine.

In addition, I showed her the pictures I had received of the Rebbetzin and her granddaughter. Mrs. Lubah was greatly affected and became very excited. She suggested that I immediately run to give the picture to the Rebbe Shlita. I had not done so all the years, because I did not want to cause the Rebbe any pain and distress. The picture of the Rebbe's mother is from a period of great suffering when Harav Reb Levik, *zecher tzaddik levracha*, was sent into exile.

However, Lubah thought the opposite. Since my return trip to Eretz Yisroel was very near, we hurried to have the pictures enlarged and picked out the nicest, most refined frames. On

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

פאר דעם אפגעמאכט אן אפמאך מיט ליובען תחי' אז דאס דארף זיין אן פירסומת – אן פאטאגראף. זי האט מיר צוגעזאגט. נאך א גאנג פארגרעסערע בילדער האב איך געמאכט פאר זיך, אבער פארן אוועקפארן האב? איר זיי אפגעגעבן צו מיין טייערער ליבער נייער פארעלע – זיי צו מזל און צו גליק, צו ברכה און הצלחה דער רעבענצנ'ס-חנה'ס ברכות'דיקע בילדער!!!

מ'זאגט אז בא מרת ליובא האט מען געזעהען א בילד וואו איך גיב איבער א פעקעלע צום? רבי שליט"א. דאס דארף איך נאך אויסגעפינען ....

פארשיקנס יארן, האב איך ניט געוואלט באשיינפערלאך מאכן דעם רבי'ן שליט"א צער און עגמת-נפש. אבער ליובא תחי' האט געמיינט אז עס איז פונקט פארקערט, איך האב געדאכט שוין אומקערן זיך צוריק אהיים – אין ארץ-ישראל, זיינען מיר מיט גרייס היילעניש און מי געלאפן מאכן פארגרעסער-בילדער, אוסגעזוכט די שענסטע און איידעלסטע מסגרת (לויט אונדזער טעם!...) און זונטיק באם טיילן דולארן, האב איך איבערגעגעבן דעם רבי שליט"א די בילדער פארפאקט צוזאמען מיט א בריוו'עלע.

Sunday, when the Rebbe gave out dollars, I gave the Rebbe Shlita the wrapped pictures with a small letter.

Before I went, I had Lubah agree that it would be done without publicity and pictures. She assured me that it would be so.

The original pictures are, thank G-d, with me! They are hidden like a holy treasure from above!!!

אברהם ונחמה רחל שיחיו דרימר

זלמנוב-כפר חב"ד

RABBI MENACHEM M. SCHNEERSON
Lubavitch
770 Eastern Parkway
Brooklyn 13, N. Y.
HYacinth 3-9250

מנחם מענדל שניאורסאהן

ליובאוויטש

770 איסטערן פארקוויי
ברוקלין, נ. י.

בי"ח, י"ג' איר חש"כ
ברוקלין

ברכה ושלום!

אין יענטפער אויף אייער בריף פון ה' איר, וועגען

ס'איז פארשטענדליך, און בפרט אין כפר חב"ד מיסודו
ובהנהלתו של כ"ק מו"ח אדמו"ר נשיא ישראל, אז אלץ דארף געטאָן
ווערען בדרכי נועם ובדרכי שלום, אָן צו האָבען הארץ פון איינעם
אויפן צווייטען, און דערבער איז אין אייער פאל, און בפרט ווי איך
האב געהערט פון מ"ן מוטער הרבנית שתליט"א פרטים וועגען איך
ספעציעל, זאלט איר אויך אזוי טאָן.

אוף לויט הי געזאָגט בחורחנו הק', איז דאָך שלום
א כלי צו באקומען די ברכות פון השם יתברך אין דעם אלץ וואָס
מ'נויטיגט זיך, זאלט איר אויך אנזאָגען א גוטע בשורה בהנוגע
צו איך און צו יעדערן פון אייער משפחה-שיחיו-מחוך שמחה וטוב
לבב.

בא דער געלעגנהייט חיל איך אויסדריקען מ"ן
האָפענונג, אז איר שו"ט לויט אייערע מעגליכקייטען אין די ענינים
פון נשי ובנות חב"ד בכפר חב"ד, וואס אלס צוגאָב צו דער נויטיקייט
אין דעם אָן און פאר זיך, איז וואָס הי אנגעוויזען אויבען, רופט דאָס
ארויס א צוגאָב אין די ברכות פון השם יתברך אין דעם וואָס מען
באדארף.

המצפה לבשו"ט בכל האמור
[Handwritten signature]

מכתבו של הרבי לכותבת הזכרונות: "און בפרט ווי איך האב געהערט פון מ"ן
מוטער הרבנית שתליט"א פרטים וועגען איך ספעציעל, זאלט איר אזוי טאָן."
(ההדגשות אינם במקור)

תשורה משמחת נישואין - כ"ו סיון תשע"א

כותבת הזכרונות מגישה לרבי את מעטפת התמונות

תמליל ממעמד הגשת המעטפה ובה התמונות לרבי – "חלוקת דולרים" ח' תמוז, ה'תש"נ
הרבי נתן דולר ואמר: **ברכה והצלחה.**

יוכבד זלמנוב: דאס איז א בילד פון דעם מוטער ז"ל רעבעצין הצדקנית חנה, פון יאר 47
ווען מ'האט געפארן פון פאקינג, מינכן און פראנקפורט.
הרבי: **ס'זאל זיין גוטע בשורות און בקרוב.** ונתן עוד דולר.
י.ז.: **אמן, אמן.**

הרבי נתן עוד דולר ואמר: **א גרויסן דאנק, דאס איז פאר די פאטאגראפיע, זאל זיין גוטע בשורות.**
י.ז.: **אמן.**